

Веселин Чајкановић

САБРАНА ДЕЛА
ИЗ СРПСКЕ РЕЛИГИЈЕ И МИТОЛОГИЈЕ

КНИГА ЧЕТВРТА

ПРИРЕДИО
ВОЈИСЛАВ БУРИК

СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА

БЕОГРАДСКИ ИЗДАВАЧКО-ГРАФИЧКИ ЗАВОД

ПРОСВЕТА

ПАРТЕНОН М.А.М.

*Веселин
Чајкановић*
РЕЧНИК
СРПСКИХ
НАРОДНИХ
ВЕРОВАЊА
О БИЉКАМА

РУКОПИС ПРИРЕДИО И ДОПУНИО
ВОЈИСЛАВ БУРИК

БЕОГРАД 1994

ПРЕДГОВОР ПРВОМ ИЗДАЊУ
(1985)

ПОЛИТИКА

је спонзор овог издања

САБРАНИХ ДЕЛА ИЗ СРПСКЕ РЕЛИГИЈЕ И МИТОЛОГИЈЕ

Веселина Чајкиновића

- пословна банка СРПСКЕ КЊИЖЕВНЕ ЗАДРУГЕ

Године 1935, у напомени уз чланак *Богвилак*, Чајкановић је најавио »спис о религији и митологији растина у Срба, који ће евентуално бити објављен у виду речника« (ГЕМ, 10, 1935, 4^о). Годину дана после тога, 1936, у чланку *Три и лаог у народној српској религији*, нагласио је: »Из једног необјављеног рада о религији и митологији биљака« (СКГ, 49, 1936, 125).

На почетку овога другог чланка указао је на дуготрајност и очуваност старих српских веровања о биљкама и на њихов значај »за позивање опште религије растина«: »Религија биљака и дрвета била је код старих Срба јако развијена. У том погледу Срби, додуше, не чине изузетак према осталим европским народима, код којих су биљке и дрвета, у далекој старини, имале такође висок углед; ипак, од значаја је чињеница да се од те религије сачувало код Срба и до данашњег дана више остатака, и јаснијих остатака, него код многих других народа. Бадњак и 'залис' – да само њих споменем – имају и данас култ који није према овом старинском ни смањен ни измењен. Уз радове које су у овој области дали Бетихер, Манхарт, и најбољи данашњи истраживач, Хајнрих Марцел, научи ће добро доћи, за познавање опште религије растина, и српски материјал, који је богат и поуздан« (ibid.).

Неколико година затим, 1940, у синтези *Култ дрвета и биљака код старих Срба* (СКГ, 60, 1940, 1–6), објаснио је да је тај култ »у нашем народу и данас још необично свез и јак« и зато што је »једини

од starih kultova sa kojim se crkva, naročito naša pravoslava, brzo i bezuslovno izmirila», a zatim je prikazao njegove glavne odlike (dve kategorije biljaka: dobre i zle ili srebrne i nesrebrne; razne vrste: svete, senovite, demonске, božanske, mitske), pa bi se s razlogom moglo pretpostaviti da je do toga vremena uрядно najveći deo svoga «esentualnog» rečnika. Ali ni do 1946 (kad je umro) nije ga do kraja doveo – možda i zato što je naporedo s njime spremao spis o staroj srpskoj religiji i mitologiji, koji je tek dopola napisan (i za koji je pomenuta sinteza predviđena kao posebno poglavље).

Рукопис речника, који се чува у Архиву САНУ под бр. 13530, има 821 четвртину табака, писан је графитном оловком (изузет неколико прекузаних страница) и сређен је по алфавитном реду – према немачким називима биљака, иза којих су латински, а иза оних наших, Чајкановић је бројевима означио само странице у чланку и зато је у врху сваке записао немачки назив (да се не би помешале странице разних чланака). Али претечање се ипак догодило и остало у нацртној пагинацији целог рукописа, која се морала поново урадити пошто је све враћено на своје место. Тада је установљено да је изгубљена прва страна чланка о јабуди.

Немачки наслови чланака и алфавитни ред, немачки називи биљака на првом месту и обавезна ознака «српски» испред наших назива, делови рукописа на немачком и на многим местима уз нашу реч одговарајућа немачка (као превод) упућују на закључак да је Чајкановић спремао речник за немачко издање. За наше издање немачки наслови замењени су нашим и чланци су поређани по алфавитном реду, Чајкановићев немачки текст преведен је на наш језик (то је означено у приређеном тексту) и изостављене су немачке речи дописане уз наше као превод (на пример: *poschshu*, *weihen*; *kommet*, *siechen*; *stübchen*, *Reinholz*), али је задржан редослед назива у сваком чланку: немачки, латински, наши (испред којих је само, као сунница у нашем издању, изостављена ознака «српски»), и задр-

жани су немачки термини из религијске литературе (*Liebesorakel* итд.), с тим што им је додан превод на наш језик између затворених заграда: ( ).

Како су у рукопису на многим местима употребљене различите скраћенице за један те исти наслов коришћеног извора, извршено је, с обзиром и на Чајкановићеве објављене радове, неопходно уједињавање (п. списак *Скраћенице испред приређеног текста*). Ондашњи какви су у рукопису остали су и у приређеном тексту скраћени или непотпуни наслови који нису више пута употребљени а могу се разумети (као: С. и. игре = Српске народне игре) и исте скраћенице наслова који су цели више пута наведени (као WFK = Wald- und Feldkulte), док су скраћени или непотпуни наслови који би се теже могли разумети допуњени у приређеном тексту између затворених заграда. Тако су унесени и многи мање познати наслови у случајевима кад је забележен само аутор (као Hangi, 121 = Hangi (Život i običaji Muslimana u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 1906) 121).

Као веома тежак и приметан посао показало се прекуцање рукописа – због различитих текстова (на грчком, латинском, немачком) и, још више, због многобројних, краћих или дужих, додатка и уметака (скоро на свакој страни) на маргини и на полеђини. Због тога је и срањивање прекузаног текста са рукописом било дуготрајно и напорно.¹

¹ Асистент Маријана Децковић, која је с примерном љажњом и стрпљивошћу прекуцала рукопис (осим грчког текста, који је дописала Светлана Савићкић), веома је помогла приређивачу и у сређивању рукописа, и пописивањем наслова у рукопису и објављеним редовима Чајкановићевим (преди избору и уједињавања скраћеница) и пописивањем назива биљака код Шулка и Симоновића (преди унореванима са Чајкановићевим називима), а нарочито у срањивању прекузаног текста (који је она гледала) са рукописом (који је приређивач гледао), итд. на жалост, ова више није могла, ипак се много наћи други сардници за разноврсно колаборирање и друге сложене послове око цитирања неопуштеног рукописа за штампу.

Пошто су отклонене дактилографске грешке из прекуцаног текста, остала су у њему (као и у рукопису) многа и многа нејасна места, која је требало проверити у изворима и утврдити шта стоји а шта је *larsus salati* у дословном навођењу или препричавању извора и значе; остале су многе и многе празнине (означене тачкама између малих заграда и без њих или неозначене), због којих је требало вршити ипана допунска истраживања не би ли се нашали одговарајући подаци негде у кругу Чајкановићевих извора; остали су Чајкановићева немачки текстови, који су се морали преводити према њихов оригиналу из кога је за њих узет материјал (каткад, показало се, дословно); остали су страни термини и цитати (грчки, латински, немачки), које је требало (између затворених заграда) превести ради нашег читаоца, али што се, најчешће, није могло уочити без проверавања у контексту оригинала.

У приређеном тексту приређиваче допуне и објашњења између затворених заграда и под звездичама не показују сав обим уочиених провора и истраживања. Исправке многих грешака из врсте која се зове *larsus salati* нису означене, мада је међу тим случајним омашкама било доста и таквих које су збуњивале и од којих су само неке означене, као што је, на пример, у чланку *Јавор и клен*, писаном на немачком (Ahorn), погрешан наслов рада Тих. Р. Ђорђевића *Орбаци* (да забуна буде већа: двапут тако написан, руком и на једној јединој прекуцаној страни!) уместо тачног наслова *Орбаци обожавана дрвешта у нас*. Одузимале су време и разне непотпуности – као што је уметак Si G на marginи у истом чланку, јер дошта нико никад није тако скретио Светонија и његовога *Galbu* (очевидно, Чајкановић је тако записао само као подсетник за себе). А за попуњавање једне једине празнине (међу многима за које извори нису означени) често су се морале прегледати десетине књига.

Све би било и помози боже, да се није тако тешко долазило до многих књига, посебно до оних којима се Чајкановић служио. С разлогом се могло очекивати да ће се оне (у највећем броју, ако не све) наћи у њего-

вој библиотеци, која се чува у Народној библиотеци Србије, али тамо су књиге исповисане и под прашином (већ годинама), више за уклн него за употребу. Није се могло избећи потуцање од библиотеке до библиотеке и мучно сазнање да, несрећени, немамо ни оно што имамо.

У више чланака (у рукопису), с разних разлога, Чајкановић се позива на своје објављене радове, а у два маха то чини ради накнадне дорале: у чланцима *Лан* и *Орах*. У првоме, као подсетник за себе, записује *Вуну* и *лан*, а у другоме *Сварбене орахе*. Тиме је одређено где се налази материјал за доралу, али се морало домишљати како да се она изведе. Како је приређивач то учинио в. напомене уз поменуће чланке.

Још тежи проблем су представљале знатне разлике између рукописних и штампаних верзија чланака о босилуку, главоу и трну. Како је тај проблем решен в. напомене уз чланке: *Босилук*, *Глоу* и *Трн*.

Недовршености, непотпуности и недоследности има и у називима биљака и у тексту о верованима. За немачке и латинске називе нису наведени извори, а за неке наше јесу (најчешће Софрић и Сулек); више латинских назива недостаје, а неки немачки нису довољно одређени; наших назива негде има више (из разних крајева), а негде нема неких који су распрострањени по Србији (ни кад их Сулек има). По упоређивању са другим речницима, а нарочито са Симоновићевим *Ботаничким речником* (из 1959), који садржи и немачке називе, унесене су у приређени текст (између затворених заграда) само најисходније допуне: латински назив тамо где их нема и одређенији немачки уз недовољно одређене, а важнији наши назив којих нема у рукопису ушли су у *Дорачић Чајкановићевом «Речнику»*, 1. – Због разлике у значењу немачких и наших назива остале су у истом чланку по две биљке: *Јавор* и *клен*, *напо* и *коњски босилак* (в. напомене уз те чланке), док су, напротив, морала бити спојена два чланка у један о цвету диниов и такође два у један о *чичку*, а *главоболка* одвојена од *кукурека* (в. напомене уз ове чланке). Изостављен је чланак *Боже дрво*, јер

осим naziva (из Софрића) не садржи ништа (а боже дрвце изостављено је и као један од назива за руту, у чланку *Руџа*, јер у Вукову *Речнику*, на који се Чајкановић позива, име боже дрвце има друга биљка). И тако је, због овог спајања, раставања и изостављања, од 217 чланака у рукопису остало у приређеном тексту 215. – У тексту о веровањима (у рукопису) највише недоследности има у писању година уз бројеве часописа и периодика и у употреби ознаке *ibidem*: понегде се година стално понавља, понегде се јавља једанпут, а понегде ни толико, а *ibidem* (или *ibid.* или *ib.*) у многим и многим случајевима није употребљено; у приређеном тексту, ради доследности и ради растерећења, година уз исти број (уколико се јавља) остављена је само једанпут у једном чланку, а *ibidem* је свуда заменило поновљени претходни наслов. Како у тексту о веровањима тако и у називима (у рукопису) има недоследности и у употреби знакова интерпункције, нарочито у дужим набрајањима, па је у приређеном тексту и то поправљено (односно уједињено) у неопходној мери. Других измена у рукопису има мало, толико колико се од садашњег разликује Белићев, кога се Чајкановић држао (углавном). Остале су истакнуте све особености његовог изражавања – његови двоструки облици: употребљава и употребљаје, приповести и приповести; његови народски облици уместо књижевних: чела, тиша; итд.

У рукопису, као да су у саставу речника, Чајкановић упућује на чланке о бадњаку, запису, колачу, митском биљу, сеновитом дрвећу, сетви и табуираном биљу, али тих чланака нема (в. осврт на то у *Догодишћу*, III).

Приређивач је саставио *Догодишћу Чајкановићеву «Речнику»* ради напомена које нису у непосредној вези са његовим текстом и ради прегледа веровања о биљкама која су објављена после његове смрти. У то доба, у наглим променама видова приређивања и васколиког живљења, нестајали су праствари обичаји и веровања, али су они тада, у многим српским крајевима, први пут записани и обелодањени (ма и по сѣба-

њу да су доскора постојали). Поред многих веровања истих као што су и у *Речнику*, објављена су и нека друкчија, и она су унесена у *Догодишћу*. I. Веровања о биљкама којих нема у *Речнику* унесена су у *Догодишћу*. II, из кога се види да је веома мали број биљака везаних за религију, митских и стварних, измакао Чајкановићевом пажњи. И први и други део *Догодишће* сведоче да је он обавио огроман посао. Кашуба је с правом закључио (за нашу земљу): «Главни место у сеоској привредној мађији заузимао је билин свет» (ГЕМ, 37, 1974, 168), а тај се закључак с разлогом може допунити: не само у привредној мађији него и у разним другим видовима веровања (као што су љубавна врачанја или бајања против болести). Према томе, обрађивши религију биљака, Чајкановић је извршио реконструкцију великог дела целокупне старе српске религије.

Имао је, као истраживач веровања о биљкама, само једног претходника код нас, Павла Софрића, који је, по де Губернатису, саставио спис *Главнице биље у народном веровању и његова код нас Срба* (1912) и за кога је он у *Културно дрвешу и биљкама код старих Срба* рекао: «Један, на жалост, заборављен али врло даровит, наш истраживач». Међутим, у чланку *Три и лог* као своје праве узоре именовao је Бетихера, Манхарта и Марцела. Софрић је, држећи се де Губернатиса, у свој спис унео и биљке о којима нема наших веровања (између других, и боже дрвце); Чајкановић није унео ни једну такву биљку (ида је у непосредној компаративној литератури о религији биљака имао материјала напретек), него је оставио празан лист с насловом *Боже дрвце*. Држећи се само метода најкрутнијих истраживача какви су били његови узорци, он спу пажњу обраћа на српски материјал и прави поређење само у мери коју захтева утврђивање старине, објашњавање смисла и истинске богатства тога материјала и његовог значаја «за познавање опште религије растина». Он се веома често позива на Софрића, али, по правилу, не наводи грађу из њега, и таквим поступком у ствари препоручује спис «даровитог нашег истраживача» као спис који, без обзира на потоне

резultate, zadržava svu svoju zanimljivost. Sofrih je često opširao (naročito kad prepričava mitove i legende), i ta mana može da bude privlačna (i od koristi) nekim čitaocima; Čajkanovih, koji obrađuje podatke iz neuporedivno većeg broja izvora, uvek je sažet i čak škrto u svakom izlaganju osim u argumentovanju, u čemu je mnogo puta, radi naučne ubedljivosti, i veoma izdavan. Sofrih ne istražuje u svim pravcima ni do kraja i zadovoljava se opisima; Čajkanovih uporno traži za smislom svake pojave i za vezama među raznim pojavama, za poreklom i značjem pojedinih verovanja i kulta rastinja u celini.

U doba posle Čajkanoviha kod nas u obradi kulta rastinja nije bilo pokušaja većeg obima nego što je onaj u sastavu opšteg mitološkog rečnika (1970), a on ne ide dalje od malobrojnih i katkad nepotpunih obaveštenja. Međutim, u to doba u svetu, na raznim jezicima, pojavljuju se značajni radovi iz oblasti mita i religije (doduše, ne u vidu rečnika kao što je Čajkanovihev, i ne samo o biljkama), ali ni oni (i od tako velikih imena kao što su Elijade, Прол, Левн-Строс) ne умањују значај његовог учинка, него га, напротив, потврђују, и није претерано рећи да би с њима и они били бољи и потпунији.

Čajkanovih je pisao rečnik prema izvorima (narodnim uotvorinama i raznim zapisima) iz vremena kad su kod Srba verovanja (o biljkama i druga) bila u punoj snazi, ali ga je pisao i u vreme kad su ta verovanja bila još u snazi ne samo u selu nego i u gradu, i kad su se mogla uzvratiti ne samo iz knjiga nego i iz života непосредно (в. за то, на пример, чланке о бору, зови, јавору, кромпиру итд.). Раније и позније, то је време кад код нашег народа култ растинја има важну улогу у многим приликама од рођења до смрти и у многим пословима (женским и мушким), у радне и празничне дане и у разна доба дана и ноћи, у веселу и у жалости, у љубави и у мржњи, у очувању здравља и у избегавању од болести, у изазивању плода и у обезбеђивању рода, у одбрани од сваке несреће и у стицању сваке среће. Из спретног повезивања јасних остатака

са јаснијима, и из смишљених поређења Čajkanoviheвих, расте широка и снажна слика некадашњих људи: кад врше разне обреде (одевени и наги), кад приносе различне жртве, кад враћају и бају, кад преносе веровања с једне врсте на другу (као с лава на конопљу) и кад нове врсте увode у стари култ (као кромпир и кукуруз), кад света дрвета побожно дотичу руком или целивају а опасна далека обилазе, кад ради лека прогоне стоку између ватара и провлаче децу кроз рупу испод жила спасоносне бивље, кад ради заштите усева заблађу транчице по њивама, и у небројаним другим радњама и поступцима које је тражио живот у дугом низу векова и нараштаја.

Због тога је речник веровања о билкама значајан не само за све злуке које се баве човеком него и за васколику уметност. Ко проучава књижевност, на пример, шаћи ће у њему, поред осталог, отворен пут који води право у смисао многих песничких симбола, као што ће писац уметник или сликар наћи богату и поуздану грађу за слике из прошлости.

Књига о култу растинја, стицајем околности и игром збивања, претвара се и у сведочанство о мудрости предака упркос њиховим заблудама: они су бивље обожавали и чували, а потомци их уништавају (и с њима воду, ваздух, тле, животиње и себе). У дане кад су угрожени извори васколиког живота и лепота над лепотама света, као да свети гајеви и столетна стабла из прошлости негде у далбини шуме тугу над потоњим временом.

Војислав Ђурић

ВЕСЕЛИН ЧАЈКАНОВИЋ

РЕЧНИК
СРПСКИХ НАРОДНИХ
ВЕРОВАЊА
О БИЉКАМА

СКРАЋЕНИЦЕ

- ARW – Archiv für Religionswissenschaft
 ASPh – Archiv für slavische Philologie
 БВ – Босанска вила
 Беговић – Никола Беговић, Живот Срба граничара, Загреб, 1887.
 Bolte-Polivka – Johannes Bolte und Georg Polivka, Anmerkungen zu den Kinder- u. Hausmärchen der Brüder Grimm, Leipzig, 1913, 1; 1915, 2; 1918, 3; 1930, 4; 1932, 5.
 Valjavec² – Matija Kračmanov Valjavec, Narodne pripovjesti u Varaždini i okolici, Zagreb, 1890, друго издање.
 Врчевић, Помање; Три – Вук Врчевић, Помање српске народне свечаности уз многоредне народне обичаје, Панчево, 1888; Три главне народне свечаности, Божја, крсно име и свадба, Панчево, 1883.
 ГЕИ – Гласник Етнографског института
 ГЕМ – Гласник Етнографског музеја
 ГЗМ – Гласник Земалског музеја
 ГНЧ – Годишњица Николе Чулића
 Dähnhardt – Oskar Dähnhardt, Natursagen, Leipzig-Berlin, 1907, 1; 1909, 2; 1910, 3; 1912, 4.
 ЖСС – М. Ђ. Милићевић, Живот Срба сељака, Београд, 1894.
 ZNZOJS – Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena
 LM – Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie
 ЛМС – Летописе Матице српске

- Прилози – Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор
 RJA – Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika (Rječnik Jugoslavenske akademije)
 RČA – Rječnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika (Rječnik Srpske akademije)
 СЕЗ – Српски етнографски зборник
 Симоновић – Драгутин Симоновић, Ботанички речник имена биљака, Београд, 1959.
 СКГ – Српски књижевни гласник
 Софрић – Главније биље у народном веровању и певању код нас Срба. По Ангелу де Губернатису. Скупно и саставио Нишевљанин (Павле Софрић), Београд 1912.
 ТРБ, КНР; ННЖ – Тих. Р. Ђорђевић, Крстичице Румуне, Београд, 1906; Наш народни живот. 1-10, Београд, 1930-1934.
 Handw. DA – Büchold-Stäubli, Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens
 Schneewis (и Шнеисајс) – Edmund Schneewis, Die Weihnachtsbräuche der Serbokroaten, Wien, 1925.
 Šulek – Bogoslav Šulek, Jugoslavenski imenik bilja, Zagreb, 1879.

АЉМА

Zwiebel, askalonische (allium ascalonicum).
 Аљма.

О а. има различитих веровања. Њено семе не купује се, већ се тражи на поклон. Где се а. сади, не треба ни подизати кућу ни спаавати. Кад се једном запати, не ваља је затирати (СЕЗ, 32, 1925, 16).

БАГРЕМ*

Akazie (robinia pseudacacia). Багрем,
 багрен, багрена, египатско трње,
 капиника, крунчица, нерод (Софрић, 10).

Б. није добро дрво. Њега не треба држати близу куће, јер ће у кућу гром ударити (ГЗМ, 19, 1907, 320). Кад сватови дођу пред младожењину кућу, међу барјаци на какво дрво пред кућом, али то никад не сме бити б. (СЕЗ, 19, 1913, 154).

*У рел. три варијете: две на српском и једна на немачком. У једној српској етнотипској ширми и нерод преведени су на немачки.

БАДЕМ

Mandel (*amygdalus communis*). Бадем, бојам, мандуо, мигдал (Šulek).

Б. зетин лек је од краста (Софрић, 12, из србуља), и од ухобоље (СЕЗ, 40, 233). Б. је и средство против колике (ZNŽOJS, 14, 76). Горки б. са шевером лек су за оне који плају кри (о. с., 67).

»Ко коће да се не опије, нека наште срце поједе пет горких бадема« (из србуља, Софрић, 12. Још римско веровање! в. Софрић, I. с.).

У Котарима воде младу к бунару, на који она меће јабука, ораха, и б., на то деца грабе (ТРБ, ННЖ, 3, 34).

БЕЛА ЛОЗА

Waldrebe (*clematis vitalba*). Бела лоза, павит, павитина, В. Šulek, Rad, 39, 16. У Šuleka (Imenik) 33 назива.

Везују је око себе, и говоре басму, жеве које желе да имају деце (ZNŽOJS, 7, 1902, 179). Цветом се каде од урока, плача и страве (С. Тројановић, Ватра, 188). На светог Игњата (20. XII) нахрани жена жлиноу у круту од п.* («да буде све у купу, у круту», СЕЗ, 19, 69).

Да би се грађевина одржала, била је некада потребна људска жртва; данас се то супституише и узимају се човекова сенка. То се ради овако. Кад какав човек или чељаде дође близу до места на коме задари раде, мајстор узме п. и кришом њоме измери чељадету сенку; по томе поједе своју сопствену ноган, и онда узиде п. у зид и каже: »докле ова п. буде сирова, дотле и онај човек био здрав; докле ова п. трајала, дотле и овај био жив« (СЕЗ, 16, 265).

*Иако је први назив бела лоза, у тексту је употребљена скраћеница п. (од белиш).

(БЕЛИ) КРИН

Lilie (*lilium candidum*). (Бели) крин, љилан, лијер (грчке речи); заибак (турски), богородичино цвеће, бела богиша (упор. Šulek; Софрић, 146), ишаново цвеће (Врчевић, Пумање, 43).

У народним песмама к. се каткад идентификује са момком («лијер-момче», в. Софрић, 147).

Да не би падао род с дрвета, треба на свако дрво метнути к. корен (из србуља, в. Софрић, 147).

К. се сади по баштама на Цвети (СЕЗ, 19, 40). У пољу бере се на Биљани петак (*ibidem*, 47).

Арханђел Гаврило, када је известио Деви Марији да ће зачети Исуса, држао је овај цвет у руци, и зато се он зове богородичини цвет (Врчевић, Пумање, 43).

Теј од к. корена препоручује се у Луђевој Лјекарњи као средство против мокраћног песка и камена (ZNŽOJS, 14, 86).

БЕЛИ ЛУК

Knoblauch (*allium sativum*). Бели лук, чешињ, чесно, чешињак (Šulek; Софрић, 149), сарамсак (БВ, 16, 1901, 280).

У народној медицини и враџбинама има б. л. међу свима билкама највећи значај. За њега је карактеристична пословица у којој он опомиње човека: »Ти мене чувај од ноқта, а ја ћу шебе од свакога зла« (Вук, Посл., 6419; упор. и Мојо Медић, Бијели лук и нокат, Јавор, 1891, 189 ид.). Занимљиво је такође народно веровање да б. л. може помоћи против метила («за два дана и данје ноћи не једе се ништа, па онда једи сарамска – бијелога лука – што можеш више», БВ, 16, 1901, 280); зна се, међутим, да метил код стоке наш народ, иначе, сматра неизлечивим («метиљу је лијек нож под грло», ГИЧ, 32, 1913, 344; »кад су Нијемци

ухватили ђавола па га питали шта је лијек од метиља, он им је казао: кад полипну све ошце до једне, онда ову пошљедњу треба обнијети око тора, па више ни једна неће дисати осим ње», Вук, Рјечн., з. в. метиљ).

Б. л. је најинверзалнији апотропај у белим царству, и један од најјачих уопште. На њ «не сме никаква нечистива сила» (ЖСС, 326). Нарочито се од њега плаше вештице и сви који стоје у вези са врачанима и гатањима (упор. Вук, Посл., 974: «Да не једе бијелога лука, био би праче», са објашњењем. «Који не једе б. л., сматра се за вештицу», СЕЗ, 32, 41). За време «искрштених дана» њега носе за појасом «као предохрану од сваке нечистиве силе» (ЖСС, 177); о Белим покладама сви се мажу (њиме) или га једу, од вештица (ZNZOJS, 7, 139; 23, 315); пред спавање за препоруку (је) метнути око врата венац б. л., такође од вештица (ZNZOJS, 6, 300); божићни б. л. треба стално носити собом, или га у нужди мало загристи (ZNZOJS, 19, 118). Кад у источној Србији врачаре «изводе ђаволе» (који су и демони воде)* онда је стање врло опасно, и многи не смеју да се макну од куће без б. л. и босиља (БВ, 7, 1892, 399).** Као сталан апотропај држи се он више кућних врата (ZNZOJS, 7, 1902, 386), и уплиће се у ивањдански венац који се оставља више врата (обичај у Београду и слуда). Нарочито је б. л. потребан апотропај за новорођено дете и за породиљу: новорођенчету се б. л. меће под главу или поред главе, «да га не би нагазиле воћнице» или од бабича, или «да боље спав», и ту стоји 40 дана (СЕЗ, 13, 1909, 394; 14, 109; 16, 171; 176; С. Трој., Ватра, 184), или га, из истог разлога, њиме мажу (СЕЗ, 13, 283), или пљују сажитаним б. л. (СЕЗ, 19, 101), или му се веша око врата (СЕЗ, 17, 73; 19, 95), или се наткане на вретено и обеси уз вериге (да брани новорођенче од вештица, ЖСС, 194, Стиг), или се (такође од вештица) маже њиме новорођенче кроз седам дана по рођењу (СЕЗ, 17, 534 и 535), или се метне поред новорођенчета, заједно са ножем (ГЗМ, 6, 1894, 667), или главницу б. л. закопају тамо где је новорођенчету, приликом мерења, ударила глава («Кад ти нукла, онда

њему наудиле вештице», ЖСС, 194). Поред породиле мора бити б. л., обично кроз 40 дана (Караџић, 1, 1899, 246; 4, 1903, 118; ГЗМ, 6, 1894, 670); или јој се б. л. веша о врат или о десну руку (СЕЗ, 17, 72), или јој се упица у капу (ЖСС, 194), или је њиме мажу кроз 7 дана после порођаја (СЕЗ, 17, 534 и 535); такође јој се б. л. мажу брадавице (да је не доји мора или воћнице, ZNZOJS, 7, 1902, 187; СЕЗ, 32, 1925, 418); то се нарочито ради на дан Светога Томе (СЕЗ, 7, 1902, 199). Б. л. се меће детету у амајлију (ЖСС, 295; СЕЗ, 13, 289; Караџић, 4, 1903, 194; 196; 198; 200), или му се пришња за капу (да га штити од море или воћница, ГЗМ, 6, 1894, 688; СЕЗ, 13, 287), или се меће на прса или под мишићу (Караџић, 4, 1903, 196), или под главу (Hangi Život i običaji Muslimana u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 1906) 121); нарочито се меће у амајлију б. л. који је прокикао кроз главу убијене змије (ЖСС, 196; Караџић, 4, 1903, 195). О Ђурђевдану меће се б. л. у торбу са семењем које се, у апотропајском циљу, сила око тора (СЕЗ, 19, 51). Од вештица и сваког злог диханија уопште мажу се и деца и одрасли б. л. по длановима, табанима, прсима, испод мишице, нарочито о покладама, или на Младенце, или Бадињег вечера (ЖСС, 183; 326; ГЗМ, 6, 1894, 662; 671; ZNZOJS, 7, 1902, 139; 140; СЕЗ, 13, 1909, 400; 445; СЕЗ, 40, 45; 83 Беговић, 103; 200). Њиме се детету мажу она места за која се мисли да их сише мора (Беговић, 163). Телету се б. л. веша око врата, од урока (СЕЗ, 14, 338). Б. л. се мажу њимена и стоци, да јој чинилице не би одузеле млеко (СЕЗ, 17, 577; 19, 56); или на Ђурђевдан плавника гони краке између два залежљаја у којима има б. л. (Беговић, 120). У околини Београда на Велики четвртак б. л. куге лесе са свиленим бубама («да их не урехну», СЕЗ, 40, 58). Њиме се опасује ведрца о Ђурђевдану (СЕЗ, 14, 63). Обичај да се, ако муж и жена исмају дете а желе да их добију, пред спиношј муж маже б. л., има свакако за циљ да се одгањају зли демони који сметају зачеху (ZNZOJS, 7, 179).

Најбоље се види религијски значај б. л. из чињенице да се он ритуално једе и да се њиме људи у неку

руку причешћују о покладама (Караџић, 2, 1900, 100) и о Бадњем вечеру (Караџић, 3, 1901, 64; СЕЗ, 16, 148; 40, 1927, 83). Иначе се људи њиме дивинизирају («узимају га као предохрану») кад се појави чума (СЕЗ, 19, 234), или колера (СЕЗ, 14, 239), или уопште која било епидемија (С. Грој., Ватра, 83). У том случају децу мажу увек пред спавање б. л. (СЕЗ, 19, 20).

Нарочиту моћ има б. л. који је проникао из главе прве змије коју у пролеће видимо (или: из змије коју убијемо пре Благовести, или у Међудевнице). Ко такав струк б. л. носи са собом угледаће [на првом белом воду кога сретне] ђавола са [црним] штапчетом; он треба да уграби ђаволу тај штап (само при том да pazi да га ђаво не предухитри, па или убије, или штапчетом попеча одело, које се носе на том месту никада неће моћи закрпити), па ће га ђаво морати служити (Караџић, 1903, 194 ид.). Ко такав б. л. носи за калом, или под јетиком, или у амајлији, моћи ће [на Ускрс у цркви] познати вештице (ГЗМ, 6, 1894, 672; ЖСС, 98; Караџић, 4, 1903, 195), и на њега неће смети никаква авет ни њима (СЕЗ, 32, 41).

Б. л. употребљује се и у гатањима. У околини Београда, мајка која има више деце па хоће да дозна које је најсрећније, уочи Ђурђевдана намени у башти по један струк б. л. сваком детету, ситује их макалама, па чији ујутру највише истера, то дете је најсрећније (СЕЗ, 40, 65). Девојке удаваче уочи Ђурђевдана откину подједнако два пера на струку б. л., па ако ујутру десно перо буде веће, удаће се, а ако лево буде веће, неће (СЕЗ, 32, 1925, 40; слично љубавно гатање и у Караџић, 3, 1901, 123).

У народној медицини б. л. се јалпа, тако рећи, као универзално средство, као панацеја; он дејствује и тамо где никакво друго средство не помаже; при лечењу, међутим, долази готово увек у обзир његова егзорцистичка природа, и третман с њиме је врло често у вези са прачињима, бајањима, записима. Отуда је природна ствар да је нпр. нарочито лековит онај лук који је био уплетен у венац од ивањског цвећа, о Ивандану (ЖСС, 133), или који је проникао кроз зми-

јину главу (Караџић, 4, 1903, 194; СЕЗ 32, 41), или који је о Бадњем вечеру био на столу (ЗНЗОЈС, 19, 118). Б. л. употребљава се као лек за све болести: велики кашаљ (СЕЗ, 13, 1909, 343), гушобоља (ibid., 338), главобоља (СЕЗ, 32, 40; ЗНЗОЈС, 11, 262), грчевит у стомаку (СЕЗ, 13, 378), сробоља (ЖСС, 311; СЕЗ, 13, 297), сушица (СЕЗ, 14, 219; ЗНЗОЈС, 11, 262), тифус (СЕЗ, 40, 240), грозница (ЖСС, 280, 281; СЕЗ, 13, 340; СЕЗ, 17, 542), жутица (СЕЗ, 40, 229), оточи, гукче, крајиници (ЖСС, 133), далек (ЖСС, 282), зубобоља (ЖСС, 319), окобоља (ЖСС, 317; СЕЗ, 16, 428), ухобоља (ЖСС, 318), глисте, и у том случају обично се носи о врату (ЗНЗОЈС, 9, 52; 19, 206; СЕЗ, 13, 369), панталчара (СЕЗ, 13, 1909, 350 ид.; 14, 226), чмечак (СЕЗ, 40, 232), ашај (СЕЗ, 13, 369; 40, 235), шуга (СЕЗ, 19, 228), пришт (ЖСС, 263; СЕЗ, 13, 373; 14, 233; 19, 226), мртва кост (СЕЗ, 13, 380), метил (БВ, 16, 1901, 280), реуматизам (СЕЗ, 19, 218; 40, 229; 236), мишица (СЕЗ, 40, 236), застојана менструација (СЕЗ, 13, 392). Б. л. се меће у мелем за ране (ЗНЗОЈС, 11, 262) и од уједа бесног пса (ЗНЗОЈС, 15, 124). Њиме траљу дете по устима када има «бабице», па стеже мајку за сисе (СЕЗ, 13, 395). Б. л. лежи се и окобоља код стоке (ibid., 430) и (даје се) кокошкама, када је помор (ibid., 428). Њиме се мажу овцама болесна вимена (СЕЗ, 19, 331), а коњима се даје у сирћету од гонтураћа (СЕЗ, 14, 350).

Лечење се обично врши уз магичне радње и по нарочитим магичним прописима. Б. л. се баје око болесног места (ЖСС, 329). Кога хвата грозница, испече пре сунца главицу б. л., оде какоју врбу, тресне је и рекне три пута: «Не тресем с тебе росицу, него с мене грозницу», па онда метне б. л. на врбу и каже: «Кад ова главица проклијала, онда и мене грозница ухватила», и бежи кући без обзира (ЖСС, 280). Болесник може да пренесе грозницу, после заласка сунца, и на б. л., који после баца испан куће (ЖСС, 280). Болесник од грознице треба да пљуне на јаје и б. лук, и то се закопа испод дирека којим се подупире плот («Онде закопавам Н. Н. грозницу – ту нека и остане!» СЕЗ, 14, 224. О преношењу грознице на б. л. упор. и СЕЗ, 17, 542). При

бајању од пришта употребљаје се б. л., који се мора иступи на камену што «се не померава» (ЖСС, 263).

У Босни и Херцеговини верују да би семе од б. л. могло човека учинити бесмртним, али да га је немогуће наћи, јер га ниле покупе: зато оне и живе док им се живот не досади, и онда га од себе одбаце, па без бола умру (ZNZOJS, 6, 130).

Бели лук не треба требити ноштима, «јер од тога плаче» (Софрић, 150). Не ваља га доносити ризачима, да не би град тукао виноград (СЕЗ, 32, 1925, 25). Од његова мириса беже змије (СЕЗ, 40, 238). Б. л. пече се уз божићне хлебове, «ради здравља» (ibid., 81). О Бадњем вечери једе се б. л. заједно с медом (Беговић, 86, и иначе свуда!), и меће на кољач (ibidem). Б. л. садн се чим се чује да голуб дуљаш виче: «кликук» (СЕЗ, 32, 10). Он се сеје преко Беле недеље, «макар само једна леја» (СЕЗ, 14, 32; 19, 33). Не сеје се у «распан» месец (СЕЗ, 19, 11).

Ако умре сиромаш, па се нема ништа да закоље, онда се на горњи крај софре меће главица б. л. (ТРБ, КНР, 36).

Литература: Мојо Медић, Бијели лук и нокат, Јанор, 1891, 189 ил.; Тих. Р. Ђорђевић: Бели лук, Караџић, 4, 1903, 194 ил.

* В. Вук, Прип., № 6; СЕЗ, 16, 286; 41, 507; 48, 280 ил.; Востан, 14, 608 ил.; Panzer, Wasserzeiger, Handb. DA, 9, 127-191.

** Овде (стр. 398-399) доводи «изводе се у води, обично код каквог језа», и појављује се «црни, црни, ка' угљен» а на бољно (прчадино) питање где су била одговарају: «На ледовом мору». Упор. Panzer, ibid., 172 (Hennarabon).

(БЕЛИ) СЛЕЗ

Eibisch (althaea officinalis). (Бели) слез.

С. је у народној медицини једно од најпопуларнијих средстава од, тако рећи, свих болести. Он је «јунак са свачејем: ама на рану, ама на којугод болу

хоћеш, с. најпрви иде» (ZNZOJS, 11, 270). Нарочито јаку снагу има с. који је убран на Билдани петак (Караџић, 3, 1901, 121), на Ђурђевдан (ZNZOJS, 19, 171) и у Међудневице (ЖСС, 134). Лек је од кашља, назеба, грудобоље (СЕЗ, 40, 242; ГЗМ, 4, 163; 12, 1900, 159; БВ, 16, 280), пробади (ЖСС, 305), стомака (ГЗМ, 20, 1908, 347), затвора (пити га 40 дана наште срце, ZNZOJS, 11, 270; ГЗМ, 4, 163), ширалаха (СЕЗ, 16, 433), заушка и болести ушију (ГЗМ, 4, 163; СЕЗ, 16, 433) залца или пришта (ГЗМ, 4, 163; СЕЗ, 13, 1909, 374), жиге ране (СЕЗ, 13, 358; 17, 569); мшичне (СЕЗ, 14, 237; 40, 236), вренте или сифилиса (СЕЗ, 13, 370).

БИБЕР

Pfeffer (pipet nigrum). Бибер.

У народним приповеткама типа Сигфрида често се јунак роди на тај начин што му је мајка окусила зрно бибера (Валдевиц², стр. 111), или га носила под појасом (СЕЗ, 41, № 11); и где се тај начин партеногенезе не спомиње изриком, јасно је да га треба претпоставити, јер се јунак назива именом Биберко и сл. (в. иначе примере у мом коментару СЕЗ, 41, 499). На једном месту (БВ, 7, 1892, 327 ил.) јунак се зове «Пајрица-Јанче».

У Хрватској међу бибера у младожењине чизме, «да би му деца имала црне очи» (ТРБ, ННЖ, 3, 106).

Б. у ракији (или вину) против грознице, и као примеса других средстава (ГЗМ, 12, 1900, 151; 20, 1908, 346; СЕЗ, 16, 424); у црном вину, заједно са орашчићем, карамфилом, шметом, против срдоболе (СЕЗ, 13, 1909, 346).

* У рел. овај реченица је на немачком.

Schwertlilie (iris germanica). Богиша, перуника, калуђер, в. СЕЗ, 17, 117.

Према једном и другом њеном имену могло би се помислити да стоји у вези са богом (māttius deus), громовником Перуном. За ово идејтификовање говоре извесне чињенице: 1) богиша бере се, и носи у цркву на благослов, на Спасовдан, а тај дан (или неки из те сезоне) могао је некада припадати Перуну; 2) у Дубровнику постоји слава *Богиша*, везана за култ светог Петра Богишара (cf. ZNŽOJS, 23, 318): свети Петар је имевак Перунов [и српско име Пера није постало од имена Петар, него је то хипокористика од Перун], и ми у атрибуту Богишар имамо (како се то и иначе дешава, упор. код Грка [људска имена Θεοφόρος⁶] сачувано име, епиклесу, бога кога је свети Петар наследио; 3) важно је што п.⁶⁶ – богишу – која је тог дана освећена разноси народ кућама да би га она чувала од зрома. В. податке и сугестије у С.Тројановића, СЕЗ, 17, 116 ид.

П. је иначе омиљен цвет, и радо се гаји по баштама, изгледа још од велике старине (СЕЗ, 17, 119). По виноградама садн се да би чувала виноград од грома (прота Ст. Д. (= Стева Димитријевић). Она је омиљени орнамент на везовима (СЕЗ, 17, 120).

У Далмацији прича се да је једном Богородица излечила Исусу грло богошом (СЕЗ, 17, 117); то је áitov (= узрок, повод) за обичај у Далмацији да се грло лечи облагањем б. корена (СЕЗ, 17, 117). На исти начин лечи се гушобола и у другим крајевима (ЖСС, 277; СЕЗ, 17, 119). Болесник од врење (сифилиса) треба да за 40 јутара пије теј од п. (СЕЗ, 13, 1909, 370). Сок из корена, или зејтви на коме је корен испржен, сипа се у оболело уво (СЕЗ, 17, 118 ид). Вода у којој је потопљен корен п. лек је од срдоболе (СЕЗ, 19, 216). Вода у којој су били п. и духат лечи жутицу (ГЗМ, 4, 152); сок са жуманцетом водену болест (ibidem). Од п. прави се с медом мелем кад је пресечена

мишица (ibidem). П. се бере у Међудневице (СЕЗ, 19, 13).

»Девочица је дивља п.« (у народној песми, СЕЗ, 16, 309).

⁶Hermann Usener, Götternamen, Bonn, 1929, 349 ид (npr. Ζείνος и Ζείων од Ζεύς). В. и Ernestus Sitig, De Graecorum nominibus theophrasticis, Halle Saxoniae, 1911 (где су забележена многа људска имена, женска и мушка, настала додицањем различитих суфикса) од имена богова и богиња: Зевса, Хере, Атене, Аполлона, Артемиде, Деметре и др.). Упор. код нас Чајкиновић, О арховном богу, XII; Из наше старе религије, Наше село, Београд, 1929, 332.

⁶⁶Као скраћенице употребљени су два почета слова: б. (од богиша) и п. (од перуника).

БОГОРОДИЧИНА ТРАВА

Hartheu (hypericum perforatum).

Богородичина трава, господно цвеће, господна трава, господно зелье, горац, горчац, иванчица, пљускавица, прострелник, прострелено зелье, смакнеж, смицалка, иванова трава, трава св. ивана (в. Софрић, 13; ГЗМ, 4, 145), богородица (СЕЗ, 14, 67), богородичина (СЕЗ, 19, 231).

Има јаку демонску снагу. Б. т., убрана у Међудневице, сигуран уток против вештица (Караџић, 3, 1901, 188); због тога се меће и у амајлије (ГЗМ, 4, 145). Ако жена услед чини не може да zatrudни, треба духовник да благослови господну траву; трава се затим скува и неколико дана пије изнутра наштину. Сем тога, жена ову траву треба да носи уз се (Glück u. Wiss. Mitt. Volk. Heilg., 2, 1894, 409; слично у ГЗМ, 19, 1907, 489).

У народној медицини б. т. се употребљава: * код застарелог кашља и астме (ГЗМ, 4, 145); кад је поремећена менструација (СЕЗ, 17, 563); код тешког порођаја (ГЗМ, 12, 1900, 150); кад кога боли утроба (ГЗМ, 20, 1908, 353); меће се на посекотину (СЕЗ, 13, 1909, 354;

17, 565; 19, 231); против беснила (СЕЗ, 17, 562; упор. и Handw. DA, 3, 1490 и ZVV, 8, 61). Понекад се б. т. само кади болесник, а никако се не кува (СЕЗ, 14, 68). Нарочиту снагу има б. т. убрана на Иванадан (ibid., 67).

О постанку пета на лишћу б. т. прича се, у околини Ниша, етиолошка скаска. Богородица, пошто је умесила хлеб, опрала је руке, и од каплица које су пале на ту биљку добила је лишће пете (Софрић, 13).

*У рил. доде (од: »Ако жена...») из немачком.

БОЖИКОВИНА

Stechpalme (Ilex aquifolium). Божиковина, боже дрвце (Šulek).

Б. се, у Самобору (Хрватска), доноси на Бадњи дан и кити јабучама, орасима, лешњицима, као што се то иначе ради са јелком или омориком (ZNZOJS, 18, 57 ил.). Б. се меће и на божићну погачу (о. с., 60).

БОЖУР

Pfingstrose (Paeonia femina). Божур, божурак, брзгва, деветак, духовска ружа, краљев цвет, кресник, курјак, магур, шпонка (Šulek; Софрић, 14).

О постанку б. причају се разне скаске. По једној, б. је био најпре беле боје, али је на Косову од крви српских јунака добио црвену боју, и после се као црвен цвет свуда раширио (Софрић, 15). У околини Тустендала налази се црква Спасовица, око које има много божура: за тај б. прича се да је поникао из помешане крви Срба и Бутара, који су се некада ту сукобили (Каришић, 1, 1899, 12). Најзад, за б. на Добричу (топлички округ), који је различите боје, прича народ да је постао после једне велике битке, у којој су се

бориле различите »вече«: црна б. постао је од циганске крви, плави од турске, а црвени од српске (Браство, 7, 1896, 52).

Б. има у себи извесну супранормалну снагу (томе је свакако могла допринети и народна етимологија која његово име доводи у везу са »бог«). Кад би, учини Видовдана, ползила чељад из куће на оро, домаћин би свакоме предао по струк б. и рекао: »Да будеш као овај цвет црвен и јак« (Софрић, 16). »Кому свет мрца пред очима, да пије семе божурице пређе сунчева истока и да га носи код себе и у воде и на свако место добро је« (народни лек, в. Софрић, 17). Б. се носи о врату као средство против надавице, лудила, промуклости и вратобоље (ГЗМ, 4, 138). Поред жртвених јела која се о Бурђендану носе на запис, мора се обавезно налазити и б. (СЕЗ, 16, 137).

БОКВА

Wegerich (Plantago maior). Боква, боквица.

У народној медицини лишће од б. је саставни део мелема од рана (СЕЗ, 13, 1909, 354; ГЗМ, 1892, 138; ZNZOJS, 9, 49; 11, 263), и од убода (СЕЗ, 19, 235); кувана против грознице и глиста (ГЗМ, 1892, 138). Иначе је, заједно с бобинама с лаворике и у белом вину, лек кад боли утроба (ГЗМ, 20, 1908, 354). Семе б. је лек од дизентерије; сок за болове у уву, од водене болести, њиме се мажу дојке (ГЗМ, 1892, 138). Теј од б. пије се против пљувања крви (ZNZOJS, 14, 68). Ко пати од »желудца« (проширење стомака?) треба да ископа б. и да јој каже: »Траво б., помози! Желуче, дођи где си био, и где си се родио«, па онда да је појде (ЖСС, 287).

Kiefer (*pinus silvestris*). Бор, бора, борика (Sulek; Софрић, 17). Реч је прасловенска.

Бор је истакнуто сеновито дрво. То веровање нашло је израза у неколиким мотивима из народних песама и приповедака. У неким српским приповедакама типа *гољене жене* (СЕЗ, 41, 243, №63; Софрић, 28) из убијене царичине деце изникли борови; исти мотив јавља се и у народним песмама о невини погнућима, или несрећним љубавницима (...»Те сарами двоје деце своје: На Момиру зелен бор никао, На Грозданин винова лозица; Савила се лоза око бора«... Вук, Прјесме, II, 29, 390 изд. Упор. и I, 345, 226 изд; Красић, Песме, I, 21, 55; СЕЗ, 31, 1924, 64; Mannhardt, WFK, I, 40; упор. и R. Köhler, Von fortlebender Seele in der Pflanzenwelt, Kl. Schr., 3, 274 изд. При томе је важно да је на гробу б. никао *сам од себе*). Такође постоји и *locus sanctus* о упоређењу човека са бором («Два су бора напоредо раста, Међу њима танковрла јела: То не била два бора зелена; Већ то била два брата рођена«... Вук, Прјесме, II, 5, 1 изд; БВ, 10, 1895, 362; упор. и *ibidem*, 92;...).

У б. може бити олицетворена и ала: такав је б. који плава Дрином и омета подизање вишеградске ћуприје (СЕЗ, 17, 155); б. може бити и седниште виле, која се налази под кором (Бог да момчету златне роге, и оно »прободе кору, Ал' у бору млада мома, Пак засија као сунце«, нар. песма, Софрић, 26 изд).

Али за бор везују се и више представе. Он може бити божаство. Таква карактер обично имају поједини борови који су табуирани и за које је безан читав култ, а за које се прича да су их посадили извесне велике личности из далеке прошлости. Тако је у Неродимљу један бор посадио краљ Милутин (СЕЗ, 41, 1927, №139), други један цар Урош (*ibidem*); у једном пољу села Рахље (крушевачка околина) има б. који је поникао из границе коју је царича Милица побола у земљу на дан рођења свога сина Лазара (Милићевић, Кнеже-

вина Србија, 767). Нарочито је интересантан б. краља Милутина. Првога дана (Ускрса) код њега се држи сабор, који кулминира у обеду, при коме место у зачелу заузима бор; око бора изводе се и витешке игре, и игра коло, певајући песму (свакако обредну) у којој се апострофира б. Ко год је у бор дирао, зло је прошао. Кад је један Арнаутин секао са бора луч, да би осветлио свој тор, чуо се из б. корена писак, и те ноћи Арнаутину су вучи поклати све што је у тору имао, «крај чопора паса који нису ни ланули«. Кад је тај бор, у јуну 1932, изваљала непогода, сељаци су корен и један део стабла вратили на своје место, а остало дрво резервисали за иконостас у цркви («Време» од 7. јуна 1932).

По селима, и православним и муслиманским између Нове Вароши и Прибоја, има очуваних старих борова (а такође и других дрвета) који су светиња и не смеју се сечи. Православни ту држе саборе, а муслимани тефериче. Изузетно муслимани на ова места излазе и женски и мушки (Ст. Димитријевић).

Више манастира Милешева у селу некад Милешевцу сада Хисарцину, у коме живе Срби муслимани, налази се бор из најстаријих времена, који чувају као свето дрво. Не сме се ни грана са њега одоћи, »јер је аловито«. Људи који су покушали да скидају са њега смолу, или покупе опале гране, осакатили су (Ст. Дим.).

Извесну религијску позадину има можда и клетва »бора ми«, и »борме«, м. »бога ми« и »богме« (Вук, Посл., 502; БВ, 10, 1895, 77; 16, 1901, 213 и др.). По једном објашњењу, тако људи говоре »као да имена Божијега не помину узалуд« (Вук, I, с.; упор. и старогрчки χήνα (= гуске ми) м. Ζήνα (= Зевса ми; нем. rotz и kotz, фрц. bleu, б. Grimm, DM*, I, 13). Могућно је, међутим, да ми овде имамо старинску клетву самим бором, односно нуменом који је у њему, упор. сличну клетву са другим једним магичним дрветом, »глога ми« (Вук, *ibidem*, и Софрић, 23). Код старих Грка упор. клетву *μαί διά τῆν κροάϊνον* (= тако ми

купуса) која je takođe *Isra* (= sveta) (Athen, 9, 370; Bergk, Hippocrast, frg. II 475).

Борова водича (која истече из засеченог бора) лек је од суве болести (Караџић, 3, 1901, 201). Од б. смоле прави се мелем за сваку рану (ГЗМ, 20, 1908, 351; ZNŽOJS, 11, 270). Б. издаци употребљају се као лек од хемороида и дизентерије и као диуретик (ГЗМ, 4, 138).

БОРОВНИЦА

Heidelbeere (vaccinium myrtillus).
Боровница; брусница; врисиње и др.
(Sulek).

Плод од б. је лек од срдоболе (ГЗМ, 4, 166; ZNŽOJS, 11, 263).

БОСИЉАК*

Basilikraut (ocimum basilicum). Босиљак, такође и босиок, босиље, бажуљак (ZNŽOJS, 14, 83), васлеђен, велсаген, волсген, веслићан, веслићан, веслићан, веслићен, веслићен, веслоћен, мислоћин, в. Софрић, 33 изд; РЈА, 3, 51; БВ, 9, 1894, 153 изд; 11, 1896, 251.

Б. игра изванредно важну улогу у магији, религији и култу, у медицини, у поезији српског народа. »Ова је биљка нашем народу осим многих других, које су раста виђенијег, цвета и мириса лепшег, најмилија, чему је зар узрок тај што б. прати Србина кроз све озбиљније прилике у животу, од рођења, где се младенцу кита б. у осветљеној води до узглавања меће, до смрти, где му сестрина или бољеје које сроднице рука струж б. на гроб посадиле« (Јосиф Панчић, Ботаника, Београд, 1868, 251). У једној Вуковијој песми (5, 708) каже се: »У

руку јој мача од б., од б., од српскога цвећа«. У популарном српском роману »Рајко од Расине«, од Ч. Мijatовића, стара Српкиња, која живи у највећој беди и пере туђе рубље да би зарадила за хлеб, меће ни за какав новац да да своју саксију са б., али кад је сазнала да је б. потребан да би се метнуо поред једног погинулог Србина, дала га је драге воље бесплатно. Б. је *бајки цвећ*; прво се у бајки посеје он, па тек онда друго цвеће (Браство, 9-10, 1902, 442). У регистру уз један од најбољих зборника наших обичаја (Обичаји српског народа из среза хомољског, 19. књ. СЕЗ) најчешће пута од свих ствари уопште (55 пута) спомиње се б.

Б. дејствује као сигуран апотропајон. Гаром од б. прави се новорођенчету крст на челу, као утук од бабница (СЕЗ, 45, 1930, 42; 184); или му се б. меће око главе («да би спавало», СЕЗ, 16, 1910, 171). Тканце којима свекрва опасује нову младу, на три места закићене су б. (СЕЗ, 19, 1913, 166); б. у великој капи, смилевцу, који млада носи кроз 40 дана после венчања, такође је апотропајон (упор. Никола Зега, Изобичајене младине капе у Србији, ГЕМ, 1, 1926, 74, и ТРБ, ННЖ, 3, 1931, 54; Прилози проучавању народне поезије, 2, 1935, 215). Б. се баје око болесног места (ЖСС, 329; СЕЗ, 16, 275); чисти се, приликом врачанња, вода (СЕЗ, 17, 1911, 578); приликом сетве меће се у семе (ibid., 14). Живина се иначе на Бадњи дан склања у стају: ако се из каквих разлога не може склонити, накаде је б. »да је лисице и творови не сатиру« (СЕЗ, 19, 74).

Кад се јави куга, онда се у Жупи, поред других апотропајских предмета (чанак воде, чешаљ), оставља увече на софни и струж б. (СЕЗ, 17, 35). У источној Србији, за време док врачара, вршећи »црне« врачанње, »изводи ђаволе«, многи не смеју ни да се макну из куће без б. и бела лука (БВ, 7, 1892, 399). *Китење* босиљком у врло много случајева има апотропајски циљ. На Нову годину жене мећу б. за десно уво, а мушки за леву с десне стране (СЕЗ, 19, 20); исто тако б. за уво меће жена која меси колач на Велику суботу (ib., 44).

Б. се кити домаћин кад уђе у кућу и честита Божић (ib., 76); полагањик (СЕЗ, 32, 1925, 369); о свадби дедер (СЕЗ, 19, 155); на Тодорову суботу (коњски празник!) коњ који је ритуално пројакан (БВ, 11, 1896, 78, Справљг); приликом првог орања волова (СЕЗ, 17, 14), и јарам (СЕЗ, 19, 358); при саршетку жетве »Божа брада« (СЕЗ, 17, 17); при саршетку вршјаја стожер (ib., 18). Сматра се, међутим, да је грехота китити се (св. жим) босљом пре Крстова дана (ГЕМ, 5, 1930, 40). Апотропајски циљ свакако има и обичај да се кладенац кити б. о Божићу (СЕЗ, 17, 107; Караџић, 3, 1901, 65), и о слави (СЕЗ, 14, 1909, 196); исто тако и суд са водницом за знамење (СЕЗ, 16, 167) и са богојављенском водницом (ЖСС, 179; СЕЗ, 40, 1927, 25); њиме се ките и домаће и црквене иконе (в. нпр. Браство, 9-10, 442). Овде можда треба споменути и обичај да се детина коса, пошто је кум ритуално одсече, чува после у б. (СЕЗ, 16, 181).

Као јак апотропајон, б. је неизоставан при различитим дустрацијама, које се изводе преко кађења б., или преко пијења воде у којој је б. потопљен, или купањем у таквој води, или прскањем њоме. Место у које је ударио гром ваља окадити б. (СЕЗ, 19, 391). Пред крај свадбе, кад сватови треба да се разлазе, бивају они накађени б. (ib., 179 ил); то се данас сматра као шала, али је првобитно било можда дустрација после тродневног борављења у средини душа предака, које о свадби невидљиво узимају учешћа у слим жртвама и обредима, и у заједничкој обредној гошњи (упор. о свему уопште Samter, Geburt, Hochzeit und Tod, Leipzig, 1911). У сваком случају, против да се жар иза кађења мора просути уз какво родно дрво (СЕЗ, 1. с.), доказ је да је цео обред имао ритуални карактер. На Богојављење у воду која се ујутру доноси са извора, метне се б., па се после њоме сви у кући запоје (СЕЗ, 14, 22 ил). У води у којој је потопљен б. купа се породица после порођаја (СЕЗ, 19, 93), и новорођенче за време првих 40 дана (СЕЗ, 14, 117; 19, 97); на Ускрес се у таквој води купају сва деца уопште (СЕЗ, 14, 50). Б. шкropи ташта зета кад јој као младожења први пут

дође у кућу (СЕЗ, 19, 142); преперуга чељад у кући (СЕЗ, 16, 157); чобанин на Ђурђевдан овце (СЕЗ, 19, 56); бајалица место на коме је болесник »ограјсао« (СЕЗ, 16, 276); у воду у којој се гаси утљевље меће бајалица б. и три зрна црна пасула (СЕЗ, 19, 265); ловци, пред ползак у лов, траљају руке б. (ib., 348). Можда овде треба рачунати и против да у жигу којим ће почети сетва треба да преноћи б. (СЕЗ, 16, 258). Шкropљење б. прихватила је и црква, и освешће воде без б. не може се ни извршити.

Као апотропајон б. има значајну улогу у теургијским радњама при *mršini* и *molitvini*. Босљом се кити глава ускрање печенице (СЕЗ, 19, 45), и овна који се коље приликом измирења момкове и девојачке куће (када се десила отишња, ib., 139); такође и бардак вруће замедљане ракије (жртва прецима! Упор. такву ракију о задушницама!) о свадби (ib., 168). Исто тако, б. се ките или боду жртвени колачи о свадби (ib., 159), задушницама (ib., 25), слави (СЕЗ, 7, 1907, 53; 19, 92; Браство, 8, 1899, 82), Новој години (СЕЗ, 19, 20), Младенцима (ib., 37), Ђурђеву дану (ib., 49). Сви ови колачи јесу жртве прецима, или хтоничним демонима уопште; Младенци су дан *даница* [= душа], и има их четрдесет, а то је мртвачки број код нас (упор. нарочито М. Murko, Das Grab als Tisch (Wörter und Sachen, II) Heidelberg, 1910, 86 ил); ђурђевски колач меси се *ћушћени*; за остале колаче ствар је јасна с обзиром на дан о коме се приносе. У Сарајеву су некад на божићним колачима биле израђиване тице од теста са граном од б. (Даница, 7, 1866, 399). Стари Срби и Српкиње, кад иду у цркву, и данас носе киту б. (=стегла као стрипа б.), с. и. посл.; в. и ГЕМ, 5, 1930, 40), што је свакако староверски обичај, упор. нпр. Soph. Oed. rex, 3, и Paul Steugel, Die griechischen Kultusaltertümer, München, 1920, 80.

Б. има угледно место и у *mršivackom* културу, можда и ту као апотропајон. Кад човек издахне, меће му се у руке б. (СЕЗ, 19, 240). У шчеви које жене доnose на мртвачки одар, мора бити »на првом месту« и б. (СЕЗ, 7, 75; 19, 241; Браство, 9-10, 442). Њиме се кити софра о задушној суботи (СЕЗ, 19, 29); кад се мртвачка жртва

приликом «пуштања воде» о Великом четвртку (ib., 41); о Духовима ките се крстови по гробовима (ГЕМ, 7, 1932, 74, околна Велеса); и иначе њиме се ките гробови (Браство, 9-10, 442). О задушницима меће се у реку, за мртвога (СЕЗ, 19, 254; упор. и б. који се о свадби баца у реку, ib., 162 и 164). У околним Бењељци мртвацу испод главе мећу јастук пун сува б. (СЕЗ, 40, 252; као што су стари Атињани стављали origanum, упор. E. Rohde, *Fuchs*¹⁴, 1, 219, или као што су черкески досељеници код нас метали око мртваца некаку јако ароматичну траву, коју су у цковима доносили из своје домовине, упор. ТРБ, ННЖ, 8, 87). У околним Дебра, приликом другог (поновног) потреба, поред покојникове главе меће се б. (Браство, 9-10, 438). Најзад, жене о Отворним задушницима саде б. по гробовима (СЕЗ, 19, 61). Можда онде треба рачунати и обичај да се б. замешује у такозвану «парену проју», која се меси о свадби: остали састојци који се у проју мешају, могли би имати хтонични значај, и то су, поред осталог, ораси, речни каменчићи, три (за орахе и три в. доцније з. в. *Ораси и Три*; да су речни каменчићи *сеновиши* по превасходству cf. СЕЗ, 31, 1924, 67 ил.).

По б. врше се и *гађања о удаји*. Девојка, ако жели да зна за кога ће се удати, узме увече уочи Богојављења два-три струка б., оде на реку, замени сваки струк понеком момку, и побуде струковне поред реке. На којем струку сутра буде ња, за тога ће се момка удати; ако се не ухвати ни на једном, неће се удати за те момке, а ако се ухвати на сва три, моћи ће да бира (СЕЗ, 14, 24; упор. и 19, 22 ил.). – Б. је такође цвет који изазива или одржава љубав, и то је један од разлога што се девојке и младе жене њиме ките и носе га уза се (упор. босанску песму у Дашки, 9, 1868, 65), а невесте га у јелу «зачаровају» својим мужевима (народна песма, Врчевих, Помане, 32). Овако схватање, по свој прилици, дало је повода за извесне свадбене обичаје у којима је битно гледање кроз б. или б. венац. У Призрену кад прстенције улазе у всереничну кућу, она треба да их хришом погледа кроз б. (ТРБ, ННЖ, 3, 111).

На Косову, кад сватови улазе у младно дворшито, треба да млада погледа младожењу кроз б. и да рекле: «Ја те гледам једним оком и нагледах те се, а ти мене си оба не можеш» (ib., 3, 123). «У Темнићу уочи свадбе млада исплете венац од б. и у њега метне два парчета шећера, намењујући једно себи а једно младожењи, па кад ујутру угледа сватове, треба младожењу и њих да погледа кроз тај венац» (ib., 12). Понекад се приликом таквог гледања исказује жеља за добијањем порога (ib., 92). – Испрошена девојка шаље момку струк б. (ГЕМ, 5, 40; Браство, 9-10, 412).

Б. има широку употребу у *арчибама* и *народној медицинаци*. Ко се окупа у води у којој је преноћила стрелица од грома, црнокораста бритвица, направљена у Међудневице, нокат од орла крсташа и кита б., излечеће се ма како да је и ма колико да је дуго болестан (СЕЗ, 19, 390). Б. се врло радо употребљаје при магичном «отварању» болесника (СЕЗ, 14, 296; 19, 262; 266; 268). Семеном од б. лечи се пруница (ЖСС, 303) и кјаница (Софрић, 45). У води у којој је б. потопљен купају се болесници од «велике болести» (онде: тифус? СЕЗ, 19, 216). Његов сок употребљаје се против змијског уједа (ГЗМ, 12, 1900, 149); исто тако, б. се припија кад уједе чела или зола (СЕЗ, 40, 245). Б. у сирћету изгони змију ако би (по народном веровању) ушла човеку у желудац (ЗНЗОЈС, 14, 1909, 83); б. који је девет дана и девет ноћи био у зејтину, ваља намазати дете које има гланте (ЗНЗОЈС, 15, 1910, 160); такав је зејтин балсам за сваку рану (ib.). Мирисање сувог б. помаже очном виду (ГЗМ, 6, 800). Водом којом је гашено угљеве и у којој је стрљан б. запаја се уречно дете (ЖСС, 301). Б. се меће на пупак детету које има «длаке» (некакви стомачни грчеви), да би се оне изгониле (СЕЗ, 13, 282). У арачању против грознице б. се мешају лекови (ib., 292). Нарочито је популарно средство *кађење б.*: њиме се каде болесници уопште, да би се «растурила болест као овај дим» (СЕЗ, 19, 263 ил.); па онда они који су добили грчеве у стомаку (ib., 218), и које је обузело лудило (ib., 64; за тај циљ узима се б. који је узабран на Светог Маки-

veja - осуšen pod strejom). Б. се накађују и сиљни коњи (ib., 333). Најзад, б. радо употребљају породице. Да би се жена лакше породила, треба да пије воду са крстовданским б. (ib., 65), нарочито још ако је на Крстовдан украден са иконе (СЕЗ, 14, 106). Ако породицу савладају бабице, треба је нападати ноћом од црног пилета које је на раскрсцима заклао удовац, и б. (СЕЗ, 19, 99); или је треба окупати у води у коју је метнуо б. из девет башта (СЕЗ, 14, 111).

У народним лирским песмама спомиње се б. изванредно често, и то обично са анимистичким схватањима. Млад момак и девојка употребљају се и идентификују са б.; девојачка душа, или душа побожног старог властелина, мирише на б.; б. који је девојка «наменала на воруњу срећу» за ноћ је никао, израстао, и у зору разделен је сватовима (Вук, Пјесме, 1, 36). У приповетки «Сунчарева мајка» (Вук, № 66) девојка се родила из б.

Пошто б. на овај начин може бити сеновита биљка, разумљиво је што је нашао примену и у врачанима за дочаравање људске плодности. Ако млада жели да има деце, треба, кад иде на венчање, да у недрима понесе киту б. (СЕЗ, 19, 84; 151); б. који је са младенцима био на венчању, ушња се после у јастук (ЖСС, 216). Да млада носи на венчању б. у недрима, то је раширен обичај (упор. нпр. ТРЂ, НИЖ, 3, 113; 122), али разлог није увек јасан. С друге стране, б. се често идентификује с човеком. У споменутој причи «Сунчарева мајка» (Вук, № 66) б. се претвори у девојку са златном косом.

Има два дана у години која су посвећена б.: то је Свети Макивеј (1. август ст.), и јесења Крстовдан (29. август). Тих дана б. се у цркви освешује, и после чува за религијске потребе и за лек.

У митологији и легендама спомиње се б. врло често. У рају има највише б. и руже (Вук, Пјесме, 1, 209, 8 ид). Богородица најрадије мирише б., и то јој је најмилији цвет (Софрив, 34); «овица разблауница» била је једном код Бога на вечери, и ту јој је Бог дао златну јабуку, а Богородица киту б. (у песми, БВ, 17,

1902, 14). Свети Араифео вади душе праведника б. (упор. и послоницу: «Душа му на б. мирише. Кажу за доброг човека», ГЕМ, 5, 127; уз ово упор. Вук, Пјесме, 1, 173, 8), овако исто као што у песми агниџа буди свога агу б. (Софрив, 45). О б. се причају и разне етнолошке сказе и легенде. Нови б. освешује се на дан Светог Макивеја – освешује се зато што је овога дана нађен самоникао на гробу Христовом (СЕЗ, 14, 71). По другој легенди, б. је прво покренуо на Голготи, на месту где је Христос распалет (Софрив, 34). У песми «Бог ником дужан не остаје» (Вук, 2, 5) растргнута је коњима невина, лажно оптужена Јелница: где је од ње капала крв, ту је расло смиле и босиле. У планини, на месту где је краљ Вукашин убио цара Уроша, никао је усред зиме и леда б., и врло јако мирисао (Нар. песме, збирка Н. Кашковића, ркл. СКА, кут. II).

* За ово издање узета је верзија коју је Чајкановић објавио у ГЕМ, 10, 1935, 4-10, и која је местимично потпунија него рукописна.

БОСТАН

Melone (cucumis melo). Бостан.

1. Wassermelone. Лубеница; пилпун.

У околини Ђенђелије л. не сме изостати са бадњиданске софре (СЕЗ, 40, 82). Та л. употребљаје се доцније као лек од водене болести (СЕЗ, 40, 228), и кад дете у сну мокри (СЕЗ, 40, 83). Иначе је л. лек од далка (вода у којој је л. кувана, ЖСС, 284); семенике самелу и пију у води они који не могу да мокре (ГЗМ, 6, 1894, 801). Од малог зеленог лубеничета, нарочито међудневичког, даје се да једе ономе који пати од сушнице и врушнице (СЕЗ, 7, 110; 13, 1909, 380). Нарочито се употребљаје као лек лубениче убрано у Међудневнице (СЕЗ, 13, 437).

О л. има разних веровања. Свети Ловринац помокри се у бостан, и од тада су лубенице водене (ZNZOJS,

7, 1902, 147). О дану Светог Јакова (25. јула) сазревају л. и зато тог свеца зову свети Јаков *hahjunar* (ZNZOJS, 23, 318). Ко једе вреле л. (које су стајале на суншту) добиће грозницу (СЕЗ, 40, 229). Л. сањати значи јед (љутину) и болест (СЕЗ, 32, 1925, 119). На дан Светог Јована Главосека (29. IX) не једе се л. (СЕЗ, 14, 72; 19, 65).

2. Zuckermelone. Дња.

Бадњадавска д. лек је од водене болести (СЕЗ, 40, 228). Стученим семеном од д., и помешаним са сирћетом, маже се трбух кад боли (ЖСС, 287).

У бостан изтиче се на штап, као апотропајон, овча или краваља лобања (СЕЗ, 40, 332 ид).

БРЕБЕРИНА

Windröschen (аптомне nemorosa).
Бреберина (равница; овчје руно, Šulek).

Њоме се хране виле (СЕЗ, 32, 1925, 378).

БРЕЗА

Birke (betula). Бреза.

1. Бреза има апотропајску моћ. Од ње се плаше вештице (Софрић, 46). Кад сватови полазе од куће у цркву, они прелазе преко брезове метле – очигледно у намери да брезова метла задржи уроке и зле душе (обичај пићен у Београду). «Новокупљеним и чистим брезиним метлама... призивају се виле на посестримљеније» (Софрић, 48). Од брезове коре праве се «лиле» (буковице) којима се, уочи Ивањдана или Петровдана, врши дустраница стоке (Рудник; Стари Влак; Власеница, утор. ЖСС, 133 ид; ГЗМ, 6, 1894, 386. Упор. рим-

ске палилије, од чега можда и реч *лиле*? В. такође и Eugen Fehrle, Die kultische Keuschheit im Altertum, 213).

2. Бреза је лек од водене болести (купање у води у којој је скувано б. лишће, ЖСС, 308), и пробади у грудима (сок од брезе, ЖСС, 305).

3. За б. су везане две етиолошке скаске. Зашто је бреза проклета? Спаситеља су шибади б. шибањкама, и зато ју је он проклео (ГЗМ, 19, 235. Упор. и сасвим сличну холандску скаску Dähnhardt, 2, 202). Зашто б. има белу кору?* Удовица пошла увече у шуму, да нађе шибу за своју немирну децу, и замоли Бога да јој по оном мраку помогне наћи добар брезов прут. Бог оца нареди да бреза побели, како би је удовица лакше могла опазити. И од тога доба бреза је бела (Караџић, 3, 1901, 44).

4. По б. изведен је доста велики број топографских имена, в. RJA.

* У рел. доде (послак бр. 3) из немачком.

БРЕКИЊА

Elsbeerbaum (sorbus torminalis). Брекиња, брека, брекуља (Šulek).

О постанку б. каже једна наша народна песма ово. Девојка је пасла јелене, па је претерала стадо преко меке воде, а сама није могла прећи. Онда је један јелен својим роговима пребаци на другу обалу, и где је девојка пала, ту је никла б. Од те б. чобани начини свирале, и из њих се после једнако чуло: «Спремај (девојко) дарове» (Софрић, 49).*

У околини Сокобање забрањено је сећи брекиње – «све сећи, само брекиње не» – «зато што је Исус распет на б. дрвету: сва друга пробали су, па се ломила, а б. је издржала», (и) зато се плод њен не једе, али се ни граница не сме употребљавати ни за шта (Ст. Димитријевић). Негде се употребљује за лаке алатке (јармове, чункове за ткање, витлове за

мотање пређе), јер се лако ради и лака је, али се нигде не меће на ватру (Ст. Дим.).

У селу Чунацима верује се да је брекиња од девојке постала, и зато је грехота сећи је (Ст. Дим.).

Брекиња је аловито дрво. Она се не сме сећи, јер ко би потегао секиром на њу, «намерно би»: укочила би му се рука или нога, или би се и цео укочно, или би се ма од чега разболео (Ст. Дим.). Дрво, и кад само падне, на огњак се не меће (Ст. Дим.). У штавничком срезу (на путу Нови Пазар – Рожај) мртви се сахрањују у «кораби» од јавора или букле, али никако не од брекиње (испитивања Ст. Дим.).

* Код Вука (Пресме, I, 244): «Прези, момо, даров!»

БРЕСКВА

Pfirsich (*amygdalus persica*). Бресква;
праска, шевтелија, шентелија (*Šulek*;
Софрин, 49).

Бресква је, као и јабука, плод љубави, симбол заљубљености (Ст. Сремац, Зона Замфирова).

Б. служи као лек од различитих болести. «Коштица од б., шљива и јабука са белом луком у комовици пије се од грознице» (СЕЗ, 13, 1909, 341). Кора од б. скувана у води лек је од зубобоље. Б. намазана крваљу од менструације (при чему се говори басма) регулише менструацију (*ibid.*, 296). Највише се у народној медицини употребљава б. лишће: оно се облаже на прси и врат детету које пати од главца (ГЗМ, 12, 1900, 138; 151); на главу болеснику од запаљена мозга (СЕЗ, 13, 377); на дећа коњу коме су она израђивана (СЕЗ, 40, 383). Истучаним б. лишћем, испраним у краљем маслу, мажу се жени испуцане сисе (СЕЗ, 16, 431).

БРЕСТ

Ulm (*ulmus campestris*). Брест. Реч је заједничка словенска.

Б. је познато демонско дрво. На његовим гранама нарочито радо седе виле, «јер на то дрвце арагонци не смеју» (ZNZOJS, 7, 1902, 116). Код Шада (у Срему) спомиње се један извештај б., на коме има највише вила (*ibid.*, 122). Б. се радо употребљава за запис (в. т.),* и у том случају табуиран је (СЕЗ, 16, 151). У Јошаници и данас (1913) постоји један огромни, врло стари брест, под којим је био запис. Када су селаци, бежећи од Турака, створили ново насеље, изабрали су и нов запис, а овај брест продали су неколиким људима, али га нико није могао пресећи. «Један је крешући гране пресекао секиром ногу и једва остао жив; други је пао главачке и угрувао се, а трећи сломио руку још на самом дрвету» (СЕЗ, 19, 210). Велики и разгранати примерци б. обично се у нашем народу сматрају за светиње, и кад је каква процеснија, под њима свештеник застане и прочита јеванђеље и даје благослов (Врчевић, Пумање, 76).

Када се, за време епидемије, вади живи огњак, провлачи се стока испод б. жила (С. Тројановић, Ватра, 97).

Б. се употребљава и у врачанима за преношење дреманости (на б. ZNZOJS, 6, 319).

У народној медицини б. је доста познат. Б. лишће, скувано, сипа се у рану брачету које се учрвљало (СЕЗ, 17, 582). Б. мезгра, искувана у краљем млеку, привија се на убој (ЖСС, 268). Б. кора, и печурке с врбе, скуване у сирћету, лек су од зубобоље (ЖСС, 319); б. кора, угуцана, саставни део облога за жену кад је боло сисе (ZNZOJS, 9, 49). Водом у којој су прокуване б. жиле испира се место оболело од црвеног ветра (СЕЗ, 40, 233).

У једној скаци пон проклео свога убицу «да га мртви мртва изнашају на б.», и то се и десило (ZNZOJS, 10, 242).

* Вероватно се односи на чланак о табуираним биљкама, који нема у рел.

БРОЋ

Färberröthe (rubia tinctorum). Броћ. Реч је прасловенска.

Броћ је, на целом Истоку, још од врло старих времена (упор. Henry F. Lutz, Textiles and Costumes among the Peoples of the Ancient Near East, Leipzig, 1913, 1923, стр. 80 ил.) и у прасловенској заједници (упор. Šulek у Rad. 39, 1877, 33) употребљаван за справљање црвене боје; свакако с обзиром на јаку магичну снагу црвене боје (Чајкановић у СКГ, 29, 1930, 523 ил.; О врховном бору, 1941, 34; Ernst Samter, Geburt, Hochzeit und Tod, Leipzig und Berlin, 1911, 168 ил.; 190 ил.; S. Eitrem, Orpferitus und Voropfer der Griechen und Römer, Kristiania, 1915, 458 ил.) постао је и броћ врло јак апотропајон. «На путу му броћ и глогово трње» – каже се о вампиру, и уопште о свакоме за кога нисмо ради да дође (Вук, Посл., 3702). Упор. летонски обичај да се пут кроз село и поље којим ће се кретати мртвачки сировод посипа отровним тисовим грањем, «да би се духу отежао повратак»,* ARW, 17, 1914, 496).

Броћ се једе против костобоље (ЖСС, 307); такође је и лек против «поганице» у оку (ГЗМ, 12, 1900, 150; СЕЗ, 14, 229); б. скуван у вино изазива менструацију (СЕЗ, 14, 241). Он се даје и стоци «да би издржала сваку болест» (СЕЗ, 17, 582). На диму од запаљеног б. корени наклађује се коњ који пати од ситње (СЕЗ, 19, 333).

* У рел. ова реченица је на немачком.

БРШЉАН

Efeu (hedera helix). Бршљан, британ, британ, пљушт (Софрџић, 50; ГЗМ, 20, 1908, 349¹⁰).

Бршљан има јаку апотропајску моћ. Од њега беже вештице (Караџић, 3, 1901, 187); ради тога меће се он у дечје колеске (ZNZOJS, 7, 1902, 293; 388), нарочито о Ђурђевдану (ZNZOJS, 22, 311) и на Бадњи дан њиме се ките врата и прозори на кући (ZNZOJS, 1, 212). У Херцеговини и Приморју ките бршљаном бадњаке (ГЗМ, 6, 1894, 379; Schneeweis, 19 – као у Рисну доворином, Вук, Рјечи., s. v. бадњака), и божићну ситињу (ГЗМ, 6, 380). У Боки планици међу граници б. божићно печеници у уста (Врчевић, Три, 28).

Бршљан се употребљава и у љубавној дивнацији. Девојке уочи младе недеље или петка откину грану од бршљана на који је пао последњи зрак сунца, савију је у венац и кажу: «Сунчице на западу... дај да у сну видим свога суђеника». Потом метну венац на главу и кажу: «Зелени венче, ти веш се осушити ако не доведеш мог суђеника да те скине» и с тим венцем легну спавати, па ће у сну видети суђеника (Софрџић, 53).

Девојке међу б. у ђурђевданске венце (СЕЗ, 19, 53). Њиме се ките сватови (СЕЗ, 16, 204; 19, 143; ZNZOJS, 11, 114; 117). У Херцеговини се понегде о Божићу ките куће б. (ZNZOJS, 6, 302). На Цвети носи се б. у цркву на благослов, па се после да стоји да га појесе (ZNZOJS, 18, 73).

Ко почи на дан Свете Луције (13. децембра) да прави сточић од б. дрвета, и радећи свакога дана помало доврши га на Бадње вече, може те вечеру у цркви, стојећи на њему, познати све вештице (ZNZOJS, 10, 55; Шневаје, 8).

У Херцеговини прича се етиолошка саска о постанку обичаја да се на Божић кити кућа б. Кад је Ирод наредио покољ деце, овда су Јевреји, идући из куће у кућу, метнули бршљанову грану на сваку кућу где су дете погубили, да се не би поново у ту кућу

навраћали. И онда је из кући у којој је био Исус изненада изникло б., и тако је Исус спасен, а нама остао обичај да се о Божићу кити кућа б. (ZNZOJS, 6, 302).

Бршљан је лек од главобоље (лишће, ГЗМ, 20, 1908, 349), мамурлука (лишће, Софрић, 54), крста (лишће, *ibid.*), отока (облог од куваног лишћа од б. «који не гледа у море», ZNZOJS, 9, 45), опекотине (бобице и лист, ГЗМ, 1, с. 350), живне ране и замемарене ране уопште (ЖСС, 270; ГЗМ, 4, 140); сок од б. лек је од слепоће (ГЗМ, 4, 140). Нарочито је добар лек од сваке ране б. сок који се нацеди на Ивандан пре сунца (ZNZOJS, 10, 53).

«Које цвеће најубаво расте? – Надубаво цвеће брашљаново, Јер се вије уз борје зелено, Као момче уз лепо девојче» (нар. песма, Софрић, 53; слично и: СЕЗ, 16, 280).

БУКВА

Buche (fagus sylvatica). Буква.

У религији буква нема тако важну улогу као, на пример, храст или граб, али је ипак и она имала извесан значај. У Босни узима се она (пored храста) и за бодвак (ГЗМ, 6, 1894, 38; *Schneeweis*, 17). На Спасовдан, у Црној Гори, прекривају свако које зеленом буквом граном (ако нема лосконе), и ците буквеним гранама тор и кућу (СЕЗ, 17, 181; у околини Ниша на Бурбевдан пре сванућа доноси се у кућу б. гранчица, СЕЗ, 14, 134). Pored места на коме се, о Ивандану, ложе (лустративне) ватре, усађује се (одсечена) буква; девојке је оките цвећем, а она ту стоји понекад преко целе године (ГЗМ, 6, 1894, 387). Уочи 1. маја, у Самобору, пободо се свечано пored бунара младо б. дрво, које се претходно окити. То дрво зови се «мајум» (*Maibaum*). У подизању и кићењу учествују сви који са тог бунара носе воду. «Мајум» стоји ту за време целог маја (ZNZOJS, 18, 77). У селу Бјелобучју

(котар тешански) има једна буква, поред које се увек зауставља спровод: свештеник чита опело, а један из спровода на букви урече крст, тако да на њој има много урезаних крстова (Караџић, I, 1899, 165). Срби верују да се виле рађају на б. границима: ту је мати роди, и повије у зелено лишће (Беговић, 198). У народној приповетки «Ђаво и момак» живе ђаволи у некаквој шупљој букви (БВ, 16, 1901, 402). Ђаво, кад је украо сунце, обесио га је на б., да светли само њему (СЕЗ, 41, № 163).

Буково лишће употребљава се као лек за очи (ГЗМ, 20, 1908, 355).

БУНДЕВА

Kürbis (cucurbita melo). Бундева, тиква.

Не ваља да их деца једу, јер ће им расти гуша (СЕЗ, 13, 1909, 405); ко једе њихове коштице, добиће ваши (ZNZOJS, 19, 202). Ко б. украде и једе, добиће водену болест (СЕЗ, 40, 228). У кору од б. меће се жара и тиме каде рубине на прагу, да се не издеру при лужењу (ZNZOJS, 7, 1902, 184). Кад се б. саде, мора се јако лагати, па ће бити дебеле (ZNZOJS, 19, 201).

У куваној води од б., жалосне врбе и краставаца пари се од покостине (ZNZOJS, 7, 1902, 164). Дробом од б. облаже се мјинца (ZNZOJS, 11, 263). Печена б. лек од метла (*ibidem*).

БУНИКА

Bilsenkraut (hyoscyamus niger). Буника; бун, балам, блин, блем, зубњак, зубњача, трава од зуба (в. Софрић, 58); можда и: браборач (ГЗМ, 20, 1908, 347).

Њоме се лечи зубобоља (ГЗМ, 2, 1890, 315; 6, 1894, 800; ZNZOJS, 5, 95; СЕЗ, 19, 222); «истерују црви из

зуба» (Караџић, 3, 1901, 167; Александар); њоме се лечи и окобоља (ГЗМ, 3, 1890, 315); болесне сисе код породице (СЕЗ, 19, 112). Према раширеном веровању, ко од ње окуси, губи памет (Вук, Посл., 2468: »Као да се бунике најео. Као да је полуђео, јер кажу да човек полуди од бунике«). Реч за бунику долази од бунети.

БУРЈАН

Attich (ambucus ebulus). Бурјан, абад, авта, антика, аптомина, аптута, хабат (Софрић, 9 ид), «коров» (СЕЗ, 13, 1909, 437). В. и Šulek, и ZNŌJS, 14, 77.

Биљка са спасоноском магичном снагом. Њоме се ките додоле (СЕЗ, 17, 183; Караџић, 3, 1901, 203 ид), и њене границе потапају у воду, па кад уђу у кућу, прескају њима чељад (Караџић, 1, с., 204). Кад човек лежи на трави близу б., не мора се бојати да ће га ујести змија («због мириса», ЛМС, 139, 88).

Лек од болова у ногама и леђима (ГЗМ, 20, 1908, 346; ZNŌJS, 11, 262), срдобоље (ЖСС, 312; СЕЗ, 17, 562), силње (теј од цвета, ZNŌJS, 11, 262), од чира и отока (као спољње средство, СЕЗ, 14, 230; ZNŌJS, 9, 45); његов корен, или попарено лишће, привија се код уједи змије или цкорпије (ЖСС, 332; Беговић, 24; ZNŌJS, 1, 16). Такође је лек од падавине (корен), од далка и жутине (лишће), за чишћење (бобице, ГЗМ, 1892, 137). Магичним начином се с помоћу б. лечи и грозница: нађу се три струка б., изникла из једног корена, па се саставе врхови, савију на земљу, притисну каменом, и испод њих (се) болесник три пута провали; после тога болесник струкове посече, говорећи: »У три струка посекох три грознице: кад се ова три струка подмладвила, онда се и грозница повратила« (ЖСС, 279). Нарочито је за лек добар б. убрн у Међунавље (СЕЗ, 13, 1909, 437).

Види Е. Majewski, Bez i hebd. Wisła, 14, 1900, 527-597 (Реферат у ZNŌJS, 7, 409).

БУСЕН

Rasen (caespes). Бусен.

Употребљаје се при врачанима, нпр. када се крави хоће да »преокрене« млеко. У том случају узме се педило кроз које се цеди млеко, метне на траву, окружи ножем, и тај б. извади па се напакло баца на место где крава лежи, говорећи: какав б., такво виме; како се у тоју б. преокренуо, тако се у крави млеко преокренуло (Караџић, 1, 1899, 207). На Бурфеадан домаћин или други ко од мушких ископа испод најродније шљиве б. траве, па га да планинци (= жени која у тој години рукује млеком) да га меће под судове у којима се сирн сир или скида кајмак (СЕЗ, 19, 57). Кад на челе навале туђе челе, иситни се б. са најновијег гроба и баца на туђицу (Беговић, ЖСТ, 240).

На Бусани понедеоник* (први понедеоник по Ускрсу) одлазе жене на гробове својих умрлих и »бусају« их, тј. секу мотикама бусене траве и облажу гробове (СЕЗ, 19, 6).

*У рпк. изв. овога у запади: (»Montag des Raseneueuers« в. Murko, Das Grab, 89). На том месту (у студији Das Grab als Tisch, Wörter und Sachen, Heidelberg, 1910, Band II, 79-160) М. Мурко тврди да је овакав Краусов превод српског израза на немачки избор: Fr. S. Kraus hat diesen »robosani (auch robulent) pondsnepraktik mit »Montag des Raseneueuers« wiedergegeben. И из овога се види да је Чајковичић имао на уму немачко издање свога речника.

ВЕЉА

Wacholder (juniperus communis). Вења, смрека, смрековина, клека, боровница, пупољца. Упор. П. Софрић, 60.

Као и код других народа (Индијана, Грка, Римљана, Талијана, Немаца, Луничких Срба) в. Софрић, 60 ид), и код нашег народа в. има изванредну апотро-

пајску моћ. Против вампира употребљује се в. колач, исто онако као и глогов (ЖСС, 326); можда исти циљ има и обичај у Самобору да походници мртваца шкрене китом в. умоченом у благословену воду (ZNŽOJS, 18, 128). Православни у Гацку (Херцеговина) међу в. више кућних врата, «да болест не би могла ући у кућу» (ГЗМ, 6, 370). За време заразе врше се кађења с.* (С. Тројановић, Ватра, 188). Кад постоје опасности од заразе беснилом, вади се жити огњак из с. (ib., 71).

*У Приморју, у Хрватској, међу у младожењине чизме бабера и веће да би му деца имала црне очи** (ТРЂ, ННЖ, 3, 105 на).

У народној медицини в. има велику примену. Вода у којој је њен плод и корен куван или потопљен пије се од водене болести (ЖСС, 308; 309; ГЗМ, 4, 164); такође и ракија у којој је потопљен с. плод и кичница (СЕЗ, 13, 1909, 376). Она је лек и од кашља и спитне (теј, ibid., 352; утудана мезгра, с медом, која се једе, ibid., 368); гушобоље (накадити завој, ЖСС, 277); болести «срца» – стомака (теј од с., зелена, кадуље, слеза, ГЗМ, 20, 1908, 347); увобоље (парење в., СЕЗ, 13, 344; ГЗМ, 4, 164); чмичка на оку (сок од зелене в., СЕЗ, 13, 379); краста код стоке (истуцано лишће, ibid., 429). Истудана зрна в. саставни део облога против пробади (ZNŽOJS, 14, 61). Она такође служи као профилактикум од заразних болести (СЕЗ, 12, 1900, 152).

*Као скраћенице употребљена су два почетна слова: в. (од *ветна*) и с. (од *сирена*).

**У рел. овај реченица је из немачком.

ВЕТРЕНА ТРАВА

Hirtentäschel (capsella bursa pastoris).

Ветрена трава, трава од грознице, кесница, кесница мајке божје, мачкине сузе (Šulc; ЛМС, 139, 86; у Šuleka 39 казива).

Има јаку апотропајску снагу. Пржи се на огњу, да би се одигнале вештине (Караџић, 3, 188).

Ко је грозничав, узима њене плодове у вареники или кафи (ЛМС, 139, 86).

ВИД

Gauchheil (anagallis arvensis). Вид; видик; видовка, видова трава; видовчица (Софрин, 62); мишјакиња (ГЗМ, 6, 801); крика (ibid., 373).

Сматра се као Orakelpflanze (= биљка за гатање). Жене га уочи Видовдана беру и међу под јастук, и шта те вечери савајају, то ће им се десити (ГЗМ, 6, 1894, 373). Девејке га те вечери, заједно са првим и последњим залогajem хлеба и мало соли, међу под јастук и заклинају: «Виде, Виде! Тако ти соли и хлеба, земље и неба, кажи ми ко ће ми бити суђен! Нека ми изађе на сан!» (ibid., 643. Слично гатање и у ЛМС, 139, 87, само што ту в., пре но што се метне под јастук, треба три пута обнети око куће).

Вид се сматра као сигуран лек од *очију*, и због тога га на Видовдан бацају у воду и том се водом умивају (ibid., 373; СЕЗ, 14, 67. При том ваља нагласити да сва «Видова врела» лече, на Видовдан или иначе, од *очију*, cf. нпр. СЕЗ, 41, 1927, № 185; Милићевић, Кнежевина Србија, 133). Име биљке *вид* има можда везе са старинским истоименим божанством («Чајкановић, О врховном богу, 106; 121; 153; 158»). Име мишјакиња, за биљку која је лек за очи *par excellence*, дошло је можда отуда што мишева, у приповеткама, знају травку којом се могу исцелити очи, в. СЕЗ, 41, 1927, № 44, 97; упор. и *ibidem*, стр. 506. – Иначе је в. познат и као спољње средство (облози) од вртобоље, и кад лице отеке (ГЗМ, 4, 155).

(ВИНОВА) ЛОЗА

Weinrebe (vitis vinifera). (Винова) лоза.

В. лоза је сеновито растлиње. Она се сади по гробовима (ГЗМ, 6, 1894, 154). У народним песмама споминје се в. л. која је *сама* поникнула из гроба («Те [цар] сарани двоје деце своје. На Момиру зелен бор њако, На Гроздани винова лозаца: Савила се лоза око бора, К'o сестрина око брата рука, Вук, Песме, II, 29, 390 илд. В. и Вл. Красић, Песме, I, 21, 54. У БВ, 16, 1901, 247 такву сеновиту б. л. посадила су други. Упор. и овај речник s. v. Бор, и *Senovitilla graveola*. Упор. и R. Köhler, Von fortlebender Seele in der Pflanzenwelt, Kl. Schr., 3, 274 илд). Да је в. л. сеновита сведочи нам и пропис да после заласка сунца «не ваља бити ни под каквим дрветом, особито не под лозом, јер неш ограничати» (ГЗМ, 6, 1894, 674). – С друге стране, в. л. је свето растлиње («од ње је света крв»), и на њу не сме ни укуодлак, ни икакав зао демон; зато ако они гоне човека, најбоље је да се оклони у виноград (ZNZOJS, 6, 149; 23, 185).

Заштитник лозе и винограда је свети Трифун. Он је, према легенди, и сам био виноградар, и једном приликом одсекао је косиром себи нос (СЕЗ, 14, 26). Тога дана треба почети орезавање винограда, макар свега 2-3 гице (СЕЗ, 14, 26; 16, 71). Лозу треба резати и на Светог Матију, 24. II п. н. (као што и грожђе треба брати на јесењег Светог Матију, 21. IX: «Матија реже, Матија трга», ZNZOJS, 23, 317). Међутим, не треба резати лозу ни на Светог Валентина (14. I п. н.), ни на Светог Анту опата (17. I), јер неће бити грожђа, или ће га бити врло мало (ZNZOJS, 10, 41; 42).

На лози спаљују се светици. «Кад је спаван свети Сава, његове мошти нису се могле сажећи на дрвима и обичној ватри, него су сечене по виноградима гире, чокоће, и на лози су га спржили» (Вл. Ђоровић, Свети Сава у нар. пр., 187, упор. и БВ, 16, 1901, 212). Свети Андрија на крају свог првог живота (пре своје палтигескоје) спалио је сам себе на л. (СЕЗ, 41, № 166).

В. л. има у бајањима и народној медицини важну улогу. Соком који л. пушта кад се у пролеће ореже («лозина суза») мажу жене и девојке косу, да би раста (Караџић, 3, 1901, 200; СЕЗ, 13, 1909, 413). Најбоље је ако се том приликом и обаје (СЕЗ, 13, 296). Нарочито јако дејство на рашићење косе има сок добијен очич Ђурђевдана (ЖСС, 117). Рашићењу косе помаже чак и вода од кишне која се на л. задржала (ГЗМ, 6, 1894, 656). Седам или десет угљенова од лозе, стављени у воду, употребљују се при бајању кад је дете уречено (ZNZOJS, 7, 1902, 388). Жена којој се деца не држе, треба – кад осети да је у другом стану – да се окупа у води у којој је потопљена вуџа јабучица и в. л. (СЕЗ, 13, 290). Пепео од в. л. у комовици пије се од водене болести (СЕЗ, 13, 376); такође и теј од л. корена (ГЗМ, 4, 153). Осушен л. лист, помизен у води, изазива менструацију (ЖСС, 187). Сок од в. л. лек је од увобоље (СЕЗ, 40, 231); помешан с медом, лек за јаштернице у устима (ГЗМ, 4, 153). Лист намazan медом причаја се на ране (ibid.).

ВИЊАГА

Wein (wilder) (parthenocissus). Вињага.

Болесника од великог кашља треба пре сунца провући кроз в. (Караџић, 3, 1901, 128; СЕЗ, 13, 1909, 342).

ВИСИБАБА

Schneeglöckchen (galanthus nivalis). Висибаба, батка, дремовца, дремовка, бобли климач (Sulek; Софрћ, 68), петловчица (СЕЗ, 16, 134).

Према етимологији изгледало би да цвет стоји у вези са женским божанством Бабом: в. је пролетњи цвет

rag excellence, a Баба је божанство које се нарочито у пролеће манифестује (упор. «Бабу с јарцима», из фебруара. Бабу Коризму, бабу из карневалских дана, в. ГНЧ [41, 1932, 189, 222]), Бере се ритуално на Турфедан (СЕЗ, 16, 134). На Цвети девојке је преносе из шуме у своју бајту (СЕЗ, 19, 40).

ВИШЊА

Weichselkirsche (cerasum apronianum).
Вишња.

В. има важну улогу у врачанима и гатањима, нарочито љубавним. Кад се гаси угљевље да би се дознало ко је дете урекао, употребљају се граниче од в. (ЖСС, 299). На Турфедан девојке се купају на в. или је јаше («стимолошко» врачане: да би момци «снисти» за њима, Караџић, 3, 1901, 123). У Сарајеву, уочи Турфедана, дође девојка-удавача под в. и затресе је «да не буде догодине код матере». Онда наломн в. гранича, и сваку намени понеком момку, па их све увече метне поред свог кревета. Коју граничу ујутру, не гледајући, прво дохвати руком, за тога ће се момка удати (Караџић, 4, 1903, 167). Која девојка жели да јој момак дође на сан, треба у главо доби ноћи да се скине гола, па да у три пута рекне, најпре у одаку, па онда под в., шајрад пред дворнаним вратима: «Мој суђењече, или си у гори или у води, или си у луку или си у ћумуру, доћи новас да се видимо» (ГЗМ, 6, 1894, 658). Из овог би излазило да је вишња сеновито дрво, јер су остала места, одак и врата, места где се душе искупљају (СЕЗ, 14, 179; 17, 134; 19, 71 на; ГЗМ, 19, 322; Samter, Geburt, Hochzeit und Tod, 56, 143 ил.), а и иначе знамо да душе мртвих шаљу сан (Golther, Handbuch der germ. Mythologie, 85 ил; упор. и R. M. Meyer, Altgermanische Religionsgeschichte, 112 ил: Traumgeister).

У једној народној песми спомиње се да испод в. виле воде коло (Софрић, 69).

Водом у којој је скувано лишће од в., трешње, јабуче и љубичице испирају главу они којима опада коса (СЕЗ, 13, 1909, 361). В. лишће покисљено у води, или опрано у води, приваја се на болесне очи (СЕЗ, 17, 561; ZNZOJS, 11, 271).

ВРАТИЧ

Rheinfarn (tanacetum crispum, tanacetum vulgare). Вратич, повратич (уманика, Šulek).

«Вратич» означава биљку која магичним начином *враћа* нешто на старо стање, које је туђим арабицима било поремећено. Отуда је разумљиво да овим именован наш народ може означавати различите биљке. – В. *Митско биље*.

В. се баје преко краваљх леђа, да би крава имала млеко (СЕЗ, 32, 1925, 425). Ако крава изгуби млеко, онда јој се в. мажу сисе (ZNZOJS, 7, 1902, 181), или се ставља на врата од штале (ibidem, 180). Бере се на Биљани петак (СЕЗ, 14, 57).

ВРБА

Weide (salix). Врба. Реч је прасловенска.
Упор. Šulek, Rad, 39, 13.

У старој српској религији има в. врло угледно место.

В., кочоперна и бујна као што је, показала се врло zgodном да постане магична шибљанка, Lebensrute (= шибљанка живота). В. границима шибљају се међу собом деца и одрасли на дан Младенаца, Лазареве суботе и Цвети; при томе се говори: «Расти као в.» (СЕЗ, 14, 43; Вук, Посл., 1006; Караџић, 1, 1899, 163), и на Турфедан (ГЗМ, 6, 1894, 374. У Скопљу чине то и

Турци, »јер је то добро за здравље«, ГНЧ, 24, 1905, 280). На Младенце и на Благовести шибљу в. шибљикама јаганаде, »за здравље стоке« (БВ, 10, 1895, 91 ид.). О магичном шибљу в. и СЕЗ, 31, 1924, 46 ид. Приликом стрижбе в. границима потопљеним у воду пошкропи се свака оваца (СЕЗ, 7, 319). Исто тако практикује наш народ и магично обласитије врбом, и то нарочито чине жене; оно се врши, обично пре сунца и у вели са ритуалним купањем, на Ђурђевдан (ЖСС, 121; СЕЗ, 7, 106; ГЗМ, 6, 1894, 371; 374; Караџић, 3, 1901, 124; 4, 1903, 168), на Цвети (ГЗМ, 6, 265), на Младенце (СЕЗ, 14, 43). Ту в. неки скину тим сунце огреје (ГЗМ, 6, 371; 374). Овај обичај заједнички је и другим неким не (= индоевропским) народима, упор. E. Fehrle, Die kultische Keuschheit im Altertum. Giessen, 1910, 142 ид. В. границима и лишћем опасују се и ките лазарице, о Лазаревој суботи (СЕЗ, 7, 302; 14, 47), и додоле (Караџић, 3, 1901, 203; 204; СЕЗ, 16, 157; Венац, 14, 738. Да врба у дочаравању кинџе има извештан значај приметно је још Mannhardt, WFK, 1, 283; в. и Fehrle, о. с., 144). В. се, најзад, на Ђурђевдан опасује и ведрица за млеко («да млеко у ведрици расте, навнере као в.», Караџић, 3, 1901, 122; СЕЗ, 32, 1925, 109; упор. Plin. NH, 24, 61: [dao genera viticis] lactis ubertatem faciunt (= [даје врсте шибљике] утичу на обилје млека), и Fehrle, о. с., 143).

В. границие су апотропајон, и као такав вешају се о врата и прозоре, на Ђурђевдан (општи српски обичај, који није напуштен чак ни у великим центрима какав је Београд! Тако раде нпр. и Турци у Скопљу, ГНЧ, 24, 1905, 280) и на Спасовдан (ЖСС, 124). То исто чини се, у целом српском народу, и на Лазареву суботу (то би тобоже одговарало границима финике у NT, Јо. 12, 13); тога се дана оне, »као светиња«, међу за огледало од грома, Према усменом саопштењу, које се односи на околину Руме, врбове границие не треба уносити у кућу пре Цвети, а тога дана донесу се из цркве и њима окити кућа, »да је чувају од грома: јер у в. гром не удара, а ако би се баш десило и да удари, не може јој нашкодити«. У неким крајевима та забрана везана је

за Ђурђевдан (Караџић, 4, 1903, 168). У старој граници до Ђурђевдана не уносе се у кућу никакве зелене границие, а на Ђурђевдан окити се њима и кућа и црква; дошвије, ако запрети град, крсти се тим границима пут облака и говори: раступи се (Беговић, ЖСТ, 121); такође се за време града кидя врбаци и унакрст баца у ватру (Беговић, 223). С тим се слаже малочас споменуто веровање да ђаво, због кога громовник и шаље на земљу гром, не сме на врбу. – У овом смислу – као апотропајон – треба протумачити и обичај да се у земљу где ће се сејати лан или конопља забадају три пруга в. везана црвеним свиленим кончињима (СЕЗ, 17, 16).

Нарочиту спасоносну снагу има ђурђевданска врба. Поред осталог, таква в., иситиљена, меће се на Бадњи дан у храну којом ће се нахранити жиница (СЕЗ, 7, 297).

Према једној етимолошкој скаски, в. је проклето дрво, јер је једном, када је Исус гониво ђавола, показала ђаволу пут којим треба да се спасе. Због тога в. нема рода (ГЗМ, 6, 1894, 371). И у српској редакцији приче о *деману коју гони новорођенчад* (cf. Вук, Рјечн., в. в. мацароу; СЕЗ, 19, 95; 45, 42 и 184; 50, III, 16; Pauly-Wiss., 7, 1006; Roscher, LM, 2, 1819) прокуне јунак в., јер је прикрила ђавола (СЕЗ, 41 № 167). Али је в. ипак имала извесно своје угледно место у религији. На њој волс да седе виле («јер на то дрвце врагови не смеју», ZNZOJS, 7, 1902, 116). Има и појединих светих примерака. Добровска вода, извор у близини Ресна, која ужива поштовање и бива посећивана недељом, извире испод једне старе в., »коју нико не сме оборити« (ГНЧ, 24, 261). Блику Крушевца била је ранице некаква бара, која је лечила нарочито од грознице, а поред ње шибље и в. Болесник, пошто би се умно и пио воде, оставио би на шибљу или врби кончић са свога одела, и бежао кући без обзира, »јер ако се осирне, и грозница ће се с њим вратити« (Пих. Р. Ђурђеваћ, Остаци обожавана дрвета у нас, Караџић, 3, 1901, 147). Жртва је овде очевидно била намењена води (и данас се ту остављају кончићи од одела, иако в.

више нема; упор. и друге примере, I. c.), али је и ту в., која и иначе лечи од грознице, народ поштовао.

Код села Оштарија (модрушко-ријечки крај) била је некада поред неког лековитог извора велика света врба, по којој је и извор добио име *Врбица*. Ту и данас сваке младе недеље (особито лета) долазе болесници (ZNZOJS, 14, 132).

В. има и своје празнике. То је општи биљни празник. Биљани петак (ср. нпр. Караџић, 3, 1901, 121) и Ђурђевдан; то је Спасовдан; и то је, пре свега, Лазарева субота, односно Цвети, када се в. освешује у цркви, и који се дан и назива Врбицом. У околини Ђеђелије тога дана од в. граничица у цркви добијених плете се венчац, и веша поред иконе. Стари венчац (од прошле године) чува се док се не замесни новим, па се онда истини и са мекњицама даје воловима (СЕЗ, 40, 56). Таква обичај постоји и по другим крајевима. Уопште, освештање в. граничица на дан Врбице велики је народни празник, који је у вези са ношењем литије. Празник је свакако заједнички словенски («Врбинаја недеља» или «Врбица», код Руса), упор. Софрин, 73. Црква је томе обичају дала своје објашњење (у вези са Јерузалемом по Јовану, 12, 13), и локализовала га на Цвети.

В. има везе и са култом мртвих. У љубињском котару в. се саде по гробљу (ГЗМ, 6, 1894, 154). У околини Преспанског језера, када се, о Светој Троици, «дају крчази за душу», у крчаг се задеве, поред разних цвећа, још и обавезно, ораково лишће [о хтоничном карактеру ораха в. чланак *Ораш*] и граничице в. (ГНЧ, 24, 250). Онде свакако сплди и обичај да при «другаричењу» на Побусани понедељник (који је чисто мртвачки празник, упор. ради оријентације, М. Marko, Das Grab als Tisch, 89) момци и девојке плету венце од в. младих, и кроз њих се љубе и побратимљају (Вук, Рјечн., s. v. дружичало; ЖСС, 108; Караџић, 1, 1899, 271).

У бајањима и народној медицини в. има велики значај. На њу се могу пренети, односно, за њу се могу «венчати» болести, грозница и главобоља. Болесник од

грознице испече главицу бела лука, и рано ујутру оде каквој в., затресе је и каже три пута: «Не тресем с тебе росицу, него с мене грозницу». Онда метне бели лук међу в. ракле и каже: «Кад ова главица проклијала, онда и мене грозница ухватила», па бежи кући без обзира (ЖСС, 280). Или: узме парче воштаме свеће, мало соли, јечма или зоби, па оде каквој младој врби и три пута је обиче говорећи: «Дадох коњу зоб, полу со, и венчах грозницу за врбицу». Затим прилепи свећу на врбу, жито и со проспе под њу, па бежи кући без обзира (ЖСС, 279). Ко пати од главобоље, начини толику воштаму свећу да је може обавити око своје главе, па онда оде каквој в., запали свећу и три пута око в. обнесе говорећи: «Венчах своју болестицу за врбицу» (ЖСС, 314). Понегде се «венчавање» грознице за в. врши увече (СЕЗ, 17, 542). У басин против кошњатка (кривљења кичме) баје се да се в. искрива, а болесник исправи (СЕЗ, 19, 232). С помоћу в., по силн аналогне магије, може учинити девојка да јој порасте коса. На Ђурђевдан пре сунца девојке се чешљају на в. граничицама, «да би им коса расла као в.» (ГЗМ, 6, 1894, 269; 656); понекад се чешљају седећи на коношту, који је уочи Ђурђевдана преношио на в. («да ми расте коса као в., а буде дуга као конопац», ЖСС, 118). Негде девојке остављају зетјин да на в. преноћи, па њиме после мажу косу (ГЗМ, 6, 371). На Ђурђевдан чешљају се девојке на в. «да коса и оне расту као в.» (ibid., 269).

В. је лек од срдобоље (мезгра од жиле, у вино, ЖСС, 311); кашља (теј од в. ресе, скуван и поклопањен лебом, ГЗМ, 20, 1908, 345); грчевца у стомаку (ГЗМ, 4, 165; ZNZOJS, 14, 77); грознице (ГЗМ, 4, 165; кора и мезгра скуване у вино, ЖСС, 280; теј од в. коре, СЕЗ, 13, 1909, 339; кора у ракији, СЕЗ, 16, 424); јехтике (теј од в. жила, СЕЗ, 14, 219); пришта (ГЗМ, 4, 165; пелео од в. коре, с маслом, за преврцање, Караџић, 3, 1901, 165); зубобоље (печурка с в. и брестова кора, у сирћету, ЖСС, 319); брадавица (ГЗМ, 4, 165). Кад се дете зане-нује, ваља откинути границицу в. која додирнује воду, метнути у воду и њоме дете завајати (СЕЗ, 14, 132). При «отварању» болесника неизоставан је прут од в.

(СЕЗ, 14, 295; 297; 299). Шап код стоке лечи се тејом од в. коре, којим се живингичету исплакуу уста (СЕЗ, 13, 429). Према једној лекаруши из XV века, а је саставни део теја који треба да пије жена да би имала млека (ZNZOJS, 15, 128).

»Врба која грождем роди« спада у типична *öbbyvoti* (= што не може бити) у народним песмама и пословицама (нпр. СЕЗ, 16, 353; БВ, 10, 1895, 28; 16, 1901, 364: »Да Бог даде те се не удала, Док не вид'ла три на небу сунца, Док не чула како риба пјева, Док не роди јавор јабукама, Жута врба грождем бијелијем«...; Вук, Посл., 2187; Софрин, 74). Неверна жена тражи од мужа да јој донесе »са в. јабуке« (у приповетки, СЕЗ, 41, 492).

Чим в. сожини (=врбонци), народ верује да код жена порасте полив нагон (СЕЗ, 14, 8. Упор. Вук, Посл., 162: »Баба старица звала уз врбонци, а старица јој се одазвао уз винобер«).

ГАВЕЗ

Wallwurz (*symphytum officinale*).
Гавез (опашница; нијанца; пчела колница;
волони језик, Šulek).

Има у себи изванредну спасоносни снагу. Жиле од црнога г., куване у млеку, пријетију се кад се хоће да што срасте. Народ верује да г. има толику силу да би два прста, кад би се 40 дана овако пријетијала, срасла један за други (Вук, Рјечник, s. v., cf. и Љ. Ненадовић... Од г. мелем за рану и Беговић, 249; ZNZOJS, 11, 264). Упор. и немачко веровање о валеријану, с помоћу кога »das Fleisch im Topfe zusammenheilt« (=»месо у лонцу срасте«) (Marzell u Handw. DA, s. v. Baldrian).

Иначе се г. употребљује при крвотоку материце, против падавнице, пасјег уједа, ћелавости (ГЗМ, 4, 144), за ране и крaste (ZNZOJS, 9, 49; 19, 171), од мицине (ZNZOJS, 9, 47), далка (ZNZOJS, 14, 95). Он је

и саставни део мелема кад је коме »отекло око срца« (ГЗМ, 20, 1908, 347).

ГЛАВОБОЛКА

Nieswurz schwarze (= Schneerose)
(*helleborus niger*). Главоболка,
главоболчица.

Не сме се уносити у кућу, јер од ње боли глава, и кокоши неће да носе ако се донесе под кућни кров (ZNZOJS, 19, 203).*

* У рск. текст о главоболки налази се на крају чланка о кукурузу (вид 2).

ГЛОГ*

Weissdorn (*crataegus oxyacantha*). Глог. Реч је прасловенска, в. Šulek, Rad, 39, 15.
»Црин« г. (*crataegus nigra* и *prunus spinosa*). Речју »г.« обележава се у овом чланку и једна и друга врста г., јер се за њих везују иста веровања.

Најмоћнији апотропајом против вампира (и вештица), и злих демона (нпр. болестј) уопште, ма у ком се облику јављали. »Без глогова кога ништа му бити не може«, каже се о неком коме је тешко дохакати (Вук, Посл., 178). Ноћу треба собом понети г. штап, и онда се не треба бојати ничега (ГЗМ, 6, 1894, 372; и иначе често!). У првом реду је г. популарно оружје у борби противу вампира, нарочито ако је то г. »јединак« (упор. ZNZOJS, 7, 1902, 132; 134. Упор. уопште мој рад »Убијање вампира«, СКГ, НС, 9, 1923, 275 ида). Кад се вампир ископа из гроба, он се по правилу (како се то види из безбројних типичних примера) »убија«, про-

бада г. коцем; првобитно, он се г. коцем (матички) *причаришиво* за гроб, како се, уосталом, понегде и до најскорије прошлости радило: на пример, у јужној Далмацији и Босни (в. Караџић, 3, 1901, 213). У селу Чичкови, срезу врњском, био је пре две године један вампир такође глоговим коцем *прикован* за гроб (в. «Време» од 31. XII 1933). Упор. и сличан обичај код старих Германца, са женским лешом из источне Фризије, који је био везан за колац и покривен трњем (в. Karl Müllenhoff, Deutsche Altertumskunde, 4, 245.; R. Schröder, Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte, 83; СКГ, НС, 9, 277). Довољан је и сам г. *шпр* да се вампир уништи или отера. Понекад се мртвацу, за кога постоји бојазан да ће се повампирити, забаве у пуцак игла или три од црвога г. (ЖСС, 326); понекад се у њега забива г. три пред само спуштање у раку (СЕЗ, 13, 1909, 447). Довољно је да се испред вампира стави или макар да му се само покаже г. три, па ће бити онеспособљен или отеран. Г. грана мора се иза мртваца држати у кући макар само једну ноћ (ЖСС, 345). Да се мртац не би повампирно, забивају се такође у гроб г. шпаци (ЖСС, 343). Кад се не зна тачно у коме је гробу вампир, треба, за сваки случај, побити у све нове гробове по један г. колац, и наместити замке од роговине (СЕЗ, 40, 1927, 261). Да не би вампир ушао у кућу, треба на сва врата и прозоре метнути прутчи црвога г., или затворити спољна кућна врата г. коцем (СЕЗ, 13, 447; ГЗМ, 6, 161. О сличној одбрани од мртвачких демона, код Грка и Римљана, упор. E. Rohde, Psyche, I, 237.; и E. Samter, Geburt, Hochzeit und Tod, 73 ид). Кад се спомине вампир, треба рећи: «На путу му број и г. трње» (упор. Вук, Посл., 3702). Упор. и германски обичај да се лешеве извесних *Wolobavdrot* (= насилном смрћу умрлих) (за које се зна да су опасни и да се кобе да повампире) покривају трњем, Тас, Germ., 12.

Од г. се плаше и њиме се терају и други зли демони. Ту су у првом реду демонс болести. Кад је неко болестан од далка, бајалица га одведе на буњште (које је иначе зборно место за зле душе што називају болести), и ту демону болести прети г. трном

(ЖСС, 284). Када се појави каква епидемија, сва чељац из куће да своје тканице бајалици, па их она једне на друге настави, закачи за кућна врата, па онда растегне, и докле дођу, на том месту побие у земљу г. колац, па се окрене западу и каже: «До коца дошла (болест), а колац не прешла!» (ЖСС, 309). На сличан начин тера се г. коцем и падавница (ЖСС, 291). Од г. плаше се и вештице, и зато многи стално држе у кући г. колац (ЖСС, 326. Упор. и слично веровање код старих Грка, Dioscorid. De mat. med., 1, 90 и Samter, о. с., 74; Frazer, GB⁹, 9, 153¹). Г. се терају и змије; у басми која се говори о главном змијском дану, Јеремијином дану, избола је змија очи «на два трна глогова, на четири шпцова» (ЖСС, 124; Венац, 14, 1929, 528. Упор. Theosr. 24, 88, где је г. такође употребљен за уништење змија). Да се змија не би «повампирала», предузимају се и друге радње, и то увек оне којима се иначе спречава повратак умрлих људи. Када се, 1933. године, у околини Струге појавило врло много змија, људи су их најпре убијали и онда, без обзира на то што су већ мртве, сваку без изузетка спаљивали. «Постоји, наиме, стари обичај да се змија мора спалити, јер иначе она *оживи*» («Време» од 26. марта 1933). Овај интересантан обичај може послужити као нов доказ за теорију да је спаљивање, код разних народа, дондта постало у намери да се покојницима коначно онемогући повратак. — На г. дрво хвата се и ђаво (в. приповетку, БВ, 3, 1888, 103 ид, и моју напомену у СЕЗ, 41, 1927, 519), који се може и отерати г. штапом, а убити ножем чије су корнице од црвога г. (Венац, 14, 609).

Код оваквих својих особина није чудо што се црни г. врло често ушњава у амјалије у виду крстића или ђупсица, да би се дете одржало, или да га не би напао вампир (в. ТРЂ, Амајлаја, Караџић, 4, 1903, 198; 200; СЕЗ, 13, 289; 447). Црним г. урезује се на колачићу запис против беснила (СЕЗ, 13, 297). На Цвети г. гранчицама ките се куће и обори (СЕЗ, 19, 40). На Бурђевдан пре сунца међу жене глог у омају у којој ће се купати.

Из бајања и причања у вези са г. јасно се види да

је г. сматран као дрво сеновито. На њему бораве демони који су у стању да пошаљу болест. Уочи младог уторника врачара однесе под какав г. у пољу малу погачицу, вина, воде, соли, цвећа, коњску потковицу и клинац, и закљиче демоне на г., *sive feminas, sive mares* (= било да су жене или мушкарци), да приме жртву и оставе болесника на миру (СЕЗ, 13, 294 ид.) Узгред можемо споменути да у овом случају имамо занимљиву везу између магије и култа. Демонима се, с једне стране, приноси *жртва* (погачица, вино, вода, со, цвеће), да би се одбродовали и са њима начинио савез, али у исто време, као да ништа није ни било, они се магичним начином *шерају* (јер се од потковице, и од метала уопште, а нарочито гвозђа, плаше демони: отуда, на пример, пропис да се лековита биљка не сме vadити из земље ножем, да не би демон, који је у биљци, побегао). Манипулације са клином, међутим, у противуречности су са свим овим, јер је њима смер да болест *врикују* за дрво (како су то радили још Римљани). Случајеви оваквог унутрашњег синкретизма, спајања обичаја који су и хронолошки и садржајно различити, има код нас доста. – Глогу се може «предати» костобоља, и том приликом такође му се приноси жртва. Болесник спреми колачић, и оде под какав г., дарив га три пута, каже својој болести да иде «у г.», остави на г. колачић «да га тице (= душе?) поједу», па без обзира иде кући (ЖСС, 307). Глогу се и иначе приноси жртве, и као такву треба (у сваком случају бар по форми) сматрати један поступак познатог српског јунака из првог устанка, Васа Чарапића: кад је он, хајдукујући, видео у пролеће на Авали први г. како је олистало, извадио је циганак и даривао га (Милићевић, Кнежевина Србија, 75). Г. и иначе може уживати поштовање као ретко које дрво. Он се понекад назива *сеновитим* дрветом (в. пример у ГЗМ, 6, 372). Цигани у Шуваљци причешћују се на Бурбелдан г. листом (ЖСС, 103). Постоји и заклетва: «лога ми» (Вук, Посл., 502) – да ли кат' еуфемизмом (= еуфемистички) (као што је код Грка: *παί πα θεά* (= тако ми гуске), и примери које наводи Grimm, Deutsche Mythologie, 1, 13, *potz tausend, parbleu* и др.),

или је то стварна заклетва свetim дрветом (упор. Софрић, 75), тешко је рећи.

Да г. може бити сеновит, даје се наслутити и из једног обичаја из источне Србије. Жена која нема деце а жели да их добије, треба да се пре сунца окупа у води са које се напио жут бик и у коју је стављено три зрна г., и после тога једно зрно поједе, да би зачела (СЕЗ, 19, 85).

«Ако хоћеш да дође она цопрница која ти је однела сребру шпр. код блага, мораш палити ватру г. дрвима» (ZNZOJS, 19, 118).

У митологији г. може имати козмички значај. Сва земља стоји на гранама великога г., и за тај г. везан је велики при пас. Тај пас једнако глође г., па кад га скоро савним преглође, он стане вући из све снаге да би га преломно. Тако настаје земљотрес. Али земља ипак не пропадне, јер онда свети Петар прекрсти штапом, и г. опет постане цео (СЕЗ, 19, 391).

Г., стацан на камену који се не помера, чини саставни део мелема који се, уз басму, привија на пришт (ЖСС, 263). Лист од г., и корен од маслачка, у ракни, лек је од грознице (СЕЗ, 17, 1911, 558). Од глогњива кува се теј против срдоболе (ЖСС, 312). На г. се, кад се јави епидемија, вади живи огањ (и то кад је епидемија код људи; а кад је код стоке, онда се вади на ливовци, С. Тројановић, Ватра, 81).

*Једну верзију чланка о глогу објавио је Чајкановић у СКГ, 49, 1936, 128-130. под насловом «Три и глог у народној српској религији». Текст те верзије узет је за основу овога издања, али је подржан документацијом из рукописа, где се, сем тога, налазе и нека верзиона која нису објављена. Штампана верзија (стр. 129) садржи неке додатке, који нису у непосредној вези са глогом: први је о сављивању леица и иначе, а у другом је, поводом жртве глогу, указано на «занимљиву везу између магије и култа.»

ГОРУН

Stieleiche, Sommerleiche (quercus pendunculata). Горун, горуново дрво, лужин храст (Šulek).

Дрво са нарочитом демонском снагом. Кроз њега провлаче недоновичад, кад не могу да напредују (СЕЗ, 13, 283). Мртвачки сандук прави се од каквих било дасака, али крст мора бити од г. или граничног сировог дрвета (ТРБ, КНР, 34).

ГОРУШИЦА

Senf (sinapis arvensis). Горушица.

Г. семе (с першуном и вењом) пије се од водене болести (ЖСС, 308); такође отклања перут и красте на глави, и употребљаје се против болова у крстима и грудима и против губе (ГЗМ, 4, 144).

ГРАБ

Weissbuche (carpinus betulus). Граб. Реч је прасловенска.

Г. је у старинској религији морао имати велики углед, али који је данас избледео. Г. се поникад сече за бадњак (СЕЗ, 32, 1925, 368). Понегде се од њега прави и Мајвашт (= мајско дрво); у Крелеву (Босна) уочи Ивањдана наложи се ватра; после се у то огњиште усади граб, који девојке оките шнећем, и он покатакд ту стоји преко целе године (ГЗМ, 6, 1894, 387). На Вилани петак наломе се г. границе, па се на Ђурђевдан њима ките прозорци и врата (Караџић, 3, 1901, 121). «Здравља ради» народ се купа у прелој води у којој је потопљен г. (СЕЗ, 17, 533).

Постоје и вранице у вези са г. које су стимулаци-

ког порекла. На Ђурђевдан девојке се купају на г. или га јашу. «да се момци грабе за њима» (Караџић, 3, 1901, 123). За слична працања упор. Вук. Живот и об., 29; Рјечи., s. v. Ђурђевдан и грабило. Такође се крави, којој је тргло млеко, даје у мекњама г., да би «дограбио» млеко натраг (ЖСС, 125; Беговић, 229; упор. и Беговић, 119; ЗНЗОЈС, 20, 47).

У Славонији верују да је г. дрво «вразје», док су друга дрвета (топола, храст, јасен, врба, ракета, леска) вилонна (ЗНЗОЈС, 7, 1902, 116). Али има докумената по којима изгледа да је г. доиста имао божанско поштовање и могао бити фетиш. Село Граб у Херцеговини названо је по једном великом г., под који се «у првобитна времена» цела околина скупљала и чинила важне договоре (СЕЗ, 5, 1903, 1255).

У једној народној приповетки о неверној жени (СЕЗ, 41, № 54) момак и девојка венчају се in aliter Form (= по пропису) обилазећи око граба; можда је ово остатак старинског прописа, упор. паралеле ibid. стр. 520.

ГРОЖЂЕ

Trauben (uvaе). Грождје.

Употреба г. у култу није нарочито велика. Њега мора бити, у околини Бивелије, на бадњадинаквјој вечери, и г. са те вечере после је лек за ране (СЕЗ, 40, 81). Пред крај бербе, од последњег чокота г. прави се «Богу брада» (СЕЗ, 17, 17; 212). Празник г. је Преображење. Пре Преображења не ваља га јести, а тога дана носи се у цркву и освештује и први пут, као причешће, окуша, и даје се болесницима (ЖСС, 140; Беговић, 30; СЕЗ, 14, 71; 40, 74; ЗНЗОЈС, 20, 49). Г. је табузирано на дан Усековања, нарочито црно, «јер то подсећа на крв која је текла из главе светог Јована» (СЕЗ, 14, 72; 19, 65; ЗНЗОЈС, 5, 278). На дан Јелене Горчице (14. IX п. н.) не треба брати грождје, «јер ће бити горко» (ЗНЗОЈС, 10, 54). Берба г. је свечаност: у

бербу жене иду у стајаћем руку, и спрема се жртвени ручак (јагње, СЕЗ, 14, 274).

Ако се на Божић мете кућа, опадаће г. (Караџић, 1, 1899, 210). Ако на Спасовдан пада киша, то шкоди црном г. (ZNŽOJS, 19, 198). На Нову годину ваља појести у винограду главу од веселице, па ће грождје добро родити (БВ, 16, 1901, 97). Да не би тице чиниле г. штете, треба на Бартоловоки пост пре сунца начинити у винограду страшно (ZNŽOJS, 18, 83; 19, 210). На дан Светога Вида (15. VI п. и.) »улази вино у грождје«: ако тога дана пада слаба киша, неће од грождја бити ништа (ZNŽOJS, 10, 57).

У народној медицини г., нарочито са бадњаданске вечере, важи као лек од рана (СЕЗ, 40, 80; 83).

Бело г. у сну значи сузе, а црно значи весеље (ZNŽOJS, 7, 1902, 385).

Г. са врбе спада у позната објовити (= што не може бити) из народних песама и пословаца (нпр. БВ, 10, 1895, 28).

ГУЊА

Quitte (*pirus cydonia*, с. *vulgaris*). Гуња, дуња, туња, кутња, мркатуња (Šulek; Софрић, 77). Реч је грчка (кхбѣвѣна мѣла), позната и у другим словенским језицима.

Г.* у веровањима има често исти значај који и јабука. Као и код Грка (Софрић, 77; Nehn, Kulturpflanzen?, 245), њен значај еротички је, и зато се употребљаује у љубавним прабитима. Девеојке, ако желе да их момци воле, треба да медом намажу лист од г. и носе га уза се (БВ, 11, 1896, 249). Г. се често споминје у свадбеним и љубавним песмама, и то увек метафорички и симболички (н. примере у Софрић, 78 ил.).

Г. се меће у уста божићној печеници (ЖСС, 169). Г. не ваља мирисати, јер ће брзо да иструли (СЕЗ, 13, 1909, 414).

У народној медицини г. се употребљаује против

срдоболе (СЕЗ, 13, 1909, 347); кашља и ситње (кувано семе, *ibid.*, 368; према србуљама, треба је кувати у маслу и појести је, а сок попити, Софрић, 80); гушобоље (сок г., ZNŽOJS, 14, 60); врунице (ЖСС, 169); провора (семенке скуване у води, ГЗМ, 6, 1894, 802); кад испуцају брадавнице на женској сиси (самлевена зрна, ГЗМ, 12, 1900, 151). Њу једу жене кад које да уреди менструацију (ЖСС, 187). Нарочито је лековита г. која је била у глави божићне печенице (ЖСС, 169). Иначе се г. радо носи болесницима као попуца (нпр. у нар. песма, БВ, 7, 1892, 125).

Када се изводи жива ватра, треба поред осталог понети једну д. (С. Тројановић, Ватра, 81).

»Рокита која рађа д.« је *adinaton* (= што не може бити) у народној поезији (СЕЗ, 16, 353).

*Поред скраћенице г. (од *гуња*), на крају је дивот употребљена скраћеница д. (од *дуња*).

ДАНИНОЋ

Freisamkraut, Stiefmütterchen* (*viola tricolor*). Даниноћ, маћакца, маћак, дикно око, милованка, сирота, сиротница, удовица, госпоина љубица, троврска љубица, божић цвѣт, модра искрица, маћука (Šulek).

Према народном алегорисању, доња латица од цвѣта је маћакца, две средње, то су њезине кћери, а две веће, горње, то су јој пасторке. »Маћука сједи на два столица, свака њезина кћи има свој столица, а обе пасторке морају да сједи на једном столицу« (ZNŽOJS, 16, 39).

Из етимологије разних имена (ове биљке) дају се извести закључци о митским схватањима о њој. Име »сирота« одговара немачком схватању, и претпоставља (ако наша реч није позајмица?) да је и код нас посто-

јао сличан етимолошки мит као и код Немци (о коме в. Софрић, 83).

*У респ. под два немачка назива (а једном латинским) засебно су дата два дела овога чланка: о мањем и кверном и о пазину «спрота».

ДАФИНА

Oelbaum, wilder (elaeagnus angustifolia).
Дифина.

У једној митолошкој песми «племеница» д. расте сред раја: гране су јој од злата, а лишће од сребра; под њом је постела посута сваковерним цвећем, највише босиљком и ружом, и на постели се одмара свети отац Никола (Вук, Пјесме, I, 209). Сува д., о којој су обешени невини Момир и Гроздана, које су лажно оклеветали, озеленила је и цветала белом цвстом, а Момир и Гроздана на њој посетили се (Вук, Пјесме, II, 29, 374 исл).

У србулама д. масло лек је од краста и шуге (Софрић, 82). Истучаним д. лишћем мажу се болесне очи (ibidem).

ДЕТЕЛИНА

Klee (trifolium pratense). Детелина. Реч је заједничка словенска.

Као и код других народа (Софрић, 83; Marzell, Die heimische Pflanzenwelt, 1922, 106 исл), тако се и код нашег народа детелина са *четири* листа сматра да доноси срећу: с помоћу ње може се отворити свака брава (ZNZOJS, 7, 1902, 288; 10, 226; Караџић, 2, 1900, 216 исл), може се наћи новца (ZNZOJS, 7, 116; 19, 211; нарочито ако је нађена пре Бурђендана, о.с., 19, 211), имаће се среће у лову (ibidem, 184), имаће се среће уопште (ZNZOJS, 7, 116; 19, 203). Кад коњ тгази на

такву д., испадну му сви клинци из потковица (ZNZOJS, 9, 226). Ко има три ствари: шинку Давидову, траву крижатицу и д. са четири листа, може копати благо где хоће (ZNZOJS, 10, 226). Ко би нашао четворолисну д. на Ивандан, разумео би животињски језик (ZNZOJS, 6, 319). Таква детелина може се наћи овако: огради се коријачице гнездо прутонима; коријача кад дође и види да не може унутра, оде некуд и под језиком донесе д. са четири листа, додирне њом ону ограду, а ограда се распадне; сад човек треба да јој притрчи и отме д. (Јер би је она иначе однак после употребе појела). Та д. меће се у длан: длан се расече, у њега метне д., и чека се да рана зарасте. Ко има д. у длану, може отворити сваку браву без кључа (Караџић, I, с.). Д. са четири листа употребљује се и у љубавним праћинама: два листа девојка намаже маслом, а друга два медом, па их баца на две стране пута куда ће проћи момак; и кад прође, она их опет саства и носи са собом, па ће момак бити њен (ГЗМ, 6, 657). Ако таквом д., верује се у Дебру, додирне кришном момак девојку, залубиће се она у њега, и обратно (Браство, 8, 50). Девојка треба да нађе д. од четири листа, и да је сакрије под часну трпезу у цркви, и да ту остане кроз три службе; ика је после извади и обнесе око себе три пута, и метне под прстен: кога момка тим прстеном дотакне, он ће се за њом окренути (Боговић, 219).

Такође има магичну снагу и д. са *два* листа: и ова помаже да се заковано благо подигне, а добија се од коријаче, на горе споменути начин (Софрић, 84). Срећу доноси и д. са *пет* листа. Та д. налази се онде где је вила цљунула, а то се ретко дешава, једва у сто година једномут (ZNZOJS, 6, 130). «Петолиста» д. спомиње се и у бројаници која се говори на покладе (ма које) пред спавање, као утук од вештица (Караџић, 2, 1900, 100).

За сејање и кошење д. важе ова правила. Не треба је сејати о младом месецу, јер се од такве д. (па ма била и сува) надима стока (ZNZOJS, 19, 201). О младом месецу не треба је ни косити, јер ће стока, док је једе, бити сливава (ibid., 197).

Д. се даје у ракији болеснику кога заваја пупак (и при том се говори басма, ЖСС, 286). Такође је лек од змијског уједа (ГЗМ, 12, 1900, 134; 150), и диуретик (ГЗМ, 1892, 142). Теј од д. пију жене које немају менструацију (ZNZOJS, 11, 263). Неки, међутим, мисле да од свих трава «једна јединица» д. није лек баш ни од чега (ZNZOJS, 6, 129).

ДИВИЗМА

Königskerze (verbascum). Дивизма, јаторџац, лопух, медвед-ухо, краљевско срце (Šulek).

Листови д. стишавају крвави кашаљ (Bart. *-Šulek, 67; у вино, ГЗМ, 4, 142), и лече грло (као облог, ibidem); скувана, као облог, лек за преломљену кост (ibidem); цвеће скувано у млеку лечи бело прање (ibidem).

*Скраћеницу Bart. Šulek објашњава на стр. XIII: «Istne od trava talianski i slovinski i od mnogih naravno kriptosi skrapljene od Petra Bartulovića - Pivovića, kavnika i dekana od katedrale u Makarskoj, 1907».

ДИВЉАКА

«Vogelkirsche» [Marzell, Die Tiere, 94] (prunus avium). Дивљака (птичарица, Šulek).

Лек од плукавица (д., лечене у тухом пепелу, превајају се, ЖСС, 263).

ДИВЉА ЛОЗА

Wildrebe (clematis vitalba (= vitis silvestris)). Дивља лоза, диволиза.

Диволизом омотава главу, и омотава се сав, припад међу препорушама (ZNZOJS, 7, 1902, 256).

ДИВЉА РУЖА

Hundsrose (rosa canina). Дивља ружа; шип; шипак; пасја драча; пасја роса (рожа); мачеха, бабји зуб (Šulek).

Д. р. је позната као сигуран апотропајон. Њу држе у кући да не би дошла куга (ZNZOJS, 7, 1902, 175).

На д. р. може се пренети и болест на тај начин што ће се болесник, на млади петак или недељу, провући кроз расцепљени прут од д. р. (ГЗМ, 6, 1894, 375).

ДИВЉИ КЕСТЕН

Roskastanie (aesculus hippocastanum). Дивљи кестен.

Да може бити сивоног дрво, види се из обичаја да се седи на гробљу (ГЗМ, 6, 1894, 154).

У Сарајеву су до најскорије прошлости носили стари људи уза се плодове д. к., верујући да их то чува од реуматизма (ГЗМ, 6, 1894, 372. Тако је радно и мој отац, који је био родом из Сарајева). Против срдобље се и једе језгра од рода д. к. (ЖСС, 312); од ветрова пије се у води (ZNZOJS, 11, 266).

ДРАГУМИЋ

Bruppenkresse (nasturtium officinale).
Драгумић, водена горушица, поточарка.

У једној лекаруши XV века препоручује се д. у
вину као лек од водене болести (ZNŽOJS, 14, 95).

ДРЕН

Hartriegel (cornus mas). Дрен. Реч је
прасловенска.

Д. има изванредну спасоносну снагу; он је инкарнација здравља (ко у часинци нађе парче д., биће целе године здрав, СЕЗ, 14, 93; «здрав као дрен», врло ширена пословица, такође и клаузула у басмама, нпр. ЖСС, 283; 286; 287; 293; кад се јачије, чим се окоти, подигне са земље, повуче се три пута за уши и каже му се: «Пушти лескову, узми дренову» тј. јачину, Караџић, 1, 1899, 205, Теминић и Левач). То је један од разлога што се њиме *киџије* (нпр. ГЗМ, 6, 1894, 371), нарочито о Ђурђевдану («да би били здрави као дрен», Караџић, 2, 1900, 99; Софрић, 86), и опасују («да буду здрави као дрен» Караџић, 3, 124), или се о њему *љуљају* (ради здравља, или «да не би болела леба», Софрић, 86; ГЗМ, 6, 371; ZNŽOJS, 6, 297). На Лазареву суботу, у Славонији, меће се д. у воду за *уливање* («ради здравља», Караџић, 1, 1899, 163); такође се, «здравља ради», паља окупати у врлој води у којој је поред неких других биљака метнут и д. (СЕЗ, 17, 533). Д. се употребљује и као *Lebenszute* (= шибљанка живота): на Младенце и на Благовести ујутру шибјају се дреновим прUTOVИМА јагњаци «за здравље стоке» (БВ, 10, 1895, 91 ил, Сирлинг). Кад се стока враћа из планине у тор, домаћин је броји шибљиком само од леске или д. (Врчевић, Поманье, 50). Исто тако терају се краве само таквим шибљикама када их гоне бичу, па ако се гони д. шибљиком, отелиће мушко теле, а ако лесковом, оте-

лиће женско (ZNŽOJS, 19, 208). У Босни, пошто се пре сунца оките дреном, изиђу на сокак и првоме кога виде «предаду» *дрјајем* (ГЗМ, 6, 666). «Дрем» се «предаје» и самом древу, кад се у пролеће први пут угледа његов цвет (Софрић, 86), или на Ђурђевдан пре зоре: момци и девојке у три маха пењу се на д. стабла, говорећи при том: «теби, д., мој лијен и дрјајем, а мени здравља и плијен» (Врчевић, Поманье, 28). Али се д., понегде, употребљује и у арабанама за дремање (в. нпр. Сборникъ за народни умотворениџ, наука и книжнина, Софија, 1893) 9, 583).

Д. је и врло популаран *ајотшробајом*. Против укудолака добро је увек уз се имати д. батину (ZNŽOJS, 6, 150). Ради одбране од вештња и злих демона уопште наломе се на Биљани петак д. гранчице, па се на Ђурђевдан њима ките прозори и врата (Караџић, 3, 1901, 121, у Левачу); исто то бива и на Цвети (СЕЗ, 19, 40; ZNŽOJS, 19, 168); такође се, на Ђурђевдан, ките дреном ведрнице, да би се обезбедиле краве музаре (СЕЗ, 32, 1925, 109). Кад је кључаонца на тору од д., или кад је од д. телинг за звоно, не могу чинилце ништа учинити стоци (ГЗМ, 19, 320). Д. гранчице бране и од грома. На Цветну недељу носи се свежањ д. грања на благослов у цркву, па се онда меће у собу или на кућни кров, и у случају непогоде баца у ватру као утук за гром (ZNŽOJS, 7, 183; 18, 73; 13, 34). Д. се гранчице налажу на «жити огань» (С. Тројановић, Ватра, 68; 99; 125), који се вади у аустративном циљу; на д. се чак понегде и изводи жива ватра (ibidem, 238). Нагорелим д. прUTOVИМА, приликом извођења живе ватре, пеца се стока (ibidem). Д. се такође употребљује и при скидању чини (Беговић, 253). Занимљиво је да је у Кучима (Ц. Гора) постојао обичај да се новонабрањом војводи скине капа, окити дреном, и метне му се на главу (СЕЗ, 8, 212).

Д. се употребљује и у свадбеним врачанима, којима је циљ да се одржи међу супружницима слога и млазове плодност. На Косову, кад сватови улазе у младину кућу, треба да млада погледа кришом младожењу кроз д. венац и да каже: «Ја те гледам једним оком, и

нагледах те се, а ти мене са оба не можеш» (ТРБ, ННЖ, 3, 123); том приликом млада такође говори: «Један бор, два бора, трећа бела борика», тј. да има најпре двоје мушке деце, па треће женско (о. с., 92).

Плод од д. употребљаје се против: сробоље (ЖСС, 311; 312; ГЗМ, 4, 143; ЗНЗОЈС, 14, 80; СЕЗ, 13, 1909, 349, сф. и 380; 14, 220); отечене слезине (СЕЗ, 13, 380); осип на кожи (ГЗМ, 4, 143); кад се ко отрује (ibidem); од шуљева («прах од девет ораха, девет лешника, девет дрвенина, девет зрна граха» ЗНЗОЈС, 7, 1902, 155); кад породилу «савладају бабице», и женских болести уопште (3 древњине, здравац и босиљак, СЕЗ, 19, 99; ГЗМ, 4, 143). Кад је дете китаво, привија му се на мошнице истуцан першун преливан соком од д. (СЕЗ, 19, 109). Дренова граница има важну улогу при «отварању болесника» (СЕЗ, 14, 295; 299; болесник се мора окупати у води у којој је такав граница прсновила, СЕЗ, 19, 262). Нарочиту спасоносну снагу имају дрвњине убране у Међудиевице (СЕЗ, 14, 220). Д. пругић има важну улогу и при врчању да дете прохода (СЕЗ, 14, 133).

Д. је имао широк значај и у старинском култу. Њиме се наш народ и данас у врло свечаној форми, in aller Form, ниште срце, *причећује*, исто овако као и нафором, о Божићу (ЖСС, 169, шабачки крај; ГЗМ, 6, 1894, 371, Босна; Караџић, 3, 1901, 64, Ресави; СЕЗ, 14, 89; 17, 534), о Младенцима (СЕЗ, 16, 131), о Ускресу (СЕЗ, 14, 50; ТРБ, КНР, 53), о Младенцима је «видиње у дрен» (да би се набрало пуцолоха за причеће) вршено «са највећом свечаношћу» (СЕЗ, 16, 131). Свакако у циљу дивинизације, дрен се даје и породилци, одмах после порођаја (СЕЗ, 13, 1909, 395), и меће (пуцолци) у магично јело приликом вађења «жиге ватре» (С. Тројановић, Ватра, 165). Дрветом од д. шара се чесница (ЖСС, 173, Поцерина). У једној песми, која је вероватно обредна (јер је певају «кравље», и јер се у њој јавља рефрен Љељо), куње се девојка «дрену на корену» (ЖСС, 126, Прип рска).

Због чега је д. мали и као zdrobljen, причају се ове етнолошке скаске. Од њега је узето дрво за Исусов

крст, па га је зато Бог проклео да буде мали (ЗНЗОЈС, 16, 39). Кад је медвед о *Свештници* изишао гладан из јаме, видео је да је д. прво цретао, па је остао крај њега да чека, мислећи да ће и његов плод најпре сазрети. Кад је видео да се преварио, у љутини заробно је д., па је зато д. и данас zdrobljen (ibidem).

Неоглавни радо једу луде, а нарочито оне који су икад јели дрвенина (Беговић, 202).

У епској поезији и народним приповеткама проба снаге врши се преко д. дрвета. Марко Краљевић, после трогодишњег тамновања, видео је да је способан за меддан тек када је дрвенину, која се на тавану сушила девет година, смрвио и из ње исцедио две капи воде (Вук, Пјесме, 2, 66, 120 из. Упор. и Стојановић, Прип. (= *Pučke pripovjedke i pjesme*, Zagreb, 1867) № 23), и ЗНЗОЈС, 10, 226).

ДУВАН

Tabak (nicot, tabacum). Дуван.

Свети Сава прекрестио је штаком и благословио д., и од тада њаво од д. љима бежи: кад њаво ухвати човека, најпре му примиривше уста, па ако смрде на д., онда га пусти (БВ, 16, 1901, 95. Упор. и Polivka у ASPH, 21 (1899), 264, 275, и В. Ђоровић, Свети Сава у нар. пред., 248).

Д. се употребљаје као спољње средство (с медом и сличницом) «коме је марат одавно» (ГЗМ, 20, 1908, 354). Лишће од д., намазано медом, привија се од пробади (СЕЗ, 14, 221). Прахом од д. посипају се крсте (ibid., 231), и посекотине (СЕЗ, 19, 231). Употребљава се и као дезинфекција отровних рана, и као лек од свраба (ГЗМ, 4, 143). Димом од д. каде кога је змија ујела (ЗНЗОЈС, 9, 45).

За д. не сме се захвалити, јер онда дим за језик *шече* (ЗНЗОЈС, 19, 203).

Maalbeerbaum (morus). Дуд; мурва.

Дуд има извесно своје место у религији, нарочито у оним крајевима где се гаји свилена буба; то донекле и објашњава његову улогу, јер се свилена буба јако поштује (упор. легенде о њој у Караџић, 4, 1903, 126 ид; Dähnhardt, 2, 247 ид);* такође и суфемистичке називе (в. РСА, з. в. бубица, 2, и РЈА, з. в. svilen, b = svilac). У Црној Гори дуд се сече за бадињаке (Караџић, 2, 1900, 150); у околини Београда од д. се, на Бадњи дан, секу »кулидачке« – магични прUTOви којима се, идући из куће у кућу, боцка по пепелу и магичним дозивањем, имитовањем гласова, дочарана живина (СЕЗ, 40, 79 ид). Кулидачка се после тога баши далеко од куће, »да би и буве биле далеко од куће« (буве = душе). Значајно је да се они обичаји с д. врше о Бадњем дану – дану душа; д. је, дакле, сеновито дрво.

У Ц. Гори верују да се на црном д. купају нештине (Караџић, 3, 1901, 188). Д. није добро држати крај куће, јер ако жила од њега под кућу дође, цела ће кућа изумрети (ГЗМ, 19, 1907, 320). Свилене бубе помреће ако им се да лишће с д. испод кога је испале на пушка (БВ, 16, 1901, 97). Сваатоли, кад дођу кући, никада не остављају барјак на д. или багрем (већ наградје на ливу, СЕЗ, 19, 154).

У околини Београда врше се с помоћу д. и љубавна гатања. Уочи Младенаца моћу девојке пруте од д. преко потока или бродје, па ће им у спу доћи суђеник (СЕЗ, 40, 46). На Тодорову суботу хватају се девојке обема рукама за д., па чије име тада чују, тај ће им бити суђеник (СЕЗ, 40, 43).

Дудине се употребљају као спољно средство од фебре (ГЗМ, 12, 1900, 151). Црне дудине моћу се у кишницу која је у Међудневноцехваћена у теспаци, и то непосредно с неба, а не с крова, и то је лек од јехтике (БВ, 16, 1901, 281). Од лишћа белог д. (заједно с другим биљкама) кува се теј против жутице (СЕЗ, 16, 431).

*У рел. посрцима наведен као извор за легенде о свиленој буби СЕЗ, 41, 37 ид.; испрваљено према Чајковскојој антологији »Српске народне приповетке«, Београд, 1929, 405, где је комитетарисана приповетка № 148 («Како је постала свилена буба»).

БУМБИР

Ingwet (zingiber officinale). Вумбир [реч оријенталска, в. Lokotsch (Etymologisches Wörterbuch) № 1930], иснот, врућа трава (Šulek).

У латинском тексту Луисеве Лјекарије препоручује се ђ. у вину противу зубободе (ускује се оном поздрном с које стране не боли зуб, ZNZOJS, 14, 70).

ЂУРЂЕВАК

Maiglöckchen (convallaria maialis). Ђурђевак, ђурђић, ђурђица, ђурђица, ђурђевац, ђурђева цвеће, бокарџић, драгољуб, драгољница, царско цвеће, пребелика (Šulek).

Ђ. се уочи Ђурђевдана набере, па се ујутру, пре сунца, сасуши и стрла, и онда се ширче против кишанице (ЖСС, 118).

ЕНДИВИЈА

Endivie (cichorium endivia). Ендивија, штрпка.

У латинском тексту Луисеве Лјекарије њен сок препоручује се да га наште срце није онај који плаје крв (ZNZOJS, 14, 68).

ЖАЛОСНА ВРБА

Trauerweide (*salix babylonica*). Жалосна врба; јадика; јадиковина (*Sulek*).

О ж. в. постоје супротна веровања. Према једној скаски, она је спустила своје гране да би заштитила Богородицу када је безала са Исусом, јер се »сажалнила«: отуда су јој гране оборене, и отуда се зове »жалосна« в. (ZNZOJS, 7, 1902, 195). Иначе се о ж. в. верује да под њом станују нечисти. Стога, кад грми, не ваља ићи под њу, јер је свети Илија удара громом, гађајући ђаволе под њом (ГЗМ, 6, 1894, 371).

Име јадика носи у себи рђаво знамење, и то је прави разлог што се њено дрво употребљује у извесним случајевима аналогне магије. Заручница Лазе Радавића, на смрти, даје заручнику кошуљу у којој је под грлом дугме од ј(адике) – »куд год оди, нека јадикуюјеш« (Вук, Пјесме, 3, 79, 136; упор. и 3, 75, 222). Господар прети коњу да ће му, ако донесе рђаву девојку, начинити јасле јадикове (а ако девојка буде добра, начиниће му јасле јаворове, Вук, Пјесме, 1, 23). Овну разблуднику (у алегоријској песми) купује се звоно од ј(адике): »Куд год иде, нека јадикуюе« (ZNZOJS, 20, 38).

Ж. в. чини саставни део теја којим се пари од поко-
стице (ZNZOJS, 7, 1902, 164).

ЖАЛФИЈА

Salbei (*salvia officinalis*). Жалфија, кадуља, славуља, питоми пелин (*Sulek*).

Она је утук против злих демона. Кад су процесиле о Русаљама (Духовима) и о Брананчеву, просита се ова дуж пута, да се одагнају вештице (у Приморју, Караџић, 3, 1901, 191). Косу коју је кум остригао детету чува мајка заједно са п(елином), здравцем и босиљком (СЕЗ, 16, 181).

У народној медицини има велику примену. У првој води у којој је потопљена, заједно са другим биљкама, ж., купује се »здравља ради« (СЕЗ, 17, 533). Теј од ж. пије се од грознице (СЕЗ, 16, 424; од њеног корена, 13, 1909, 341), а заједно са срчаником (*gentiana lutea?*, или: *polygomon bistorta* или *alpinum?*), слезом (*althea off.*) и црвеном смрекином (*juniperus communis*) пије се кад боли »срце« (= стомак, ГЗМ, 20, 1908, 346; упор. и СЕЗ, 16, 428; *Sulek*); њено лишће, у ракији или сирћету, пије се од грознице (СЕЗ, 13, 341). Такође се употребљава кад заостаје менструација и у женским болестима (ГЗМ, 12, 1900, 150; 4, 147), код сичије (*ibidem*), промуклости (ZNZOJS, 14, 60), као облог за ране (ГЗМ, 4, 147), и када иде крв на нос (*ibidem*).

ЖУЧЕЊИЦА

Wegwarte (*cichorium intybus*). Жучењаци; жетерга; водонија. У *Suleka* 39 назива.

Народни лек код хемороида, и кад је рђаво крв, и мокраћа одвећ жуто (ГЗМ, 12, 1900, 152). У Луцевој Лјкарској лек од сушице (теј, ZNZOJS, 14, 66).

ЗАНОВЕТ

Geissklee (*cytisis capitatus*). Зановет.

Може бити апотропајон. У Црној Гори жене, кад ноћу излазе изван куће, упале з., »јер она чува од невидљиве наудбе« (цитат у С. Тројановић, Ватра, 238).

Употребљава се као *Liebesorakel* (= љубавно про-
рочанство). Уочи младе петке, или младе недеље, млетну девојке зановет себи под главу и реку јој: »Зановети, ти не зановегај, Него реци субенику моме Нека ми се ноћас у сну јави« (ЖСС, 207).

У Требињу на Митровдан на месту где су чобани

јели пројарицу (јело од пројина брашна с кајмаком, Spreisorfer (= жртва у јелу) за здравље стоке) натрапају зановети.

Тејом од з. испирају се уста, кад боле десни (СЕЗ, 14, 228).

ЗДРАВАЦ

Storchschnabel (geranium macrorrhizum).

Здравац.

З. је биљка која симболизира и дочарава здравље и напредак, и има у себи апотропајску моћ. Нарочиту супранормалну снагу има з. који се бере на Билани петак и уочи Ђурђева дана (СЕЗ, 14, 57; 19, 47; 53). То брање има ритуалан карактер, и, колика је предност з., види се из тога што се, нако се том приликом бере и много других биљака, то идење зове *идење у здравцац* (cf. СЕЗ, 19, 121; БВ, 9, 183; в. и мало доле). З. се меће у воду у којој ће се на Ђурђевдан, и на Ускре, купати (Караџић, 3, 1901, 124; СЕЗ, 14, 50; 60; 17, 177); меће се за појас (СЕЗ, 8, 309; Караџић, 3, 1901, 124); девојка, кад полази на венчање, понесе га у њедрима (СЕЗ, 19, 151); ките се њедрице с млеком (Караџић, 3, 1901, 122); меће се у семе за сетву (СЕЗ, 19, 361); меће се поред жртвеног јела, које се о Ђурђевдану носи на *лајас* (СЕЗ, 16, 137). На Ђурђевдан стока се тера само здравцем (СЕЗ, 8, 309). Од њега се плету венци, којима се штите људи и стока (БВ, 9, 1894, 183; Тих. Р. Ђорђевић, Идеје у здравцац, Караџић, 4, 1903, 208 *ид.*). Кроз такав венац музе се млеко од оваца (ТРБ, 1. с.). Чобани меће најбољој оваци на прат венац од лековитог биља, међу којим на првом месту од з. (Караџић, 1, 1899, 273). Коренчић од з. меће се и у амтајлију, «да би се дете одржало» (СЕЗ, 13, 1909, 289); коса коју кум остриже детету чува се после поред з. (СЕЗ, 16, 181). У Негошину и Кључу калуђери, кад убу у чију кућу, дају домаћину и домаћини з. (Софрић, 98).

З. има улогу и у љубавним врачањима. Девојка, да

би је момци волели, треба да уочи Ђурђевдана метне з. (и друго неко цвеће) да преноћи под ружом, и онда га меће у воду у којој ће се купати (СЕЗ, 14, 59). Девојке на Цвети пресађују з. из шуме у своје баште (СЕЗ, 19, 40).

У околини Ниша прича се да је з. постао од Бого-родичиног зноја, који је капao на земљу када је по брдинама и врлетима бежала са новорођеним Исусом (Софрић, 98).

У народној медицини з. дејствује углавном егзорцистички, мање као медикаменат. При магичном «отварању» болесника, болесник мора бити окупан у води у којој је преноћио з. (СЕЗ, 19, 262). Породиља одмах по порођају треба да се окупа у води са з. (СЕЗ, 19, 93). Ако су је «савладале бабице», онда се треба да окрене истоку, па је у три пута полију водом која је донесена са реке у коју је (поред осталог) метнут и з. (СЕЗ, 19, 99).

ЗЕБРИЦА

Mauerpfeffer (sedum acre). Зебрица, јарић, двални ориз (Šulek).

Соком од з. лече се брадавнице (ГЗМ, 20, 1908, 352).

ЗИМЗЕЛЕН

Immergrün (vinca minor). Зимзелен, зимозеленка, павенка; привинац (Šulek).

Лек против срдаболе (СЕЗ, 13, 1909, 349), и против болести уста и десни (*ib.*, 345), жутице, главобоље; помаже лучиње мокраће; уређује менструацију (ГЗМ, 4, 166).

ЗЛАТОГЛАВ

Asphodeli (= Affodill) (asphodelus ramosus и а. albus (= asphodeline lutea)). Злат(н)оглав, златоглавак, златоглавица, воловски реп, краљева копча (в. Софрин, 101), трава од жуча (ЖСС, 118).

Бере се и на Билани петак (Караџић, 3, 1901, 121, Левич), и уочи Ђурђевдана (ЖСС, 118, Шлабац), и међу га у омаћу, којом се, на Ђурђевдан пре суши, умнају («да би биле златне», Караџић, 4, 1903, 168, Сарајево). Берући га, говоре му: «Златноглаве, златне ли си главе, Ти ми знадеш тридест и три траве», (ЖСС, 118). З.* има значаја у Liebeszauber-у (= љубавним вришћинама). Њега носе уза се девојке да би се допале момцима, а жене да би биле миле мушкарцима (упор. Још Plin. NH, 22, 71). Чемење од з. носе уз се као предохрану од чаме, грознице, и од «сваке немоћи» (ibid). Упор. и Plin. NH, 22, 67: defectus corporibus et rhtisicis constat bulbos eius cum tisana decoctos artissime dari (= сматра се као веома погодно да се онемогалитма и сушњачинима дају његове луковнице с јечмом скуване).

*У рик. употребљено је као скраћеница А. (почетно слово немачког назива).

ЗОВА

Holunder (sambucus nigra). Зова (од бузова – бзова), баз, база, баждов, базика, бола; бзовка, зованка, безговина (Šulek; Софрин, 101). Реч је прасловенска.

Зова је, као и код других народа (Софрин, 101 ил; Mannhardt, Wald- und Feldkulte, 1, Berlin, 1875, 10 ил; 63, 629; Marzell, Die heimische Pflanzenwelt im Volksbrauch und Volksglauben, Leipzig, 1922, 99 ил), и

код Срба демонско дрво. На њему бораве више, и ко га посече, или оштети, или опогани, долази санкција (одузетост, или смрт); напротив, ко га чува, томе ће све лоћи у напредак (слушао од... асфалтера из јужне Србије, коме је одузета лева страна, јер су му – како сам каже – «деда наградила зову»). По расцветаним зовама виђа се и ђаво (Венац, 14, 609).

З. има нарочиту примену у врачанама око стоке. Њоме се баје преко краваљих крста, «да би крава имала млека» (СЕЗ, 32, 1925, 425). Ако крави тргне млеко, даје јој се у мекњима зова, која се апострофира да дозове млеко (ЖСС, 125). Цев од з., на коју је натакнут у природи нађен пробушен камен (евентуално пренесторијски), употребљаје се у ђурђевданским врачанама око стоке (СЕЗ, 17, 174). Известан култнички значај зовин даје се претпоставити из чињенице да се њоме ките доводе (СЕЗ, 40, 434). Чевцином од з. боду се кољачићи «маздецаћи» (9. марта, СЕЗ, 16, 131).

З. не смала дожити на ватру, «јер ће те бољети зуби» (БВ, 11, 1896, 292, Горња крајина).

У српским приповеткама типа Мида (о цару Тројану са козијим ушима, Вук, №39), из земље којој је поверена тајна о тим наказним ушима изникне зова, и кад су чобанчићи од њених пругова начинили свирале и почели свирати, кроз свиралу чуо се глас: «у цара Тројана које ушн» (Софрин, 103, мисли да ова приповетка има етнолошки карактер). На сличан начин открила је з. тајну и о бану са крмећим ушима (Беговић, ЖСГ, 189).

У народној медицини з. има широку примену. Теј од швета је лек од грудних болести (ГЗМ, 4, 167; БВ, 16, 1901, 280; ЗНЗОЈС, 11, 50), и главобоље (ЖСС, 314; ГЗМ, 4, 167); лист се употребљаје против главобоље (ЖСС, 316) и од њега се прави мелем за рану (ГЗМ, 20, 1908, 345); семе у белом вину пије се противу заптивања (ЖСС, 306); од младога грања прави се мелем за рану (СЕЗ, 17, 566), такође и од њене мезгре и коре (ЖСС, 331); мезгром од з. зауставља се крв кад се извади зуб (ЖСС, 320); да би жоня лакше родила, заптају је водом са срием из зове (ЖСС, 193); з. кора је лек кад се

забоде три под нокал (СЕЗ, 40, 235); з. жиле лек су од кожне болести (ГЗМ, 20, 347); против гушобоље сита се у гушу нишадор кроз цевку од з. (СЕЗ, 13, 1909, 338). З. се иначе лечи и водена болест, реуматизам, тешко мокрење, излучивање млека из дојки (ГЗМ, 4, 167).

»Зова ти на огњишту инклула« (клетва), Караџић, 1, 1899, 97.

О зови упор. Е. Majewski, *Bez i hebd. Wisla*, 14, 1900, 527-597.

ИВА

Bachweide (*salix helix*). Ива.

Због своје анотропајске снаге меће се у амајлије које се пришивају детету у капу (БВ, 27, 29). »Да ми не би иве и омана, Не подгојих свог сина Османа« (ibidem).

ИВАЊСКО ЦВЕЋЕ

Labkraut (*galium verum*). Ивањско цвеће, иванова трава, госпоио цвеће, госпоио простирач (Šulek; Софрћ).

Врло омиљено цвеће у нашем народу. Према хришћанској митологији, оно је посвећено светом Јовану летњем, или Богородици. Када је Богородица хтела да окупи светог Јована, она је узела киту и. ц., и отишла светом Јовану, поклонила му се »кротко и смерно«, и замолила га да прими кумство (Врчевић, Помање, 44 - у песми).

Уочи Ивањдана, или на сам Ивањдан (24. јуна по ст.), рано ујутру девојке и жене беру и. ц., плету од њега венце, и међу их на куће, на зграде, у навс, у лукове, на торове, итд. У венце ушлићу и бели лук, који је после лековит. Плетући те венце, певају овако: »Ивањско цвеће, петровско, Иван га бере те

бере, Мајци га меће у крило, А мајка Петру на главу« (ЖСС, 133; Беговић, 123; ZNŽOJS, 5, 278). У Лици жене уочи Ивањдана намењују по један струк сваком челадету, и ујутру пре зоре гледају их, и чији је струк увенуо, тај ће бити болестан и исте године умрети (Беговић, 123).

Кроз ивањски венац провлаче се кржљави деца, да би боље напредовала (СЕЗ, 14, 127). Соком од и. ц. лече се посекотине (Беговић, 124). Њиме се напајају и метљаве овце (ZNŽOJS, 11, 264).

В. *Прилибича*.

ИМЕЛА

Mistel (*viscum album*). Имела, мела, лепак, тичји лим (Šulek).

Наш народ верује да под оном деском на којој се нађе и. (што врло ретко бива) има гуја с драгим камењем на глави, и друго благо (Вук, Рјечи, з. в. мела, и ZVV (= Zeitschrift des Vereins für Volkskunde) 11, 12²); или бела змија, и поред ње златна јабука (ZNŽOJS, 1, 10). Ако би човек, док та бела змија спава, полако убрао и., скувао је и воду попио, свака би му травка казала од чега је лек (ZNŽOJS, I. c.).

Бобице, скуване у белом вину, пију се од шуљева (СЕЗ, 13, 1909, 380; ГЗМ, 4, 145); скувана у води, лек је од јектике (СЕЗ, 17, 557; ГЗМ, 4, 145). Такође је лек и од сифилиса (ГЗМ I. c.).

О и. в. Ђ. Ђокић, О наласку имеле (*viscum album L*) у Босни, ГЗМ, 11, 1909, 125-126. = Gjokić, Ueber das Vorkommen der Mistel (*viscum album L*) in Bosnien, Wiss. Mitt. aus B. u. H., 7, 1901, 695-696.

ЈАБЛАН

Pappel (populus pyramidalis). Јаблан.

У Пољци (Далмација) ј. се узима за *мај*: он бива 1. маја посечен, окићен барјаком, и уз пуцање пушака усађен пред кућу главарева, где остане дуго времена. Такав ј. треба да је виши од куће (ZNZOJS, 10, 50).

Ј. је апотропајан: посађен уз кућу, чува је од грома (ГЗМ, 6, 1894, 371).

Ј. има извесну улогу у љубавној симболици. На дан 1. маја момак га поклана својој драгани (ZNZOJS, 10, 51). У народној поезији испод ј. налази се постеља за младеженце (СЕЗ, 16, 280; 316).

У једној приповетки Сигфридовога типа у доњем свету налази се ј. и на њему гнездо митске тигре (СЕЗ, 41, № 10, 337).

ЈАБУКА

(Apfel (pirus malus). Јабuka (Софрџић, 108; Sulek)*.

Ј. се врло често даје као дар, или као понуда, или као доказ љубави и пријатељства («Босњак се од мириса даје. Јабuka се од милости даје», Вук, Прјесме, 1, 585) – тако често да је реч ј. почела означавати дар, поклон уопште («Твоја ј. неће погинути. Кад ко кога за што моли.» Вук, Посл., 6318. В. и РЈА s. v.). Да се ј. носи болесноме као понуда, то је апсолутно правило код нас; у приповеткама о неверној жени, мајка, или сестра, или жена претварају се да су болесне и као сасвим природну ствар траже од јунака да им донесе ј., али ј. које је тешко или немогуће добавити (в. прим. мало доцније). Вук спомине обичај, кад се ј. коме свом шаље, да се мало загризе, колико да се позивају људи (примедба уз Прјесме, 1, 386. Упор. и Grimm, Kl. Schr. (2, 177 и сл.)). На славу званице се зову јабуком

(СЕЗ, 19, 194). О ј. која се носи као дар приликом просидбе в. мало доцније.

У неким случајевима ј. се вероватно има схватити као жртва, на пример: ј. која се меће у уста божићној печеници (свуда! упор. ипр. ЖСС, 161) или се на Божић рано ујутру баца у бунар («Хладна вода, ја теби дајем дар, а ти мени срећу и здравље»,** Schleeweis, 74; в. и ZNZOJS, 12, 300), или коју (са новцима забоденим у њу) оставља полаженик на бадњак (ГЗМ, 6, 1894, 381), или која се меће у славски колач (Беговић, 43; БВ, 6, 1891, 75), а свакако и она ј. која се меће у уста убијеном и испушеном луку, са којим ће се после ићи од куће до куће и просити (ZNZOJS, 7, 1902, 254). Интересантну жртву (домаћем) извору или бунару [свакако: душама предака које се ту замисљају], који је код Срба важан центар за домаћи култ, имамо приликом свадбе. Када сватови доведу младу у нови дом, онда она, прво, ступи на праг и ту буде напојена вином, а одмах затим сви сватови оду домаћем бунару; млада и младожења обилу три пута око њега, и онда баце у бунар (или оставе поред бунара) свако по једну ј., у којој су забодени новци (ГРБ, ННЖ, 3, 33 и 34). Негде опет млада, кад је уведу девери у кућу, пољуби огњиште и дарује га ј., и онда је девери три пута око огњишта обведе (ib., 28). На овом месту могу се споменути још неки обичаји. У Загорју када уочи славе домаћин послужу госте ракијом, они му даду ј. (БВ, 6, 1891, 74). О Божићу људи се узајамно дарују јабукима (Беговић, 92). У Дубровнику деца која иду да честирају Нову годину, носе ј., па ту забављају новце што их добију (Будманин у РЈА, 4, 388*). У једном делу Славоније о крсном имену издуби се каква велика ј., метне у њу кољиво и носи у цркву (Беговић, 42). Колећани у Приморју на своју заставу набадају ј. (ZNZOJS, 22, 15).

Ј. може имати везе и са доњим светом. Она се сади по гробу (ГЗМ, 6, 154; СЕЗ, 16, 337, народна песма), и у том случају она је сенивита. Ј. се радо употребаје и за мртвачку жртву; кад ко умре, доноси му ј. (СЕЗ, 19, 253 (и 257)); о празницима породича покојникових

меће му их на крст (ГЗМ, 6, 159), или му их, о задушницама, закопава у гроб, код главе (СЕЗ, 19, 253). Важно је и то што прве плодове ј., по општем српском обичају, дају, као мртвачку жртву, мајке којима је умрло једно или више деце (то се зове »давање из руке«), и тек се после те жртве ј. смеју јести (в. мало доцније). Упор. чиниоци да је ј. један од атрибута германске богиње доњег света Hel (R. M. Meyer *Altgermanische Religionsgeschichte*, Leipzig, 1910: 392). Према српском старинском схватању, ј. дрвета налазе се у рају; њихове плодове добијају умрла деца (Караџић, 3, 136); и у једној народној песми из Босне: »Јабука је изсред раја расла, На пакао гране надвијела« (БВ, 2, 106). Према једној линбуришкој скаски, на улазу у доњи свет стоји јабучово дрво (Günther, Kalursuo, 80; упор. и Mannhardt, WFK, 1, 61). И један свадбени обичај из Босне указује на то да је јабучка жртва становница доњег света: »кад сватови нађу на први њуприју или воду, мора млада на првом крају њуприје оставити мараму и јабучку, а у средини бацити једну мараму низ воду, да јој нечистији не би наудили« (ТРЕ, ПНЖ, 3, 73). При томе ваља имати на уму да се мртвачка жртва уопште баца у реку (в. ГНЧ, 41, 219 ил), и да »ђаво« често није ништа друго него душа покојника*** (о. с., 223 ил). Још једна интересантна жртва забележена је код босанских мухамеданаца: они бацају љуске од ј. у воду »тобоже за птицу, која живи у ваздуху и храни се само оваквим миром« (ГЗМ, 6, 270). Ово је, извесно, мртвачка жртва, јер се жртва »тишма« има по правилу увек да схвати као жртва *душима*.

Ј. стоје у вези са празником Светога Петра (29. јуна). Оне се дотле не смеју јести, а тога дана имају се прво »дати из руке« (мртвачка жртва), па онда тек јести. У једној басми против врџице тражи се и добија ј. којом ће се излечити болесник – од светога Петра (ZNZOJS, 7, 1902, 170 ил). Пре [светога Петра можда је ј. припадала громовнику Перуну; тако се може разумети забрана да се пре] Петровдана не сме нико играти с ј., »јер ће иначе бити града« (ib., 146). Једна врста јабучке зове се петровачка. У околини Смедерера

забележен је ствон због чега се ј. пре Петровдана не једу: тога дана »затресе свети Петар у рају јабучке«, и деца се скупе да купе ј.; али свети Петар даје само оној деци да једу чије мајке до тога дана нису окусиле ј. (Караџић, 3, 1901, 136). У Самобору, из истог разлога, мајке којима је дете умрло не једу ј. пре Мале Маше (ZNZOJS, 19, 199). У Славонији не једи нико ј. пре Ивањдана (нарочито не трудне жене, »да им дете не би било зелено«), а тога дана окусе их, и то нашта срце (ib., 74). – На дан Усековања (29. августа) не сме се јести *црвена* ј. (СЕЗ, 19, 65).

Изаванредно велику улогу има ј. у односима између момка и девојке, при просидби и свадби. Момак се, од милиште, баца на девојку јабучкама (в. песма, БВ, 10, 1895, 77; упор. још старогрчку пословицу Diog. 6, 63; $\mu\eta\lambda\alpha\rho\ \beta\acute{\alpha}\lambda\lambda\epsilon\tau\iota\nu$ (= бацање јабучком) и E. Rohde, *Der griech. Roman*, 49 ил. Упор. такође и мотив из народних приповедака да се девојка на свога изабраника баца јабучком, нпр. БВ, 10, 1895, 172; Вук, Прјесме, 1, 394). Момче и девојче, у народним песмама, леже на постели и играју се златном ј., и после тога заспе (СЕЗ, 16, 280; 316). Ако девојка жели да је момак заволи, она врши са ј. извесна прачања у млади петак пре зоре, па онда у недељу да момку да ту ј. појед (ZNZOJS, 7, 1902, 190). О прошењива ј. је толико неизоставна као поклон, »обележје« девојци (в. нпр. Срп. дјал. маг., 20, 1861, 97 ил; Schneewis, Hochz. (= Die Hochzeitsbräuche der Serbokroaten, Prag, 1929) 31), да сама реч »јабучка« значи исто што и »прошењива, прстен« а проносиоци зову се »јабучари« (Вук, Живот и об., 304; СЕЗ, 7, 11; Беговић, 129 и др.). И о свадби има са ј. (која је иначе познати символ плодности, cf. Handw. DA, 1, 511) доста обичаја, од којих се могу споменути ови: Ј. се меће на сватовске барјаке (СЕЗ, 7, 20; 16, 212; 19, 153), на рогове свадбеног овна и свадбених брва уопште (СЕЗ, 17, 68, Јагодина; 19, 167); те ј. после једу млада и младожења и бацају се на кров зграде у којој спавају младежи (= младежици) (СЕЗ, 19, 180); на пријатељски колач (СЕЗ, 16, 203). Ј. девојка даје накончету (СЕЗ, 16, 223), баца у коло

(ЖСС, 214; БВ 16, 1901, 154, Гацко), или преко младожењине куће (ТРБ, ННЖ, 3, 110. Која девојка такву ј. уграби, прва ће се удати, ЛМС, 122, 112). Кад се појаве први момци – вестиси да је венчање спремно, младожењина мајка износи пред њих ј., и они се за њу грабе [ко је уграби, тај ће се први оженити] – и најзад је заједнички поједу (СЕЗ, 19, 161). Сватови се не пуштају у девојачку кућу пре но што из пушке погоде ј. постављену на «копљу» на каквом високом месту (Вук, Пресме, 2, 28, 503; 78, 240, cf. СЕЗ, 7, 21; 19, 139 ил, и Usener, Kleine Schriften, 4, 96). У Далмацији кад сватови доведу младу у нови дом, она пребаци ј. преко куће (тако и иначе у западним крајевима, Беговић, 138), па отац клекне и подуби праг (ТРБ, ННЖ, 3, 22). У Ресави баца млада ј., коју сватови грабе (СЕЗ, 7, 40). Негде девер баца јабуке или површице преко куће, а деда трче и грабе их (Стражилово, 6, 539). За време ручка сватови у ј. забадају новце, и она се после да невести (СЕЗ, 32, 1925, 394; ЛМС, 122, 104); негде се то ради и пре свадбе (ZNZOJS, 11, 113). Невеста треба да са младожењом подели и заједнички поједе ј. (коју је свентуално носила собом у недрима на венчање, СЕЗ, 14, 97; ТРБ, ННЖ, 3, 106), и то или кад улази у младожењину кућу (СЕЗ, 13, 1909, 384), или кад уђу у ложилицу (СЕЗ, 7, 45; 17, 70; ZNZOJS, 7, 1902, 193; Летопис Тимочке Епарх., 3, 1924; ТРБ, ННЖ, 3, 12; 106). Старог свата младожења зове трећег дана на ручак јабуком (СЕЗ, 19, 180).

Са ј. као симболом плодности стоје у вези, свакако, многи свадбени обичаји, али се ова њена природа још јаче види из приповедака где је реч о партогенези (СЕЗ, 41, 598; упор. RGVV, 17, 1 (Clemen), 147.****

Ј. граница се понекад јавља и као магична шибанка. У једној приповетки девојка избавља заклето јелена на тај начин што га удара трима младницама од ј. и крушке (Strohal, Hrvat. nar. prip., Zagreb, 1923 I, 46; в. Пољика у ZNZOJS, 8, 169). У вези са магичном снагом ј. постао је вероватно и пропис да, кад се детету први пут облачи кошуљца, треба кроз њу

пропустити ј. («да би дете било румено». ZNZOJS, 7, 186).

Ј. се употребљаје и у дивинацији, нарочито љубавној. Према томе да ли је («домаћа») бадњиданска ј. здрава или црњавија, гата се у Срему о здрављу домаћина и домаћице (ГЗМ, 13, 465). Комад те исте ј. девојка на Нову годину ујутру, пред кућним вратима, заграбе, и према првоме који тула прође закључује каквог ће занимања бити њен будући муж***** (ib., 467; Schneeweis, 137). На Божић ујутру баца девојка ј. у бунар, и очекује да јој се отуда одазове једом драги (ZNZOJS, 1, 142). На дан Свете Луције девојке одаберу по једну ј., па је сваки дан помало гризу до Бадњега дана, и оно што остане, баце у цркви међу момке, па на кога падне, тај ће јој бити муж (ZNZOJS, 1, 245). Што је овде гатање, то је у неким другим случајевима (о којима има докумената само у народној поезији) божић суд. На кога падне ј. коју баца девојка, тај ће јој постати муж, упор. познату народну песму: «Бацала Тода јабуку: На кога падне јабука, Онога Тода да љуби» (Вук, 1, 394. В. и Wörterb. DM 1, 93). На сличан начин бира се у народним приповеткама и цар (БВ, 3, 222 ил).

У народној митологији и приповеткама ј. се спомиње изванредно често. Нарочито је често реч о митским ј., које расту на дрвету коме свентуално не припадају, и које обично, у планини и у језеру, чува аждаја, или арслан, или друго какво чудовиште; такве ј. треба да донесе јунак као понуду неверној жени, или мајци, или сестри, или лажном царевину («са букве ј. из велике воде Калацкијске», Вук, Пресме, 1, 7, 154; «јовове ј.», Красић, Прип., 2, 20; «јошеве ј.», СЕЗ, 41, 1927, 213; «са арбе ј.», ibid., 492, упор. и стр. 79 и 119; БВ, 9, 1894, 138. За «јаворове» и «јабланске» ј. упор. Мојо Медив, Јабланске јабуке, Бранково коло, 4, 1889, 888 ил). Из ј. роди се девојка (СЕЗ, 41, 1927, 115); створи се злато (ibid., 239); када се баца на дивљу планину, начини се кроз њу пут (ЛМС, 145, 1886, 106 ил); од јабука, ко их поједе, нарасту рогови (СЕЗ, 41, 1927, 216; 520; Пољика у ZNZOJS, 13, 1908, 213); умрла

царева кћи, кад окуси од ј. коју је мајка дала сину који је у војску полазио, ожени (СЕЗ, 41, 1927, 59); ј. које вештаце дају вештурцима, ако их ко други окуси, поквариће му стомак (Караџић, 3, 1901, 186). Ј. се у приповеткама узима и за пробу искренисти, код два пријатеља: ако је онај коме се да да је пресече, тачно преполови, ни мање ни више, онда је прави пријатељ (СЕЗ, 41, 1927, 167; *Von. nar. prip.* (Sisak, 1870) № 30; БВ, 1, 1886, 236; Срп. дијал. зборн., 1, 1905, 666; Шаулић, 1, 1, № 1; № 17; 1, 2, № 174. Упор. и СЕЗ, 41, 1927, 516, и *Handw. des deutsch. Märch.*, 1, 92).

Ј. (дрво) не може да роди зато што је на «виловитом» месту (СЕЗ, 41, 1927, 313); «горка и отровна» ј. помаже делићу девојку зато што је према њој била пажљива (СЕЗ, 41, 1927, 180). *Zlatibor* ј. спомињу се веома често и у народним приповеткама (нпр. СЕЗ, 41, 1927, 189; 222), и песмама ((в. нпр. РЈА, 4, 388^а)). У легендама жртвовано чедо, пошто се десила палингенезија, игра се јабуком од злата (нпр. Вук, Пјесме, 2, 3, 116). Ј. која расте напред раја, а своје гране надиноси над паклом споменута је мало раније.

За змије кажу да имају некаку златну ј., коју чувају «као очи у глави»; њу змија лиже, а лети се њом играју. Ако ко покуша да њу узме, јуре га док га не убију и ј. не поврате (ZNZOJS, 19, 119).

«Јабучица» коју људи имају у грлу (а жене је немају) постала је од јабуке коју је Ева дала Адаму, па је он (од страха кад је угледао Бога) није прождро, него му је остала у грлу (Вук, Рјечн., с. в. Јабучица; А. Николић, Срп. нар. прип., стр. 186; СЕЗ, 13, 348; ZNZOJS, 19, 195). Постоји и једна врста ј. која се зове адамчица. И она је постала од ј. коју је Ева дала Адаму. На њој се још види пет брзада од Евиних прстију (ZNZOJS, 16, 40).

Кад ко некога хоће да позове на мегдан, пошаље му ј., коју овај, ако прима позив, поједе (СЕЗ, 8, 292).

Ј. се употребљаје у бајанјима, као лек; парчиту спасоносни снагу има ј. која је печена у устима божичне печенице (нарочито помаже болесницима од врућнице, ЖСС, 169). Ј. помаже против грознице (и то нарочито

што њен други род, СЕЗ, 13, 437); у том случају на њој се радо «записује» (Караџић, 4, 1903, 203), и то пократом Соломуново слово (СЕЗ, 13, 297). Кошнице од ј. такође помажу од грознице (СЕЗ, 13, 241). Кад ко болује од врућнице, онда се више његове главе расече ј. и да му се да поједе, а семе из ње сади се у земљу, и том приликом упућује се молитва светом Петру (ZNZOJS, 7, 170). Јабука је лек и од «изеда» (опште изнемоглости, *ib.*, 172), гушобоље (СЕЗ, 13, 437; 14, 227), опекотине (ЖСС, 274), од брадавца (забоде се у ј. 40 трипа мање један, па се бази у јендек, где људи не газе: када се ј. осуши, и брадавце ће нестати, СЕЗ, 40, 1927, 236). Ј. сирће добро је за убој, а печена ј. за мизину (ZNZOJS, 11, 264); ј., кувана у млеку, кад жену боле синце (ZNZOJS, 9, 49). Ј. се опште носи болесницима као понуда (БВ, 7, 1892, 125).

Јабуке у сну значе непријатност, болест, беду (СЕЗ, 13, 442; 32, 119; Зборник, 137^а); али значе и гозбу, нпр (ZNZOJS, 19, 206).

Међу типична *bbövat* (= што не може бити) у народној поезији долазе ј. са јавора («...удати се нећу. Док не роди јавор јабукама, Сува врба питомијем грождем», БВ, 10, 1895, 28; упор. и 16, 1901, 364; Вук, Посл., 2187), и са врбе (неперна жена тражи да јој човек донесе, прип., СЕЗ, 41, 1927, 492, № 22).

*У рел. не постоји стр. 1 овог члана.

**У рел. долазе (од: «ети се за Божић...») на немачком.

***У рел. долазе (од: «Према грчком старинском...») на немачком.

****У рел. долази на marginу у правцу тачака иза партигенези (свакако, ради употребљивања) записано је: RGVV 17, 1 (Clemens), 147 = Carl Clemens, Die griechischen und lateinischen Nachrichten über die persische Religion, Gießen, 1920 (Religionsgeschichtliche Versuche und Vorarbeiten, XVII Band, 1. Heft), 146-147; у старој Персији, плодности роди, младожења је морао пре одласка у брчну послати да поједе јабуку, а код Каракиргиза, да би занеле, нероткине се и данас паљају под усамљеним јабуковим дрветом.

*****У рел. ова реченица је на немачком.

ЈАВОР И КЛЕН*

Ahorn (acer pseudoplatanus и acer platanoides). Јавор или (у Црној Гори, в. Вук, Рјечи., в. в.) јахор. Feldahorn или Massholder (acer campestre). Клен. Обе речи су заједничке словенске, вероватно и индогерманске (упор. Нехн, Kulturpf., 295 и 597, где је утврђен значудо истородан назив у језицима Келта, Германа, Словена и – Трачана).

У околини Бевђелије, код Мрзјенске Бање, налази се свети јавор: под њим о Преображељу (6. VIII) играју, а о Ускрсу «се дрвеним јајима туцају» (СЕЗ, 40, 323 ид). У селу Кулине (околина Ниша) постоји свети извор, и поред њега јавор, о који болесници, пошто би се умилн изворском водом, вешају пешкаре, мараме, крпе од одела, конџе и сл. (ТРБ. Остади обожавања дрвета у нас, Караџић, 3, 1901,** 146): вероватно је то жртва извору, а не јавору. Један свети јавор налази се у рушевинама напуштеног рударског насеља код Новог Брда у јужној Србији (Ст. Димитријевић). Клен може бити место где се састају демони болести. Код демона болести неког нападао, врачара, «с вечери уочи Младог Уторника», однесе под клен малу погачу, чашу вина, мало воде, и труди се да покрене демона болести да напусти оболелог (СЕЗ, 13, 294).

Клен има веома велику моћ у одбрајан од чини и у њиховом разбијању. Нека била помоћу три лескове младице и басме зауставила је на једној њива три плуга, само четврти није могла: кад су је упитали зашто, рекла је да на овом плугу има нешто од к., «на му не море никаква басма ништа учинити» (СЕЗ, 41, № 186. Упор. и Маринов (Народна вјера и религиозни народни обичаји. Сборник за народни умотворени и народописъ, 28, Софија, 1914) 43, и Марцел, Handw. DA, 1, 236). И Ремљани изгледа да су веровали у јаворову апотропајску снагу («acer in tutela stuporis est: et viso equo [од ј.] stupore Troiani» (= «јавор је у

закрљу запањености: и Тројанин, кад су угледали коња [од ј.], запањили су се», уочили се), Serv. Aen. 2, 16).

Ј. има извесне везе и са мртвачким култом и култом предака. Мртвачки сандук често се прави од ј., вероватно због његове апотропајске моћи, и то се осећа као отмено (Вук, Пјесме, 1, 368; БВ, 9, 170; 10, 316; 11, 293). У штавичком срезу [на путу Н. Пазар – Рожај] мртвац се сахрањује у «кораби» (уколико још има шуме) од јавора или букве (Ст. Дим.).*** Од ј. се праве и гусле, познати инструмент српске народне поезије (РЈА, в. в. јавор и гусле; в. и Кућаћ, Раđ, 38 (1 ид); јаворове стални је епитет за гусле: «У пјесмама се све пјева да су гусле јаворове», Вук, Рјечи., в. в. јаворов), а јуначка поезија је из култа предака настала и саставни је део тога култа.

Ј. ће се осушити ако «несрећан човек» или болесник воду којом се умно проспе на његов корен у намери да своју болку пренесе на дрво (Софрив, 115 ид; (упор. и) Su(eton.) G(alba, 1)). Насупрот томе «ће сув јавор озеленити ако га обухвати криво осуђен човек» (Софрив, ibidem; Su. G.(l. c.)). У Бевђелијској кази, о Бурђевдану, на ј. се врши обредно дување (СЕЗ, 40, 68).

У народној поезији ј. се често и радо спомине. У опшима какви су у бајкама од ј. су јасле (Вук, Пјесме, 1, 23), јармова (ib., 236; СЕЗ, 32, 6; тако већ код Грка σφενδαμνος δέ και ζυγία προς τά ζυγία τών λοφοδρίων (= јавор и брест за јармове теглаће стоке) (упор. и Wagler у Pauly-Wiss., 1, 919), двоји (Вук, Пјесме, 1, 514). У једној митској клицури са митским препрекама помиње се ј. шума (БВ, 9, 138; упор. Хумбабану кедорову шуму, у Елу о Гилгамешу). Ј. се употребљавала и као средство при одвајању момка од девојке (народна песма, СЕЗ, 16, 307).

Ј. који рађа јабуче спада у типична објивита (= што не може бити) у српској народној поезији («Да Бог даде, ти се не удала: Док не вид'ла три на небу суца, Док не чула како риба пјева, Док не роди јавор

јабукама, Жута врба грозђем бјелијем!» БВ, 16, 764; упор. *ibid.*, 10, 28; Вук, Посл., 1902).

Од речи за ј. образована су многа топографска имена, нарочито имена планина (в. РЈА, с. в.).

На Новом Брду сачувано је од све културе само неколико огромних ј., у које преостали мезитани не дирају као у неку светињу (Ст. Дим.).****

*Heinrich Marzell у Handw. DA, s. v. Ahoen каже да се у народним веровањима код Немца не разликују три врсте: der Berg-A. (*Acer pseudoplatanus*), der Spitz-A. (*Acer pseudoplatanoides*) и Feld-A. (*Acer campestre*). Према овима је јасно што су се у чланку који је написан на немачком под насловом Ahoen назвали заједно јавор и клен, који се код нас разликују (в. Вук, Рјечник, с. в. јавор и клен, и Драгутин Симоновић, Ботанички речник имена биљака, Београд, 1959, с. в. јавор и клен).

**У рел., уместо свих ових података, само: Ортаци (и то у два маха).

***У рел. ова реченица је из српском.

****У рел. ова реченица је из српском.

ЈАГЛИКА

Schlüsselblume (*primula veris elatior*).

Јаглика, јагорчевина, кључарица, овчица, прамалиће, сунашце (Sulek; Софрић, 117).

Лист од ј. првија се на чир (ЖСС, 264).

ЈАГОДА

Erdbeere (*fragaria vesca*). Јагода. Реч је прасловенска.

Употребљана се као Liebeszauber (= љубавна вриџина). Од јагода са два или четири листа начини се венчић, и коју девојку момак кроз тај венчић погледа, мора да га заволи (пожаревачки округ, Караџић, 3, 1901, 91).

Јагода сањати значи жалост или болест (СЕЗ, 13, 1909, 442; 32, 1925, 119).

Једењем (митских) ј. добија се немужити језик (у приповетки, СЕЗ, 41, №17). У једној приповетки типа »Der treue Johannes« (= »Верни Јохан«) царев син баца преко мора ј., и створи се мост (ЛМС, 145, 106).

Теј од ј. лишћа и корена лек је од кашља и сињне (ZNZOJS, 11, 265).

ЈАСЕН

Esche (*fraxinus excelsior*). Јасен. Реч је прасловенска.

Јасен је дрво за које се узео велико поштовање. Он у себи има велику спасоносну снагу. На ј. гране воле виле седати, »јер на то дрвеће врагови не смију« (ZNZOJS, 7, 1902, 116). Вила на ј. спомине се у песми (Вук, 1, 225). Кома јазавац једе кукуруз, нека у онај (неделани) дан у који је кукуруз посејан пободо у земљу ј. прут, увијен у гужву, па му јазавац неће више досађивати (ЖСС, 70). Ј. се употребљавала у манипулацијама при скидању чина (Беговић, 253). Од Бадњег вечера до Нове године чобанин, у Херцеговини, гони стадо ј. прутом (ГЗМ, 6, 1894, 380). На ј. изводи се жини огањ (С. Тројановић, Ватра, 77). У приповеци »Новило, Повоњило и Зорило« (упор. Софрић, 124) расте ј. у доњем свету.

Вода у којој је искувана ј. хора пије се од зубо-

боље (СЕЗ, 48, 546), и, кроз четрдесет дана, од грознице (ЖСС, 283). Која жена жели да нема деце, треба да изђе самоникао јасен, да га сагори, преостали угљен да пребаје на троје, помокри се на њ и закопа га на неко сакривено место, одакле га неће нико ископати (ГЗМ, 19, 1907, 493). Иначе је ј. лек од брадавица, црнег пришта, отечених ногу, наглувости (ГЗМ, 4, 1892, 146).

Ј. који ради орасима спада у типична *obvata* (= што не може бити) у народној поезији (СЕЗ, 16, 353).

ЈАСЕНАК

Diptam (*dictamnus albus*). Јасенак, јасенац, јасенак (Софрћ, 126).

У српском народу има ова биљка изванредан углед. Вук каже да уочи Спасова дне ноћу виле откнију врх јасенку; зато аласану чељад носе те оставе ону ноћ под јасенком, метнувши код болесника колач хлеба и једну чашу воде а другу вина (као вечеру вили), па сутра ујутру копају под јасенком и шта нађу (нпр. црва или какву бубицу), оно дају болеснику те поједе или у води попије, као лек који му је вила оставила (Вук, Рјечн., к. в.). То што Вук говори о Срему, забележено је и у околини Смедерева. Ту, код села Петријева, има место *Јасенак*, где расте врло много ове биљке. Уочи Ђурђевдана и Спасовдана доводе овде болеснике, често из велике даљине. Изабере се потпуни јасенак и обележи пешкиром, као знак да је заузет. По заласку сунчевом доведе се болесник и нивести му се постеља, и то тако да му глава дође под јасенак; с друге стране јасенка метне се суд с медом и логачом, чаша вина и чаша воде («вечера вили»), и упали се воштањца. Ту се изврши и братимљење (односно сестримљење) између болесника и онога који га је довео (Караџић, 3, 1901 [41 изд]). Остало се ради као и у Срему. Болесник се, поред тога, наложи медом и напоји водом и вином. Кома јасенак није почет, неће оздравити. Често болеснику вила својшти лек у сну. Судови и

пешкири остају код јасенка; ко би их употребио, распао би се од рана или би ослепео. Човек коме напада она њива хтео је да истреби јасенак, да му болесници не би досађивали, али је после кратког времена умро (Софрћ, 127 изд).

Кад се јасенак увече узабере и остави где, нестане му ноћу цвета (Вук, Софрћ).

Од јасенка прави се мелем за ране (ГЗМ, 20, 1908, 351); њега употребљавају при воденој болести као диуретик (ГЗМ, 1892, 146).

ЈАСИКА

Espe (*populus tremula*). Јасика, трепетљанка; јагњеда).

У етнолошким скаскама које се интересују због чега јасика увек трепери, јасика је проклето дрво. Њу је проклела Божја Мајка, која је хтела да слуша појање светога Петра и Николе, и свете Анђелије и Марије (или: Магдалене и Јелене), па је заклела свако чело, и гору и воду да ћуте, и све је заћутало, осим јасике, која је једнако треперила (Вук, Прјесме, 1, 197; Караџић, 2, 1900, 142; Врџевић, Пумање, 10). Или ју је Бог проклео да никад нема мира зато што је одала Христа сотони, или Јеврејима (Миланчевић, Кнеж. Срб., 638). Упор. и ГЗМ, 6, 371; и 19, 320.

Мезгра од јасике привија се од опекотина (ЖСС, 274). Вода која испити из јасике кад је на ватри, сна се у уво оним кога бола уво (ib., 318). У куваном лишћу од ј. купа се болесник од врунице (ib., 303). Теј од ј. коре лек од зубобоље (СЕЗ, 48, 546).

Tanne (*abies pectinata*). Јела.

С обзиром на огромну величину, дуговечност и лепоту (cf. атрибуте (дисока, лита, зелена, танка, танковрка) и (танка, поновита, в. нпр. РЈА)), није чудно што је за ј. могло бити везано религијско поштовање. Понеки примерак постао је фетишом. Љ. Пећо спомиње, негде у северној Босни, «криву јелјку», која је трајала до пре педесетак година. Уз њено дебло базали су одувек гране, «као задужбину», и говорили: «Крива јело, ето теби гране, нек ме не боле ни леђа ни грана» (глава?). Један је био запално ту гомилу, па је одболовао пола године (СЕЗ, 32, 1925, 377). Ј. је стаи, и елементат, горске виле; са своје јеле виле дозива другу вилу (у народној песми, Софрић, 131). Софрић мисли, вероватно и с правом, да слика из народних песама, где се хајдук моли Богу под ј. зеленом ((Вук, Пјесме, 3, 43, 44)), има можда дубам значај (Софрић, 131).

Да је иначе ј. сеновито дрво, то би се дало извести не толико из тога што се у народним песмама девојка упоређује и идентификује са ј. (нпр. Вук, Пјесме, 2, 5, 2; БВ, 10, 1895, 92; 362), и што се понекад ј., као симпатетично дрво, сад и негује уз девојку (БВ, 11, 1896, 373), колико из чињенице да се она сад и поред гробова (народна песма, БВ, 10, 217). У народној приповетки о *гоњеној жени* душа подављене* асце привремено се склања у ј. (СЕЗ, 41, №64).

У једној скаски прича се како је свети Сава у дубокој старости сео под ј. да се одмор, и у том га Бог позове себи: и тако се он с тога места узнесе на небо, а ј. благослови да буде зелена и лети и зими (БВ, 16, 1901, 15). За ј. пашњем, у једној скаски, седи и Урис (Беговић, 201).

«Божјиња јелка» узнесена је са стране (увор, о њеном постанку и ширењу М.Р. Nilsson у ARW (19, 1918, 109 и сл.), и брзо се раширила најпре код като-

лика, па после и код православних (за сада по већим местима).

Кад пада крупа, пале католици понегде у Босни посвећену јелјку и со (ГЗМ, 6, 370; 19, 317).

*У рпк. посечене и, подављене; међутим, у наведеној прип. јела је посечена а деца су подављена.

JЕЧАМ

Gerste (*hordeum vulgare*). Јечам. Реч је заједничка словенска.

Употребљава се као врста преджртве (свакако не као лустрација):* њиме, на Бадњи дан, бива присут банак, пре но што ће се сећи (на Гласинацу, ГЗМ, 6, 1894, 381), домаћин (ib., 380), обичаји, кад дође да чистита Бадње вече (Трebinje, 379); о Божићу домаћин посипа полагањеника, и полагањеник домаћина (Гласинац, 381; 382), домаћина посипа вола (Гласинац, 382). Јечам се просипа под врбу, кад се за њу «венчава» грозница (ЖСС, 279).

Ј. се употребљаје и у љубавним врачанима и гатањима. На Ђурђевдан девојке се пре зоре ваљају по јечму, «да момци *јече* за њима» (у Левчу, Караџић, 3, 1901, 123; СЕЗ, 7, 105).** Уочи Ђурђевдана девојке узму неколико зрна ј. и с њима преноће; сутра камене зрна појединим момцима, а једно себи, и онда их на ватри проже; па чије се зрно при грејању највише приближи њиховом, за тога ће се момка удати (СЕЗ, 14, 60).

Ј. се почиње сејати о Матвјеју (ZNZOJS, 7, 147). У народној медицини ј. се употребљава против великог кашља (ЖСС, 294), водене болести (СЕЗ, 19, 217), срдоболе (ЖСС, 311; ГЗМ, 4, 146; СЕЗ, 13, 1909, 348), шкрофула (СЕЗ, 19, 225), уједа змије (ГЗМ, 12, 1900, 134; 150). Зрна ј., потопљена у води, лек за кривну од пролива (СЕЗ, 19, 409); пара од ј. лек коњу од гунтураћа (СЕЗ, 17, 581). Болесници од шуге и од

»суве лишне« ваљају се на Ђурђевдан по росном јечму (СЕЗ, 17, 564; 568; при том се каже три пута: »шуге, шугиде, бојте се јечменице, с меће сидите, на ј. наидите«, ZNZOJS, 7, 156). Ако је у кући неко болестан од заразне болести, узму се ј. и бобова зрна, завежу у крпичу, метну за греду испод које се пролази, и том приликом каже се: »Ј. јечи, боб бобоче, греда лежи за сву кућну чељад« (Сарајево, ГЗМ, 6, 666). Нарочиту снагу има ј. који се убере на Билани петак (cf. Караџић, 3, 1901, 121).

Гађање јечмом спомиње се у ркп. 17 века (ГЗМ, 6, 451).

*У ркп. ова реченица је на немачком.

**Иза овога у ркп. додано десно на маргини (очевидно: за немачко издање): »Etymologischer Zauber!« – Gerne heisst jechen, weihen heisst jechilla.

ЈОВА

Erle (*alnus glutinosa*). Јова (јак, јаконина, јелша, јоша; Софрић, 133). Реч је прасловенска. Sulek, Rad, 39, 12.

Јовином лишћем, у краљем млеку куваном, облажу се сисе дојилъа, кад је боле (ЖСС, 201), исто тако и као лек против мишице (ЖСС, 266).

На ј. вади се живи оган (С. Тројановић, Вагра, 72; 75).

Ј. има велики углед код босанских Караваџа. Кад су Исуса шибали ј. границима, оне су се одмах изломиле, и зато је Исус благословио ј. (ГЗМ, 19, 235).

ЈОРГОВАН

Flieder* (*syringa vulgaris*). Јоргован; јаргован; јергован; љиљак (Софрић, 134).

Бере се, уочи Ђурђевдана (понекад и пре сунца на Духове, или на Цвети), као »лековита« биљка, и њиме

се ките прозори и врата (Караџић, 1, 1899, 272; 3, 1901, 121; СЕЗ, 7, 103; 14, 58; 19, 53; ZNZOJS, 19, 168). Јоргован се спомиње у (старинској обредној?) песми коју лазарице певају о Лазаревој суботи (ЖСС, 99). У врло познатом српском епиталамијуму јоргован се употребљује са невестом (»Одби се бисер грана од јоргована, и аспа... од своје мајке«, нпр. СЕЗ, 7, 34). Свагови се ките ј. (СЕЗ, 19, 143).

* У ркп. у наслову: Flieder, türkischer.

КАДИФИЦА

Sammetblume (*tagetes patula*). Кадифица.

У источној Србији, приликом првог орања, к. се ките волови и плуг. Такође се и у семе меће босиљак и к. (СЕЗ, 17, 14). У околини Ниша к. и босиљак носе се код мртваца (СЕЗ, 16, 250).

КАЛЕМ

Pfropfreis, Setzreis, Setzfling (*surculus*). Калем, калам (реч арапска, в. Lokotsch, № 1023, примљена од Турака), наврт.

Калемљење вођака сматра наш народ »као побожан и чаробан посао« (БВ, 10, 1895, 90). Калем се прима само »чистом« човеку (ЖСС, 96). Калемљење се сматра за свет, богоугодан посао (*ibidem*). Најпре ће се примити они калемови који су извршени на Благовести (*ib.*), или на Велики петак (СЕЗ, 14, 50; 276), или на Младенце (cf. ЖСС, 96).

Ко рукама дохвати мртваца, неће му се примити к. (СЕЗ, 32, 1925, 108).

Неприм-к. из туђег атара, провучен три пута девет пута кроз купину којој су оба краја срасла за земљу, меће се у амајлију (Караџић, 4, 198; СЕЗ, 7, 161).

КАЛОПЕР

Frauenblatt, Frauenminze (tanacetum balsamita). Калопер; маријина трава (cf. RJA, s. v.).

У једној песми, која чини утисак да је старинска и обредна и са старинским рефреном *Лело*, апострофира се к. уз Перунову (?) хипокористичку: »Калопер Перо Лело« (Вук, Пјесме, I, 376). Као у немачком, тако и у нас, судећи по етимологији, к. стоји у вези са Богородицом. На Ђурђевдан меће се у воду у којој ће се купати (Караџић, 3, 1901, 124).

К. се са другим магичним травама употребљује у љубавним вјерама: он је у стању да одржи љубав и спречи свађу (етимолошка магија: мајка га даје удатој кћери – «калопера, да се (не) карате», Даница, 9, 65; или: «калопера, да ме не поћера», Врч., Пом., 31). Иначе се к. у народној поезији спомине као типичан *јалов* цвет (БВ, 10, 1895, 269; 11, 1896, 339; 17, 1902, 194).

К. је лек од русе (кожна болест, са бубуљицама које се проваљују, ЖСС, 269); стомачних болести (лист к., СЕЗ, 13, 1909, 378; ГЗМ, 4, 148); водене болести, грчева у материци, повраћања, запаљења очију (ГЗМ, 4, 148). Теј од чубра и к. пију жене које хоће да побаци (СЕЗ, 13, 393). К. се меће и у завоје и мелеме (ZNZOJS, 11, 265).

КАРАМФИЛ

Nelke (dianthus caryophyllus). Карамфил; каравил, каравиље, гарофан, гарофиље, катмер, кличеч (Šulek; Софрин, 135); каравиол (СЕЗ, 19, индекс).

Употребљује се, у домаћем култу и иначе, као апотропајон, и онда је обично у вези с босиљком. На Божић ујутру окити се к. кладенац или бунар са кога се

вода доноси (Караџић, 3, 1901, 65). Њиме се кити глава печенице о Ускресу (СЕЗ, 19, 45), и приликом свадбеног мирења (ib., 139); о свадби њиме се кити бардак с ракијом (ib., 168). К. бере се на Крстовдан и са босиљком и чубром, у води, даје породици да пије, да би се »раскрстила« бремена (ib., 65). Новорођенче првих 40 дана купа се у води у којој су потопљени к., босиљак и чубар (ib., 97).

У односима између мужа и жене к. се употребљује у вјерама да би се сачувала љубав и мир (етимолошка магија: мајка или сестра дају к. млади – «карамфила, да се не карате», Врчевић, Помање, 31; ТРБ, ННЖ, 3, 118).

Кад се каква ствар изгуби, треба намазати крпу карамфил-јагодом и бацити је на оно место где је ствар изгубљена, па ће се наћи одмах (ГЗМ, 1907, 496).

У народној медицини к., скуван у вино, пије се против великог кашља (СЕЗ, 13, 1909, 343); кроз 40 јутара, против кашља, пробаци и грудобоље (ibid., 352); против срдобоље (ibid., 345; 347). Истудан и помешан са медом, сумпором и њишером узима се против панталчаре (СЕЗ, 40, 230). Код грчева у стомаку («издати») болесник се накађује на к. и босиљку (СЕЗ, 19, 218). Прах помешан с млеком лек је за крсте на глави (ГЗМ, 4, 148). К. је и саставни део лека против сифилистичких болести (ibidem).

КАРАМФИЛИЋ

Gewürznelke (caryophyllus aromaticus). Карамфилић.

Меће се у шупал зуб, да умири бол (ГЗМ, 12, 1900, 150; ZNZOJS, 14, 70).

КАЋУН

Knabenkraut (orchis). Kačun, kačunak, gorosvet, dreмак, дремовца, подримунак, салет (Šulek; Софрћ, 136).

Корен од к. носи се под појасом »да деца не би умрала« (ГЗМ, 1907, 491).

КАФА

Kaffee (coffea arabica). Кафа.

Пржена и самлевена и скувана, лек од срдобље (ЖСС, 311; ZNŽOJS, 9, 52; СЕЗ, 16, 427; 434; 19, 216 – с пепелом и ракијом). Кад ко има ватру, меће му се (заједно са кромпирима, или димуном, или ц. луком) на чело (ГЗМ, 12, 1900, 150; ZNŽOJS, 11, 266).

Пржена к. меће се на изгоретине (СЕЗ, 16, 429; ZNŽOJS, 11, 266), и кад се деца оједу (ZNŽOJS, 11, 266).

Кад је каква »сметња у мозгу«, узме се к., помеша са шећером на модрој хартији, све то баца у ватру, и тиме нареди болесник (ГЗМ, 6, 1894, 801). У ракији даје се коњу који болује од »наљавице« (СЕЗ, 14, 351).

Гитање по телефи од кафе постало је после рата популарно.

КЕСТЕН

Kastanie (castanea vesca). Кестен (питомн).

О Бадњем дану, у кући у којој је неко умро или у којој је било свадбе, не дају деци-похођанима колаче него к. (СЕЗ, 40, 1927, 81).

КИМ

Kümmel (carum carvi). Ким, кимлин, кумин.

К. у вину пије се против надимања од ветрова (ZNŽOJS, 14, 76).

КИЧИЦА

Tausendguldenkraut (erythraea centaaurium). Кичица (златна кичица, трава од грознице, жуч од земље. Šulek је забележио 41 назив).

Цењен лек у народној медицини, нарочито ако је убрана у Међудневнице (СЕЗ, 13, 1909, 437; 14, 10; 17, 557). Тејом од к., или ракијом у којој је к. била потопљена, лечи се грозница (ЖСС, 278; 280; СЕЗ, 13, 339; 14, 224; 16, 424; 19, 219; ГЗМ, 4, 148); бљување у несвестици (ЖСС, 278); јехтика (СЕЗ, 17, 557); тера се пангљичара (СЕЗ, 13, 350).

КОВИЉЕ

Pfriemengras (stipa pennata). Ковиље (мадона; стара баба, Šulek).

У Несесинју вежу за прут киту к. и забоду у лесу од тора, и онда аук неће моћи у тор (ГЗМ, 6, 1894, 373).

Hanf (*cannabis sativa*). Конопља, кудела.
Реч конопља је заједничка словенска;
позната је и другим неким је (= индоевропским) народима, а пореклом је
свакако из скитског истока (откуда је
дошла и биљка, в. Schrader, *Reallex.*, s. v.).

Ретко је која биљка толико изложена утицајима
злик демона, и, с друге стране, ретко је која биљка
толико пуна нарочите снаге као к. (при чему се не сме
заборавити да је, у Источној Европи, семе од к. било
познат наркотикум и *Rauschmittel* (= опојно сред-
ство), као и вино, Schrader, о. с.). Отуда се десило да
се, с једне стране, од сетве па док се не осује и не
изатка, стално предузимају профилактичке мере и ара-
чања у њену корист; с друге стране, она је врло често
табуирана.

К. се сеје на Јеремјин дан (то је иначе дан када
се душе, које су инкарниране у змијама, терају од
куће, упор. Вук, *Рјечн.*, s. v. Јер. дан) пре сунца
(ГЗМ, 6, 1894, 660; СЕЗ, 7, 108), или на Ђурђевдан
(СЕЗ, 7, 107). Сеју се најраније у понедеоник или
суботу, а не сеју се: у среду и у петак (тада се не раде ни
други радови око к., СЕЗ, 19, 371), ни Велике ни Беле
недеље (в. доцније). Сејање, и уопште сви послови око
к. су искључиво женски послови (СЕЗ, 19, 283).

У њеном семени стојало је усхрише јаје («да је
не туче град», СЕЗ, 14, 51). Пред сејање закопају се
три јајета у земљу (СЕЗ, 17, 16), или се то, са једним
јајетом, чини после сејања (СЕЗ, 14, 262). Кад се
посеје, отрчи се око ње три пута жмурџки, «да је
твде не виде и не поједу» (ZNZOJS, 7, 1902, 185). Не
сме се потапати младе недеље или у «расипан» месец
(СЕЗ, 19, 10; 11). Кад буде весечена и потопљена у воду,
не сме се у води држати о Светом Илији, «да не би
инструнула» (СЕЗ, 17, 133, Јагодина). Не сме се бити
на Велики петак (ZNZOJS, 10, 46). Не ваља је прести
од Бадњег дана до Светог Јована (СЕЗ, 32, 1925, 131);

исто тако, од Светог Николе до Бадњег дана, и од
Божиха до Светог Саве, није допуштено сивање
куделе. Врачања у њену корист врше се нарочито о
Бадњем дану и на Беле покладе. О Бадњем дану у
нишкој околнини меша се бадњаком по пепелу и диже се
у вис, «да би толико порасле конопље» (Караџић, 1,
1899, 213, нишко). У Грахову баца се на конопљиште,
на Мали Божих, комад бадњака, «да би конопље боље
родиле» (ГЗМ, 6, 1894, 661). И у том и у другим краје-
вима, и из истог разлога, љуљају се на Беле покладе
(*ibidem*; СЕЗ, 14, 32). У Левчу на покладе увече
старији људи играју «да би к. порасле» (СЕЗ, 7, 156). Због
к. жене не раде на Бели четвртак (СЕЗ, 19, 7). Да би
била добра пређа, даје се прво повесмо к. у цркву
(ZNZOJS, 7, 1902, 185).

О демонској снази к. сведоче и различите забране
с њом у вези. К. не ваља сејати Велике (ни Беле)
недеље, јер ко би од ње понео кошуљу, тај би се разбо-
лео од «велике болести» – тифуса (СЕЗ, 17, 537; 32, 108;
127). Не ваља их сејати Беле недеље и због тога што ће
иначе тући град (СЕЗ, 32, 127). Не ваља сејати к. на
месту где је сејан купус, ни купус на месту где су биле к.
«јер ће умрети неко из куће» (СЕЗ, 13, 1909, 411;
32, 109). И ватра на којој је парена кудела и цело
огњиште на неки начин опоганени су. На тој ватри не
меси се и не кува (СЕЗ, 32, 133); да би се могло на њој
купати, потребно је да се она «обжеже» (СЕЗ, 17, 537),
или да се девет посипака пепела, или сав пепео избаци
(СЕЗ, 17, 537; 32, 133); ни судови у којима је к. пређа
права не смеју се употребљавати док се огњиште не
очисти, иначе ће се добити врџина (СЕЗ, 17, 537);
бакрач у коме је пређа парена, и судови у којима је
доношена вода за парење, морају се опрати у девет
вода (СЕЗ, 32, 133). Деца не смеју долазити код рупе
где се к. пређа пари, «иначе неће расти» (СЕЗ, 32, 133).
Нарочито има много забрана и профилактичких мера
кад се к. спује и наваја. «Не ваља се нико да прескочи
ошовутак... код неке туђе куће». «Кад се пређа
наваја... сретна ти реч» (СЕЗ, 32, 135; 136 ид.).

Ако болесник умре у уторник, четвртак или

суботу, постоји у источној Србији веровање да ће се повампирити. Да се то не би десило, метле се око меча мало к. и запали сасном уз коју је покојник преминуо да изгори (ТРБ, КНР, 33).

У народној медицини употребљаје се к. против крајника (ЖСС, 275, шабачко), задухе (ГЗМ, 20, 1908, 352), грознице (ГЗМ, 4, 149; Беговић, 113), болести желуца (ZNZOJS, 14, 73), врућине (ЖСС, 304). У овом последњем случају к. семе посипа се по постели болесниковој, те на њему спава три ноћи, и свако јутро оно на коме је спавао прспе се на бунашце, «да га тице разнесу». Кад што расте, нпр. поткожин шир, није се теј од к. семена (ZNZOJS, 11, 266). Пухоx од к. која је сагорена на живом ватри даје се стоци (С. Тројановић, Вагра, 68). Око дитине колевке међу се зелене к. («да би дете боље спавало», СЕЗ, 16, 171). Нарочити Heilkraft (= лековита снага) има к. која је лежала под мртвачем (СЕЗ, 17, 556); исто тако и к. која проника кроз главу змије што је заклана сребрном паром: испод такве к. провлаче болесника од грознице (Беговић, 113); ко од такве к. направи бич, што год тим бичем потера на вапаш, добро ће продати (Беговић, 223). И иначе у врачанима и гатањима има к. значаја. Жена која је косата треба да остриже у младу недељу пре сунца дете у к., да острижену косу закопа испод к., и онда дете неће никад обеланити (Горња крајина, БВ, 11, 1896, 292). К. превуку женско новорођенче, «да би била родевица» (ZNZOJS, 7, 1902, 186). Кад девојке преу к., па у које цури пљувачка између прста, биће јој муж пијаница (ib., 148). Док жена има куделе за предиво, не сме јој прела (= прслица) остати без к., него, чим се једна потроши, мора се друга намотати: ако прела прсноћи гол, биће сви њених оне године голи (ZNZOJS, 7, 148).

Ако жене угледају први пут у пролеће роду с главе, биће те године мало к. (ZNZOJS, 7, 144).

Кад се у селу Рајгојин (лесковачко) појаве облаци с градом, старе жене растерују их басмом, коју псају гледајући у облак, у којој се спомину конопљине муке («јер нема биљке на свету која веће муке пре-

трпи»: ту се помисли све до брања к., топлење (то су нарочито тешке муке!), чукање (трљење), предење, ткање, и остало (СЕЗ, 17, 144 ид. Упор., у народној књижевности византијској, *ψυχολόγος*, Krumbacher, Gesch. d. byz. L., 883 ид. У српском преводу: муке блаженог Гроздија, в. Јагић у ASPb, 1, 1876 (611 ид.) и П. Поповић, Преглед, § 11; С. Трој. (Главни српски жртвени обичаји СЕЗ, 17, 1. с.). К. муке описују се и у басми против пробада (СЕЗ, 19, 217. Ту цео текст басме!). У оба случаја к. је употребљена против *мртвачки* демона (јер они доводе град и олују, такође и болести, упор. (СЕЗ, 17, 145; СКГ, 18, 595; ARW, 2, 86 ид.; Tambornino, De antiquorum demonismo, 71 ид.; Stempfinger, Antike und moderne Volksmedizin, 10 ид.; Samter, Geburt, Hochzeit und Tod, 59); сличан утук против мртвачког демона имамо и у једној српској приповетки типа Лепоре (БВ, 22, 1907, 91)), упор. такође и утук против демона сна (и смрти) у песми о Гилгамешу, XI, в. даље s. v. *Пшеница*. Још у неким случајевима доводи се к. у везу са култом мртвих и предака: полагајник (који је предак, упор. (СЕЗ, 31, 1924, 151)) бива, поред осталог, посут и к. семеном (СЕЗ, 19, 69), и добија на дар неопредеву куделу (СЕЗ, 32, 369); у мишију суботу, тј. у *заујину* суботу (упор. Глас СКА, 77, (1933, 33 ид.) не ваља се о претинци радити, «јер ће *лиш* изгристи конобаље» (СЕЗ, 32, 375). Обратно, к. је понекад из мртвачког култа искључена, нпр. није допуштено да се покров прави од к. платна (СЕЗ, 19, 242).

Народ у Херцеговини верује да ако где у земљи има законана блага, то благо најпре ће наћи сирота девојка плетући црну к. (ГЗМ, 18, 1906, 393).

За куделу иначе везују се слична веровања која и за лан, упор. СЕЗ, 31, 139 ид.

КОПИТЬАК

Haselwurz (asarum europaeum). Копитњак (Панчић); копитњик, коњско копито, копита, копитница (Софрић, 142); кулупит (СЕЗ, 40, 1927, 261*).

Билјка са јаким спасоносном снагом. У њему се купају »здравља ради« (СЕЗ, 17, 533). Бере се ритуално на Билјани петак (Караџић, 3, 1901, 121) и уочи Ђурђевдана (Караџић, 1, 1899, 272; СЕЗ, 17, 177), и меће (обично заједно са ускршњим јајетом) у неначету воду, у којој ће се на Ђурђевдан купати (СЕЗ, 14, 60; 17, 177; Караџић, 3, 124). На Ђурђевдан ките се њиме ведрице с млеком (ib., 122, Левац), и даје се стоци »од болести« (СЕЗ, 17, 582). Девојке се, берући цвеће на Ђурђевдан, највише труде да нађу крстати к., »јер ће онда момци кобићети за њима« (ZNZOJS, 5, 277; етимолошка магија: кобитњак – кобиети). К. употребљају и вероткиње у врачанима за децу. Такве жене рано ујутру занте воде с баре или реке где се напио жут бик, метну у њу к., и окупају се при отвореним вратима и прозорима, и при том поједу по једно зрно од глога и шипка (СЕЗ, 19, 85).

Теј од к. лек је од »горопадни« (епилепсија; ZNZOJS, 11, 266).

*Назив кулупит, забележен у Бењевељској кази, не јавља се ни међу македонским називима у Симоновичевом »Ботаничком речнику именз билјака«.

КОПРИВА

Brennessel (urtica urens). Коприва, жаро.

Коприва има јаку апотропајску моћ. Она брани стоку од чинилаца, и у томе циљу, да се стоци не би одузело млеко, мажу се стоци о Ђурђевдану (негде и о Светој Јевдокији, 1. марта) вамена к. (СЕЗ, 19, 56;

32, 1925, 108 ид; 40, 112). К. се меће породили под јастук, да је брани од »сенке« (женски демон који породили шкоди, СЕЗ, 40, 112); такође се употребљаје и за магичну одбрану свилене бубе и због тога у околини Ђевђелије, где је свиларство развијено, мажу на Велики четвртак лесе на којима леже свилене бубе копривом (ib., 58). У семе намењено за сетву меће се корен од к., који се приликом сетве закопа усред њиве (СЕЗ, 19, 361). О Ђурђевдану, и о Усековању (29. VIII), неша се к. више врата (СЕЗ, 40, 64; 75). Жене у Босни на Ђурђевдан ките се к. »да их ко не урече« (Караџић, 4, 1903, 168; ГЗМ, 6, 1894, 374), такође и сви други (СЕЗ, 14, 60 и 61; Кал. Србобран, 1896, 190). К. се о Ђурђевдану кити и ведрица (СЕЗ, 32, 109). Људи се о Ђурђевдану ките и међусобно ударају к. ради здравља, или »да би били жустри као коприва« (Беговић, 116; Караџић, 2, 1900, 99), или да их не би уједали комарци (ЖСС, 121). Нарочито је к. позната као утук против грома. Као што се Тиберије, кад загрем, китио ловором (»quod fulmine afflari negetur id genus frondis«) »јер у ту врсту биља не бие гром«, Sueton. Tiber. (69)), тако се Срби, кад приу пут у пролече загрем, ките копривом (СЕЗ, 14, 332; 17, 169; 194); такође се, у том случају, и вериге ките к., да не би гром ударно у кућу (СЕЗ, 17, 194). Врло је раширена пословица (која се обично употребљава у иронији): »Неће гром у коприве« (упор. ипр. Вук, Посл., 4103 и СЕЗ, 19, 390) или: »Не бие свети Илија у коприве« (СЕЗ, 1. с.).

У народној медицини коприва има широку примену. У води у којој је к. потопљена купају се на Ђурђевдан, »здравља ради« (СЕЗ, 17, 533; Караџић, 3, 1901, 124, и иначе често). Такође се она даје и мрви, »ради здравља и обила у млеку« (Кал. Србобран, 1896, 189). К. се, често у вези са магичним радњама, употребљава као лек од многих болести: од грознице (ЖСС, 279); кашља (ZNZOJS, 14, 64); жутнице (СЕЗ, 17, 562); сробоље (СЕЗ, 13, 1900, 349); кад отече цело тело (ГЗМ, 20, 1908, 349); од гуте (ЖСС, 274); против бљузана (ib., 288); крволитњања из носа (ГЗМ, 4, 149); против болести очију (СЕЗ, 13, 415; ГЗМ, 4, 149);

хеморонда (ГЗМ, 4, 149); за регулисање менструације и од поремећаја материце (СЕЗ, 13, 297; ГЗМ, 4, 149); против пробади (ЖСС, 305); грудобоље (СЕЗ, 14, 225); од змијског уједа (ГЗМ, 4, 149); од уједа пса који није бесан (ZNŽOJS, 15, 124); од ране и убоја (ЖСС, 268; ГЗМ, 12, 1909, 150; 20, 345); гонореје (СЕЗ, 14, 236); противу опадања косе (СЕЗ, 13, 296); «у коприве ваља оставити ошишану дељу косу, па ће брзо нарасти», СЕЗ, 13, 418; ZNŽOJS, 11, 266); од просади (санџија, ZNŽOJS, 7, 1902, 161); кад овци отврину и оболе сисе (СЕЗ, 19, 331). На семену од к. које је остављено у Мебудневне накаћују се људи и стока од црног чира (ZNŽOJS, 11, 266).

К. се употребљаје и као *Liebeszauber* (= љубавна варабина) и *Liebesorakel* (= љубавно пророчанство). У околини Београда девојке, кад се љуљају, бивају ударене к. по ногама, да би се што пре удале (СЕЗ, 40, 70). У Босни и Херцеговини к. посаде на Бурџедан без корена у земљу, и на коју страну падне, отуда ће доћи сватови (ГЗМ, 6, 1894, 643; ZNŽOJS, 16, 159; упор. и Караџић, 4, 1903, 166); у шабачком округу издене се за капију, па ако се изгнве напоље, девојка ће се удати (ЖСС, 119). Уочи Младенца (9. март ст. к.) девојке у околини Београдске намећују три струка к. тројици младића: сутрадан свака позове неку своју другарицу да одвоји један струк, и чији струк одвоји, тај ће оној што пита бити суђеник (СЕЗ, 40, 1927, 16).

Кад к. бујно расте, биће родна година (ZNŽOJS, 16, 154).

К. се поваткад употребљаје као *Lebensrute* (= шибљак живота), и уопште као бибљак са магичном силом. У околини Кључа (Босна) на Бурџедан њоме шибљу малу децу (ГЗМ, 6, 1894, 375), или се одрасли међусобно шибљу (Беговић, 116). Метлом од к., у суботу ноћу, «помазује» (посвећује) стара вештица нову вештицу, и када то учини, онда новој вештици «проникну крила сјајнога миша, обрадак јој се продужи, косе се расплету, одјећа поставе црна, и тад

са осталијем полети као лептир» (Караџић, 3, 1901, 189).

О религијском значају к. најбољи је доказ чињеница да се копривом ритуално причешћују. К. се при пут окуси на Чисти понедеоник, или на Младенце, или 1. марта (Давица, 7, 664; СЕЗ, 7, 133; 14, 37; 19, 36; Караџић, 3, 229; упор. и Schneeweis, 126). На Велики петак од синх варива само се она сме [мора?] јести (Беговић, 111). Кад се при пут једу, набадају се на сламку [о значају тога в. Schneeweis, 126], «да преко лета не би имало бува». Том приликом пази свако да се не покапље по хаљини, иначе ће га изести вашке и буве (СЕЗ, 1. с.). Кад се при пут окусе, треба да се каже: «На живот и на здравље, на Турчина болешћина, на калуђера грозничина, а на попа терлемчина», или слично (СЕЗ, 13, 414; 7, 133; Караџић, 1. с.; упор. и Вук, Посл., 4429 и 3613). На Ускрс врши се (у Босни) причешћивање вивом и хлебом (хришћански утицај!) и копривом (*broodiviti ritus!*, упор. нпр. причешћивање *леском*, такође у Босни, упор. Босанско-херцеговачки источник, 10, 1896, 381 ил), и то најпре се причести домаћин, па онда син мушки, па син женски у кући. Оној који се причешћује окрене се истоку, и узме причест у три маха, и после сваког узимања окрене се у круг (СЕЗ, 32, 399). У Ц. Гори остави се на Бадњи дан комадић погаче, па се с њим поједу у марту пре коприве, сваре (СЕЗ, 23, 152).

О празнику Константина и Јелене «удају се» коприве (и тога се дана последњи пут могу јести, СЕЗ, 7, 1907, 133). На Велики Петак такође се «удају» коприве и није тога дана довуштено јести их (СЕЗ, 14, 50).

«Као да је на коприве мокрно. Кад је неко љут.» Пословица, Караџић, 1, 1899, 184 (крагујевачко).

КОШЂЕЛА

Zürgelbaum (celtis). КошЂела (Šulek, 22 назива).

Кад к. почне да добија лишће, ако свака грана буде подједнако зелена, биће родна година (ZNŽOJS, 6, 315).

КОШУТИЦА

Kuckuckstulpe (= Kiebitz) (fritillaria meleagris). Кошутница.

Лек жени «од млека» (млад корен к. треба јести кроз 40 дана наشته срце, ГЗМ, 20, 1908, 345). Бере се на Биљани петак (СЕЗ, 14, 57).

КРАСТАВАЦ

Gurke (cucumis sativus). Краставац.

Најбоље је сејати их на Велики четвртак, кад се звона «завезују» [у црквама на Велики четвртак увече завезују се звона, и место њих све до Ускрса употребљује клепало], па ће се и краставци радије завезивати (ZNŽOJS, 19, 201). Не треба их сејати у петак, јер ће бити горки (Сенгоман, Караџић, 3, 1901, 115). Исто тако биће горки ако се семе за њих украде (СЕЗ, 32, 1925, 19).

Кад се к. почну завезивати, треба код њих ујутру пре сунца завезати комад лонца или шерпе, па ће се завезивати и биће их целог лета доста (ZNŽOJS, 19, 210).

К. се употребљује као лек од главобоље (ГЗМ, 6, 801), ницине (СЕЗ, 13, 360), костоболе (при том се говори басма, ZNŽOJS, 7, 164).

КРОМПИР

Kartoffel (solanum tuberosum). Кромпир, кртола.

По Милнбевану (Кнежевина Србија, 692), кромпир је превезен у Србију «из Немачке» у време Кочине крајине (1787), када је издато наређење да свака кућа засеје по један плуг кромпира. При свем том, у унутрашњости он није био довољно познат, и његова култура лагано је пропaгирана и званично помагана средином 19. века, в. С. Тројановић у СЕЗ, 13, 1909, 68 ил.

О времену сађења к. постоје разна веровања. Најбоље је садити га Велике недеље, кад је вага у календару, па ће бити велики и тежак (ZNŽOJS, 7, 1902, 146); напротив, не ваља га садити од Ускрса до Младог Ускрса, јер ће бити воден (ibidem); к. се седи и на Велики петак, после мисе: ако се са мисе рано врате, биће сув, иначе биће воден (ibidem). Према једном народном рецепту, к. не треба садити Глувне недеље (пред Цветну), да не буде глав, ни Цветне, да не буде правине у цвету, ни Водене [= од Ускрса до Младог Ускрса], да не буде воден, већ Велике – да буде велики (Беговић, 245; в. и ZNŽOJS, 7, 146).

К. се употребљује као спољње средство против русе (ЖСС, 270), главобоље (ГЗМ, 6, 1894, 801; СЕЗ, 19, 220; 40, 230; ZNŽOJS, 11, 266), грознице (ГЗМ, 12, 1900, 150), олекотине (ЖСС, 274; СЕЗ, 16, 429; ZNŽOJS, 11, 266).

По једном шаловном етиолошком објашњењу, Бог је створио кромпир за љубав свротиње – «да би и свротиња имала коме да гули кожу» (чуо од Гђе Глигоријевић).

КРУПНИК

Schöllkraut (cheledonium). Кружник, рослица, златић, ластовичина трава (Sulek).

Средство против чирева на ногама и брадавца (ГЗМ, 12, 1900, 150; 152; ZNŽOJS, 11, 269), и код чмичка у оку (његов сок накаље се у око, *ibidem*, 152); такође од грчева у материци, водене болести, жутице, паданице (ГЗМ, 4, 161).

КРУШКА

Birnbaum, Birse (pirus communis). Крушка,

У супротности са јабуком, к. се сматра за зло дрво, за дрво злих демона. У народним приповеткама и скаскама под к. скупљају се ђаволи (СЕЗ, 41, № 58). Кад је у Пољацима један братар истеривао ђавола из неке жене, молио га је ђаво да му допусти да иде на неку к. у пољу (ZNŽOJS, 10, 243). На к. налази се и вештица (СЕЗ, 41, № 24). У Далмацији је »један чокс« видео ноћу једну дивљу к. »сву оквиену вештицама, да се спа сјала«: он учини крст и опали из пушке; вештице се разбегу, али је овоме после кратког времена умро син (ZNŽOJS, 22, 310). На к. одете и кола намазана вештицином машу (СЕЗ, 41, № 180). На к. пада ала која сатуре грозђе у винограду (*ibid.*, № 114). За к. залети се Смрт, коју је баба надмудрила (*ibid.*, стр. 487). На дивљој к. оставља се и жртва за чуму, када се магички тера из села (СЕЗ, 19, 234 *ид.*). Првобитно можда циљ да се чума веже за к., као и Смрт у СЕЗ, 41, 487). Да к. може имати за вештице привлачну снагу, види се и из једне славонске варијанте познате формуле коју вештице говоре кад се мажу машу да би полетеле: »Ни о кладу ни о пав, ни о дрво ни о камен, ни о крушку Тодороу« (Беговић, 199). Стара к. дрвета код нашег су народа на злу гласу (упор. Софрах, 143).

Али је к. у старој религији, извесно, имала бољи утлед и чак уживала извесан култ. И данас, у околини Београда, на други дан Ускрса иде процесја до какве старе к., и поп ту к. причешћује на тај начин што јој метне нафору испод коре (СЕЗ, 40, 63). Ово је, по свој прилици, жртва крушки. У причи СЕЗ, 50 (193) краљ не иде у цркву да се моли Богу, него под к. («крушчица је моја црквица») и молитве му помогну, јер се посвети (поставе «краљ Давид»). К. се радо сади и у двориншту новоподигнуте куће (СЕЗ, 19, 278).

»Жута рана« натрла се крушком, па се онда та к. бади на улици и каже: »Ко ме узме, ко ме загрне, на њега рана, на мене здравље«, и бежи се безобразце (СЕЗ, 40, 234). Овакав циљ изгледа мало вероватан, јер је мало вероватно да ће неко појести опогавану к. нађену на улици. Вероватно је овде к. жртва демону болести (уз жртву враћа се демону болести болест): ми знамо да се к. радо приноси на жртву душама мртвих (нпр. СЕЗ, 14, 28; 16, 250; 19, 26; 253), а душе мртвих су те које изазивају болести (н. СЕЗ, 48, 522; ARW, 2, 8, *ид.*; а. више к. в. *Кочовић*). К. границе употребљују се и при магичном отварању болесника (СЕЗ, 14, 297; 299). К. се приноси на жртву и демонској мечки, о Светом Андреји (СЕЗ, 19, 67). Понегде о празницима на крстова покојника међу њихови сродници к. (ГЗМ, 6, 159).

У једној народној приповетки девојка скида враџине са заклетог јелена на тај начин што га удари трима младинама од к. и јабуке, које је добила од своје мајке вештице (Strohhal, Hrv. nar. prip., Zagreb, 1923) I, 46; а. и Пољивка у ZNŽOJS, 8, 169).

Кад је свети Сава путовао из Зете у Будимље, закопао је на врх Конуха под неком к. сребрне ношце, и то се место прозове Сребрница (СЕЗ, 5, 1903, 580). Иначе народ каже да се свети Сава о својем дану пење на к., око које се искупе вуци, и он им онда одређује храну, за наредну годину (СЕЗ, 7, 255 *ид.*; упор. и мој чланак »Свети Сава и вуци«, СЕЗ (31, 1924, 157–165)). Има много топографских назива изведених од речи за крушку (н. RJA). Многа су постала,

очевидно, по *једној* извесној крушки; вероватно је да су у извесном броју од тих случајева у питању демонске, «сеовните» крушке.

КУКОЉ

Cornrade (agrostemma githago). Кукољ,
грахор (*Sulek*).

Код католика у околини Винковаца, кад се на Брашачево наложи у пећи ватра за колаче и догоре дрва, свеже се за пругић к. и граорка, па се тим из пећи вади ватра, «да не буде ни к. ни граорка у житу» (*ZNZOJS*, 7, 1902, 146).

Девојка која хоће да привуче момка, савије смртну свећу и задене у њу девет зрна к., па кроз њу у млади петак кришом погледа момка и каже: «Свакуда ти мрак и облак, а код мене сунце и месец... Ако ме не видиш, сво ти кукоља па кукај док ме не видиш» (стиволошка магија, *Беговић*, 220).

К. је лек од дечје болести буби («кад дете често чеши ноге, кад су му хладне уши, а глава прела»); три пута по девет зрна к. стуча се и детету саспе у нос (*CEЗ*, 14, 128).

КУКУРЕК

Nieswurz (helleborus odoratus). Кукурек.

К. има у себи извесну супранормалну снагу. Њега дододе међу у катао с водом којом прскају чељад (*Караџић*, 3, 1901, 204). Када се с пролећа јави к. (који је иначе један од првих пролетњих цистова), деца му певају песму: «К. с брда зоне: Ожените ме! Дела ружа руку пружа: Поведите ме» (*ЖСС*, 73). Иначе његова снага може бити и кобна, и зато га народ не воли. Ако се к. рано с пролећа унесе у кућу, кокошке неће носити целог лета (*Караџић*, 3, 43); њега уопште не паља узв-

матн у руке пре Ђурђевдана, «јер ће умрети ко из куће» (*CEЗ*, 32, 419). На Ђурђевдан посипа се к. око тора, да чинилице не би врађбинама однеле млеко (*CEЗ*, 14, 58).

У народној медицини к. је доста цењена биљка. И њега беру, с осталим лековитим биљкама, на Биљани петак (*Караџић*, 3, 121; *CEЗ*, 19, 48), у Међудневице (*CEЗ*, 19, 13); такође и на Цвети (*ib.* 40). Болеснику од водене болести даје се мало к. корена, те из њега «тера воду на мокраћу» (*ЖСС*, 309; да к. тера на мокрење знали су и стари, и зато су га понекад око лозе сејали, в. *Theophr. Hist. plant.* 9, 10, 3; *Sato De agr.* 114, 115). Против шуге ваља се купати у води у којој је био потопљен корен к. (*Караџић*, 3, 1901, 222). Од зубобоље перу се зуби водом у којој је скуван корен од к. (*CEЗ*, 19, 222). К. се нарочито радо употребљује при «затрављивању» коња. Кад је коњ оболео од «мурдарлука», пробуши му се шилом кожа на ђердану, и кроз њу провуче жилица од к. Најбоље је наћи к. «једица», са једном главом или једним цветом (*CEЗ*, 13, 429; 14, 350; 17, 579; 19; 333). И овај начин лечења био је познат још Римљанима (*Verg. Georg.* 3, 451 *ид.*), и од њих је вероватно, индиректно и кроз литературу, дошао и нама.*

*У рел. на крају долази текст о главоболки.

КУКУРУЗ

Mais (zea mays). Кукуруз, урметин (тал. *formentone*), коломбоч (*Sulek*).

К. има велики значај у працањима, дивинацији, култу и народној медицини; он је у тој области, очевидно, наследио сродне културне биљке.

К. колач (од кога се једна половина закона у њему приликом орања) утук је против града: њиме се махне три пута према градобитном облаку, и нареди му се: ступ! или: натраг! (*CEЗ*, 17, 15). Исто тако, кад прети

град, певају врчаре басмарске песме у којима се спомињу муке кроз које пролази к. (сејање, окопавање, огртање, брање), и «бог, кад чује све ове муке, сажали се и неће да пусти град» (СЕЗ, 17, 144. Упор. в. в. *Колойла*). Зриво к. меће се у амјацију против болести (Караџић, 4, 1903, 199). Милићевић (ЖСС, 78) спомиње једну гатару која је гатала по к. зрнима; она би узела к. зрна, претурила би их неколико пута из једне шаке у другу, дала би ономе коме гата да то исто учини, па би онда гатала.

У култу има к. велики значај, нарочито у оних крајевима где је он главна људска храна. Он се приноси као жртва прецима, који се често јављају у функцији божињства плодности. За време ктве омолоски Срби круне најбоља зрна са кукурузних клупова и остављају за семе, а тулуске заједно са шапом на њима пуштају, по заласку сунчеву, низ реку, «те да и кукуруз потече из земље као вода низ реку» (СЕЗ, 19, 361; негде то раде на Богојављење, СЕЗ, 14, 23); први окруњени к. баца се у бујид коју воду у пољу (СЕЗ, 17, 107); ово су карактеристичне мртвачке жртве и зато што се приносе по заласку сунчеву, и зато што се бацају у извор или реку, у којој се, према врло раширеном веровању, налазе душе предака и покојника уопште (упор. S. Eitrem, Orfegritus, 114 ил.; W. Caland у ARW (17) 493; и моје радове у СЕЗ, 31, 1924, 56 ил.; ГНЧ, 41, 1932, 219 ил.). Тако се има схватити и жртва у кукурузу која се чини кад се, на Вариндан, или на Божић ујутру, полази вода (СЕЗ, 7, 122; 17, 107; 19, 76). К. је, уосталом, често саставни део наиспермије, која је жртва прецима по превасходству (ГНЧ, I, с. 170). И остале к. жртве имају мање или више јасан, мање или више непосредан мртвачки карактер. Он се у источној Србији обавезно кува за суботно подушје (СЕЗ, 19, 252). У Ц. Гори о Бадњем вечеру мора бити класе од к. брашна (обедна жртва, Караџић, 2, 1900, 151). У околини Ђенидџије о Бадњем вечеру, у кући у којој је неко умро или било свадбе, не дају деца похобанима колаче, него к. (СЕЗ, 40, 81). Домаћин кад дође кући са бадњаком, бива у босанској Посавини посут кукурузом

(ГЗМ, 6, 1894, 382); у источној Србији и у Славонији, к. се посипа полаженик (СЕЗ, 19, 77; ЗНЖОЈС, 19, 158 ил.). Кад је брање к., не бере се сав к., него се остави «за марву и тиде» (СЕЗ, 17, 19). Типична жртва у к. бива од Светом Илији; тада се скувају зором три клупа кукуруза, па се једу и дају деца из суседства (СЕЗ, 17, 133; 7, 110). На дан Светог Андрије ((30. XI с. к.)) приноси се к. на жртву «мечки» (атрибут Светога Андрије – животиња на којој он јаше, и, вероватно, његов териморфни претходник), и то на крову или на дрваљнику (СЕЗ, 14, 1909, 75; 16, 143; 19, 1913, 67); ми, међутим, знамо да су то зборна места за душе (за кров в. E. Sattler, Gebuit, 55 ил.; за дрваљник (СЕЗ, 14, 75; 19, 67)). Свети Андрија је «к. празник» (БВ, 10, 1895, 281). Првлинком принос орања, у њаву се, као жртва, зворе к. колач (СЕЗ, 17, 15).

Вода у којој је куван к. теје се као лек од кашља, пробади и грудобоље (СЕЗ, 13, 1909, 353; ЖСС, 294; ГЗМ, 6, 1894, 801; ЗНЖОЈС, 9, 50). Печена к. зрна употребљају се против устобоље и болести десни (СЕЗ, 13, 345). К. брашно је лек од опекотине (ЖСС, 274), скувано лек од тробоље (ib., 287), и главобоље (облог, ЗНЖОЈС, 11, 265), у хладној води лек кад боле очи (ЖСС, 317). К. каша употребљаје се за топле облоге (ГЗМ, 12, 1900, 150). Ко има жутицу, тога купају неначетом водом у којој је био потопљен црвени к. (ЗНЖОЈС, 7, 1902, 163); три зрна црвеног к. су лек волу од кривоурна (СЕЗ, 17, 581); «вариски» к. лек је кад деца имају гујавице (ГЗМ, 6, 1894, 801). «Кроставим» к. класом лече се красте код стоке (СЕЗ, 13, 429). При паљењу катартичке живе ватре потребна су повекад три клупа црвеног к. (С. Тројановић, Ватра, 81).

Врачања у корист к., у вези са разним забранама, врше се често, нпр. о Бадњем вечеру (благодол, и аналогне враџбине, СЕЗ, 19, 71; 73; Караџић, 1, 1899, 213), о слави (домаћица такве ситом кроз које је сејала брочио за колач у таван, или у зид више главе, «да би толико растао к.», СЕЗ, 19, 199), о Светом Трифуну, 1. II (жене не раде ништа нглом, «да црви не би јели к.», СЕЗ, 14, 26), на Чисти понедеоник (да иране

не би једе к. из земље: не једе се кашиком, СЕЗ, 14, 37; жене не раде ручне радове, СЕЗ, 19, 36), на »Црни торник« - први уторник после Ђурђевдана (празнује се, »да чавке и врале не једу к.«, СЕЗ, 16, 139), на Спасовдан (покрећу се мало по њивама лесковн крстови, који су ту пободени на Ђурђевдан, »да би к. напредовао«, СЕЗ, 19, 60), на Михаљдан (не хаџа се к., »да га не развуче« врале и чавке по њиви, СЕЗ, 19, 306). Кад се к. побере и повеша да суши, треба под прву вешаницу метнути чавало, па онда неће никад досађивати тице ни мишви (ZNZOJS, 19, 210). Нарочито су важне враџбине у корист к. приликом сетве. Семе се мора окружити на Фашиник пре сунца, па онда неће досађивати тице штеточине (ZNZOJS, 19, 210). Кад се семе први пут изнесе на њиву, не сме се у кући варити жито ни вариво (БВ, 10, 1895, 90); такође се у то време не сме пурити к. на ватри, »јер ће сва зрна у земљи попуцати« (Караџић, 1, 1899, 212; БВ, 1. с.). Приликом првог орања зоре се у њиву половина к. колача (СЕЗ, 17, 15); кад се к. сеје, у први оцак закопа се мало баџиџданске вечере (СЕЗ, 14, 86). Три дана пред Ђурђевдан не ваља сејати к. (»јер ће да га једе много црв«, СЕЗ, 7, 107).

У вези са к. постоје интересантне враџбине којима је циљ да се плод са туђе њиве превуче на своју. При огртању к. копачи оставе један струк неокопан, баце на њега по једну мотлику земље, и оките га цвећем, па поседују око њега. Један од копача метне на оцак заструг са соду, а остали унакрст умоче по један залагај хлеба и поједу. Обично још домаћин или његов син (а никако жена или кћи) украду са туђе њиве к. па га укопају, кришом и од копача, у овај оцак, и то се сматра за преношење туђих плодова на своју њиву (СЕЗ, 19, 362).

Колико недеља пре Ђурђевдана заграм, толико динара биће скупан од прошле године (Караџић, 3, 1901, 136, Смедереву). Ако у дуги преовладајује жута боја, биће те године добра к. жетва (СЕЗ, 19, 396). Кад породиља шаље воду свештенику за молитву, колико година жели да не рађа, нека у њу метне толико зрна к. (СЕЗ, 14, 100).

КУКУТА

Schierling (*conium maculatum*).

Кукута (главоболно зело; свињавац; водена мрква; мишје зело, Salek).

Код гушобоље обавија се болеснику врат к. испрженом на зетјину (ЖСС, 277).

КУПИНА

Brombeere (*rubus fruticosus*). Купина; оструга; »ђаволове грозђе« (Вук, Рјечн., Софрџић, 144 и СЕЗ, 32, 95; 40, 74).

У некој кућини, поред извора, код Трстена (околина Дубровника) нађена је икона Богородичина; неколико пута се покушало да се икона пренесе у цркву, али би се она увек враћала на своје старо место, у кућини (Караџић, 2, 1900, 205). Вероватно је да је ова легенда старија од хришћанства, јер се купина и иначе спомиње као седиште женских демона и божанстава: у околини Преспе верују да у купини станују савовиле, и зато је забрањено на таквим местима ноћати и мокрити (ГНЧ, 24, 1905, 262). Упор, и веровање да је купина постала на молитву Богородичину (Софрџић, 144). У дуалистичкој космогонији купина је покатакд ђаволски панџан грозђе (»ђаволове грозђе«, упор, и Dähnhardt, 1, 170; 203). Она се не сме окусити пре но што се (на Преображење) окуси грозђе, јер ко је раније окуси, тај је на »ђаволској страни« (СЕЗ, 40, 74; 32, 295). О томе се прича и једна етнологишка скаска. Из крај која је пала на земљу из Божјег малог прста, изникла је лоза, и због тога се њен род узима за причест. Ђаволу то буде криво, па хтеде да и сам створи још бољу лозу, и одсече себи прст, али из његове крајнице к. Због тога не ваља окусити к. пре грозђа, »јер се онда ђаво радује« (СЕЗ, 32, 116). У другим етнологишким скаскама к. је час благословена, час проклета. Кад

је Богородица бежала са новорођеним Христом (прича се у околини Ниша), поникала је, на њену молитву, купина, која је гониоце сапела и задржала (Софрић, 144; моћ купине да »задржана« наглашује се и у сватовским песмама, в. СЕЗ, 7, 20); упор. нидерландску легенду по којој је купина, кад су од ње затражене шибљанке да се шибла Исус, »setzte er auf alle seine Zweige scharfe Dornen, und jeder, der ihn fassen wollte, wurde an den Händen geritzt« (= »ставила на све своје гране оштро трње, и огребла руке свакоме ко је хтео да је ухвати«) (Dähnhardt, 2, 201 нд). С друге стране, опет у околини Ниша, прича се како је купина задржала девојку која је бежала испред неког момка, и тако је девојка постала његовом жртвом (Софрић, 1. с.), а муслимани причају како је куаншу проклео Мухамед, јер кад је он бежао, купина се испречила и он се на њу сапелео и поо, па га замало непријатељи нису ухватили (ГНЧ, 24, 1905, 285 – ТРЂ, ННЖ, 5, 128); уз ово упор. немачку легенду, по којој је купина постала од прутава којима је Исус шибан (Dähnhardt, 2, 201), или румунску, по којој купина није хтела да прокаже јунаку Сиснуу ђавола са украденим дететом (иб. 54). – У старо време нико није окушао род од к., па је свети Сава благословио да се може јести, и од тада се к. једе (СЕЗ, 32, 116). – Према веровањима у Далмацији, у к. се хове да сакрије и вукодлак (ZNŽOJS, 23, 185). Гроб једног вукодлака налази се у к. (иб. 187).

Кроз купину којој су оба краја урасла у земљу врши се магично *провлачење*: на Бурђевдан пре сунца, или иначе у пролеће, провлаче се испод ње жетови и жетелице, да их не боле леђа кад жању (ЖСС, 119; Беговић, 242). У Левчу и Темнићу провлачи се кроз њу, три пута по девет пута, неприм-калем, који ће се метнути у амајлију (Караић, 4, 198; СЕЗ, 7, 161).

К. се нарочито радо употребљује у арачањима за плодност стокe и живине. Живина се на Светог Игњата (21. XII) храни у кругу од к. лозе (СЕЗ, 19, 69). К. се даје и марав, обично у вези са арачањима »ради здравља и обиља у млеку« (Кал. Србобран, 1886, 189; Беговић, 119). Ако стоји омали млеко, па се сумња да га

чинилице одузимају, врше се арачања са купном, да би млеко поновно »покупила« (Беговић 229. Етимолошка магија!). С помоћу к. врше се и »прне« магије, кад се туђој стоци, на Бурђевдан или Спасовдан, одузима млеко (уз басму: »купиња куши«... ZNŽOJS, 20, 47). Кад се хове да некое наметне главобоља, просече се жаба на двоје, и свака половина метне па по једну к. с обе стране пута. Када тим путем прође чељаде коме се хове да нашкоди, треба рећи: »Скупно се као ова купина, и обесио као ова жаба«, и оно ће се разболети (Беговић, 237).

Купнина корен употребљује се против срдоболе (ЖСС, 311), и болова у прима (ГЗМ, 6, 801); лист се употребљава против срдоболе (Беговић, 247), stomачних болова (СЕЗ, 13, 378), и болести ува (Софрић, 144).

КУПУС

Kohlkraut (brassica oleracea). Купус.

К. је једна од најглавнијих намирница нашег народа (в. нпр. Вук, Посл., 6552: »Турци веле: тарана је крапа, А каури: купус и слашина«; упор. и Вук, Пјесме, 5, 582, и СЕЗ, 10, 1908, 93. И иначе се често спомиње у пословицама и приповеткама). Природно је што су за њега везана многа веровања.

Многа веровања везана су за сејање. Наш народ верује да на месту где су биле конопље не треба сејати к., »иначе ће умрети неко из куће« (СЕЗ, 13, 1909, 411; 32, 1925, 119; 411). К. ако се сади коцем, тада се мучи Блажена Госпа (ZNŽOJS, 7, 1902, 382). Из овог веровања, и из веровања да купус не треба метати у кашу *средом* или *нешком* (СЕЗ, 32, 190), дао би се можда извести закључак о вези купуса са каквим женским божанством. – »Купусу је речено да је на Вртоломви (11. јуна) у арту, а на Луку (18. X) у кади« (ЖСС, 125). Добро је да се купус сади на Цвети, јер ће најбоље успевати (СЕЗ, 19, 40); исто тако и на Бурђевдан или

Марковдан (п. н. кал., ZNŽOJS, 10, 50). Негде у Далмацији се семе за расад сеје на Св. Трифуна, па к. меће излети бувач (ZNŽOJS, 20, 40). На Усековане не меће се у казу, јер ће се покварити (Беговаћ, 124).

Ради магичне одбране к. мећу се у купусните разна апотропаја: коњска главаца, патакнута на ражањ од божичне печенице (СЕЗ, 17, 11); против бувача меће се тополова гранчица (ZNŽOJS, 7, 183), или метла којом се на Благовести најпре помело гумно, па онда соба (ibidem).

Купус савити, добро је (ZNŽOJS, 7, 385).

У народној медицини има к. доста ограничenu примену. Утуцаоно семе је лек од русе (ЖСС, 270), гујаница и грчева у стомаку (ГЗМ, 4, 151); лист се меће на ране које се гноје (ГЗМ, 12, 1900, 150), на изгоретине (СЕЗ, 16, 429), на место оболело од црвеног ветра (СЕЗ, 16, 427), исто тако и код болести утробе и материце (ibidem). Чорбом од купуса мажу децу други дан коризмени, «да их не би гује уједале» (ibidem); бели лук, који се меће на рану од змијиног уједа, треба ставити на к. лист (ZNŽOJS, 14, 112).

ЛАЗАРИЦА

Scharbockskraut (cochlearia officinalis).
Лазарица.

Прашак од л. и од дивље кадуље (salvia pratensis) лек је за «живо у кости» (трлеж костију, ГЗМ, 4, 152).

ЛАЛА

Tyfra (tyfra). Лала.

Уочи Ђурђевдана бере се са осталим цвећем и травама и меће у неначету воду, с којом се сутра пре зоре умива (СЕЗ, 17, 177). Иначе л. није много цењена, јер нема мириса («Ти си, лало, дивна и пре-

красна, Ал' мириса ни за лијек немаш», народна песма, Софрин, 145).

ЛАН

Lein (linum usitatissimum). Лан, ћетан.

Л. се често употребљује при врачанима. Уочи Ђурђевдана помеша се ланено семе са пепелом и посипа око свога тора, као утук против оних који хоће да стоци одуму млеко («кад ово пребориш, тад мојој стоци учиниш», СЕЗ, 17, 579). У истом циљу пропушта се о Божићу стока између две свеће и посипа опареним л. семеном («Кад ово семе проникне, тад и проклетине [=вештине] нашкодјале», СЕЗ, 32, 1925, 370). Кад девојка жели да има много просијалаца, посеје уочи Божића око плата л. семе и три пута каже: «Ја сијем лан на Бањић дан, да ме просе просија сваки дан»... (БВ, 11, 1896, 49).

За сејање лана везани су извесни религијски и магички прописи. У Ресави, кад сеју л., закопају се три јајета у земљу; после три дана изваде се из земље, поједу, а луске баци у ланите, а на њихово место забоду се три прута беле врбе (СЕЗ, 17, 1911, 16. За сличне жртве и Hochzauber (= висока магија) код Немаца в. Marzell у Handw. DA, s. v. Lein). На Сретме (2. II) донесу жене у цркву по шачицу л. семена, па се ту после службе благослови, и онда ће боље рађати (Беговић, 105). Л. се не сеје у среду и петак, већ обично у понедеоник и суботу (СЕЗ, 19, 361). Најбоље је посејати га на Цвети, јер ће онда најбоље напредовати (СЕЗ, 14, 48; 19, 40). Не толи се и уопште не ради ништа о њему у «расипан» месец и Беле недеље (СЕЗ, 19, 11; 33). Сејање и све послове око л. раде само жене (СЕЗ, 19, 361).

Да л., као и код Немаца (Marzell, l. с.), стоји у вези са женским божанствима доказ је што се једна његова врста зове богородични л. (Вук, Рјечн., s. v.). Иначе једна етнолошка (скаска) о постанку градине

«Петеништа» (под Видојевицом, Подриње) доводи лан (постанак л.?) у везу са митском личношћу и допоседираним божанством Тројаном. Да би могао направити одело за своје војнике, науми Тројан да сеје л. Никако није могао наћи zgodno место, па зато пусти сокола, и где соко падне, да га ту сеје. Соко падне на ову градину, и Тројан «својом руком» ту засади л. («нетен»). Отуда се ово место прозове Петениште (Караџић, 2, 1900, 65).

У религијским схватањима и пракси л. се код Срба, као и код других народа, везује за *горњи свет* и сматра за култички чист (код Јевреја и Мисираца «weil es nicht vom Beseelten herrührt», (= «зато што не потиче од онога чему је створитељ удахнуо душу») в. Wiedeman, Herodots Zweites Buch, Leipzig, 1890, 167). Отуда пропис да свештеници код Вавилоњана, Финијана, Јевреја, Мисираца, морају носити одело од л.* Код Индијана л. је такође сматран за култно чист. И код Грка за кулдне радње често је било прошивано одело од л. На старом Оријенту писари, према којима се осећао изванредан божански поштовање и који су стајали под специјалном заштитом божанства (Небо, или Toti и др.), носили су такође л. хаљиве, упор. и «човска обученог у ланено платно с оправом писарском» у Језикал, 9, 2. Код Срба лан се не сме узимати ни у руке преко Беле недеље (СЕЗ, 19, 33) – а ми знамо да је то недеља мртвих; мртлачки покров нипошто не сме бити од л. платна.

О Божану полагањик се кити са три л. повесма (СЕЗ, 32, 1925, 369). У Славонији посипају га л. семењем (ZNZOJS, 19, 159).

Скувано л. семе је лек кад стане мокраћа (ЖСС, 321). Л. крином облажу се болесне очи (ЖСС, 319). Од л. каше праве се облози код опекотина, рана, мишице, запаљења плућа, болова – код деце – у трбуху, гушобоље (ГЗМ, 4, 151; 12 150; Беговић, 249; ZNZOJS, 11, 266; 14, 59).

Улогу л. преузела је у животу коњица, и за њу се углавном везују иста веровања која и за л.

В. Чајкановић, Вуна и лан, СЕЗ, 31, 1924, 139 илд.

* Изд овога у рел. празнице и упућеница на СЕЗ, 31, 140, где је наведена литература за сваки народ попоособ, и одакле је од «Код Индијана» до «Код Срба» преузет Чајкановићев текст. Наведена лит.: А. Jeremias u Roscher, LM, 2, 2352; H. Gunkel, Der Schreibereigent Nabl im A. T. und Judentum, ARW, 1, 1898, 297; R. Smith, Religion der Semiten, Freiburg, 1899, 118; Herodian., 5, 5, 10; Schärer, Gesch. d. jüdischen Volkes, 1898, 2, 81; Herod., 2, 37; Plat. De Is. et Osir., 4, 352; Theodor Wächter, Reinheitsvorschriften im griechischen Kelt, Giessen, 1910, Religionsgesch. Vers. u. Vorarb., 9, 1, стр. 20; Philostr. Vita Apoll. 8, 7, 309 K; Franz Dornseiff, Das Alphabet in Mystik und Magic, Leipzig-Berlin, 1922, стр. 3.

ЛЕСКА

Haselnuss (*corylus avellana*). Леска; плод: лешник. Реч је заједничка словенска.

Л. је и сигуран утук, нарочито од грома и града. У л. не удара гром («јер ју је Исус благословно, а гром удара само у оно дрво под којим сједи ђаво», ГЗМ, 6, 1894, 370); због тога, кад грім, људи, нарочито чобани, ките се л. границином, или је међу за пас, или беже под леску (СЕЗ, 17, 197; 32, 376; ГЗМ, 6, 370). Веза са громом показује се и у веровању да ће лешници пошрвати, или да их неће бити, ако на Светог Илију, односно на Петровдан, грім (СЕЗ, 7, 110; 276; 17, 133; Беговић, 245). На Ђурђевдан нарочито се врше различита осигурања с помоћу л. од грома и града; повесла се то чини на Цвети или на Спасовдан; њоме се ките врата, прозори, стреје на кућама и торовима; л. протови побудају се и остављају у трла, њаве, баште (ГЗМ, 6, 374; Караџић, 3, 1901, 121; 127; ЖСС, 117; СЕЗ, 7, 302; 14, 58; 16, 134; 17, 134; 181; 19, 40; 32, 108; 371; 372). Повесла се за тај циљ праве од л. прућа крстића (ЖСС, 177; СЕЗ, 32, 108; Караџић, 3, 125). Венад испод кога ће се на Ђурђевдан водити овце на мжу вена се о л. грану (СЕЗ, 16, 136). Л. шибљика има изванредну моћ (упор. и СЕЗ, 41, 524 и ZVV (= Zeitschrift des Vereins für Volkskunde) 11, 1901, 1 илд).

Њоме се убија ђаво (или бар тера, СЕЗ, 41, № 17; 66), змија («јер је л. свето дрво, а змија је ђаволска», ГЗМ, 6, 370), оживљају људи (СЕЗ, 41, № 12); Бог њоме ошине Луку и претвори га у вода (иб., № 68); прекрести њоме и одвоји воду од вина (иб., № 166); њоме се прави магички круг преко кога не може ђаво (ZNZOJS, 19, 148); три л. младнице заустављају плут (СЕЗ, 41 № 186). Она уопште може испунити сваку жељу (иб., № 53).

Л. младница је и Lebenszute (= шибљика живота): у Босни на Ђурђевдан «дотакне се» л. границом свако мариниче (ГЗМ, 6, 375). Кад се челе меће да роје, треба пре сунца узрати три л. граниче на њима кринути овце, па онда ударити у трмку (Беговић, 241). Нарочиту снагу има л. шибљика која је на Цвети била у цркви. Ако се ова метне у челичак, челе ће напредовати (ZNZOJS, 19, 168); ако крмача хоће да пождере прасце, треба је ударити три пута таквом шибом (ZNZOJS, 19, 208). Кад се овце из планине врате кући, домаћин их броји л. или дреновом шибљиком (Врчевић, Помаше, 50). Пренос снаге имамо свакако и у обичају да трудна жена носи у недрима лешник који, кад се породи, меће у воду у којој се дете први пут купа (ГЗМ, 19, 1907, 321).

У води у којој је кувано или потопљено л. лишће купају се болесници од врбунце (ЖСС, 303. Прекоморавље); или уопште и који нису болесни, «здравља ради» (СЕЗ, 17, 533). Л. лишће, спарено са сирвету, лек је од перунице (ГЗМ, 20, 1908, 350). Л. жилама лечи се оток (Беговић, 247). Лешници су лек од срдоболе (ЖСС, 311), од шуљева («девет ораха, девет л., девет дрењина, девет зрна граха», ZNZOJS, 7, 1902, 155). Лешник ипаче узима удавача у одело, с леве стране, као амајлију (ТРБ, ННЖ, 3, 76). У Омољу мећу младе под појас л., да би рађале мушку децу (иб., 98, «лешник» је именовица мушкога рода). Ко пати од чирева, окупа се у води у којој су били потопљени ораси и л., и они се после баде на пут, па ко их узме, на њега ће чирев прехи (ЖСС, 266). У Босанској крајини, и ипаче, ко има красте, маже се л. млићу по лицу и рукама (ГЗМ, 6, 370; Софрић, 146). Које жене немају

млека, нека пију теј од л., лишњог и врбовог корена (ZNZOJS, 15, 128). Л. лишће даје се кравима кад им тргне млеко, и том приликом говори се басма, у којој се л. Богом сестрини да буде «сведок» при исцеленој краве (ЖСС, 125. Л. се узима за «сведока» и у једној малоруској приповетки типа «Ибикових ждралова», в. Војте-Пољивка, 2, 532). Л. се, уочи Спасовдана, баје у корист марве (Кал. Србобран, 1896, 191). Према народној етимологији, реч за л. је сродна са «лек» (Беговић, 229).

Девојке на Божић преду жицу на л. младницама које су тога јутра пре сунца с водом донесене. И те младнице зову се бадњак (Беговић, 89 и 96).

Према веровањима нашег народа, л. је и дрво мудрости, знања. «Није три пута око л. састављен» (Вук, Посл., 4243) означава човека који је сулуз, тј. који није три пута обмислен око лешке [да би дошао у додир са њеном спасоносном, памет дајућом снагом]. У старој српској школи деца која не знају лекцију била би шибана л. прухем, свакако зато да би им се утерала памет у главу (в. мој рад у СЕЗ, 31, 54. Упор. и Wuttke (Der deutsche Volksaberglaube, Berlin, 1869) 104 «der züchtigende Haselstock der Corporale und Schulmeister dürfte mehr als bloss praktisches Grund haben» (= лешковак којим кажњавали каласари и учители могао би имати више него чисто практичан разлог»). Упор. насупрот томе, Samter, Volkskunde, 79»).

Ко би на лешковом штаву свакога дана од Свете Луције до Божића зарезао по једну црту, тај би на Бадњак дан могао у цркви познати све вештине (ZNZOJS, 19, 158).

Л. има велики значај и у култу; «Л. је дрво благословено» (С. Тројановић, Ватра, 68). На њеном дрвету вади се живи огњ (СЕЗ, 17, 134; С. Тројановић, о. с., 75) и тим огњем вади се права ватра у новој кући (ГЗМ, 19, 1907 328 ид). Л. младницама забраће се чесница, и те младнице мећу се после у жито (Беговић, 92; СЕЗ, 32, 370; 17, 134); л. прухем подгиче се бадњак (СЕЗ, 17, 134); у Босни чак и бадњак може бити од л. дрвета: кад га домаћин донесе кући, он њиме окруни мало чаши по

тавану и кућу прекрсти (СЕЗ, 32, 368). Стара л. сматра се за божанско дрво: «Јој се човек може исповедити »као свештенику» (ГЗМ 6, 370), и, њеним пулољком или лешником, и причестити место нафоре, на Божић или Ускрс (ЖСС, 169; СЕЗ, 32, 376). Један старац из Смолана (Босна) овако описује исповедање и причешћивање л.: «Сушим уочи Ускрса, скинем капу, метаншнем код лијеске и кажем све лијески што сам згријешно ухватиши се за њу руком...., потом кажем: опрости, лијеско, отргнем пуп е ње и извјем, те то ми је било причешће. На измаку године... ако се [л.] буде осушила, онда нијесам се право исповидно; ако ли није, онда сам се право исповидно и пријатно причешће примно» (Босанско-херцеговачки историчник, 10, 1896, 381 ил).

На л. гране радо седају више, »јер на то дрвце врагови не смију» (ЗНЗОЈС, 7, 1902, 116; упор. и ГЗМ 6, 370). С друге стране, на којој би се л. нашла мела, под том л. има гуја с драгим каменом на глави, или друго какво благо поред ње (Вук, Рјечи., с. в. мела). Змија која станује под л. има и иначе нарочиту снагу: ко би таклу »лескову змију» испскао и комадић медуно у уста, разумео би говор животиња; ко би јој појео срце и отишао на ливаду, свака би му травка казивала од чега је лек (ЗНЗОЈС, 1, 10). Жена која поједе црва из л. дрвета или пупа, зачеће (ЖСС, 188).

О постанку л. прича наш народ како је беспослена баба молила Бога да јој да »јал' ушцу, јал' бузицу, ја ораничић, ја лешниччић», да би се забавила. И Бог јој је све то дао, и тако су постале ваши, буње, ораси и лешници (Софранић, 146).

У епској поезији, Високи Стефан, када је из Русије хтео да нешто тајно јави својој мајци, медуно је писмо у тојату од лесковине (БВ, 11, 1896, 113).

Кад леска уроди лешницима, а орах орасима, ове ће се године родити много деце (ЗНЗОЈС, 19, 203).

Кад крава, кобила или овца добије младо, онда трчи ко од укућана да младунче прихвати; при дизању он га помери с места и каже: »Пусти лескову, узми дренову» (СЕЗ, 7, 162).

ЛИМУН

Zitrose (citrus limonum). Лимун.

При просидби просиоци дају л. или јабуку као ударје оној невести која их је даровала марином (Срп. далм. магазин, 20, 1861, 99). О свадби у Гацком невеста баца л. у коло, а момци и девојке грабе се ко ће га ухватити (БВ, 16, 1901, 154). Наш народ позива сватове л., или јабуком, или рузмарином (нар. посл., Стој., (= Мјат Стојановић, *Sbirka hrvatskih narodnih posloviceh i rieči*, Zagreb, 1866), 109). У Мостару полиженик, пошто прочара ватру, оставља на огњишту л. у који је задевен златан или сребрни новац (ТРБ, ННЖ, 3, 28).

Л. је лек од срдоболје (ЖСС, 312), жутице (ib., 271; СЕЗ, 40, 229); грознице (ЖСС, 280); бљувања (ib., 288); као спољње средство (привајање, трљање) од главоболје (СЕЗ, 40, 230) и капаје (ib., 244).

ЛИНЦУРА

Enzian (gentiana lutea). Линцура.

Употребљаје се као лек од грознице (СЕЗ, 13, 340; 48, 511; 532), и сушице (ГЗМ, 6, 802; СЕЗ 48, 512), главоболје (ib., 511; 532), трбоболје (ib.). Њен корен обично се потапа у ракију.

ЛИПА

Linde (tilia). Липа. Реч је прасловенска. Шулек, Рад, 39, 12.

Л. је, код Срба и Словена уопште, била свето дрво (в. уопште В. Шулек, *Zašto Slaveni poštiju lipu*, Rad, 43, 1878, 149-188); и данас се покаткад мисли да је л. света

и да ју је грехота посећи (ГЗМ, 6, 1894, 327). Л. гајени и поједини примерци морали су бити центар извесног култа: око старих цркава и цамија налазе се и данас л., или их је, према локалној традицији, било пре мање или више година (Rad, 43, 159; ГЗМ, 6, 372); цркве и цамије можда су у појединим случајевима замениле свете липе, као што је нпр. код извора у Цернику (Славонија) била некада прастара л. («најстарија југославенска липа!»), па је доцније ту стављен крст (Rad, 1. с., 164). И данас се за време полске процесје застаје код по какве угледне л. и чита јеванђеље (Врчевић, Поманје, 76). Поједине свете липе споминују се често, нпр. Хари-липа у Бањалуци (Шк. вјест. (Сарајево) 10, 1903, 775), липа код села «Липника» (околина Бихаћа, БВ, 6, 1891, 216), л. код Требича (Славонија, Rad, о. с., 159). Име «Требиц» постало је свакако од треба = жртва (в. Нидерле (Slovanské starožitnosti, Život starých Slovanů, Praha, 1924, II, 1, 186 и др.)), и указивало би можда на култ липи. Занимљиво је да је у близини липничке л. био манастир, и да је томе манастиру поклониво ага земље «колико је хватао липни хлад» (а то је, с обзиром на дужину сенке при заласку и изласку сунца, било доста, БВ, 6, 217). О л. уопште и о појединим л. причају се легенде. Народ у Словенији верује да је Исус био разанет на л. дрвету (Rad, 1. с., 172). Поред свете липе у Бањалуци био је поточић. Један побожан човек, који је ту близу станао, уочи свог поласка на бабу опере у њему руке, и кад их је обрисао, остави пешкир на липу, али после заборави да га узме. Када је стигао на бабу, види одједном ту ону исту липу, и на њој свој пешкир. Он пешкир обележи, и када се после вратио у Бањалуку, оде ка липи и ту нађе онај обележени пешкир. По том чуду прозове се она л. Хари[јина] л. (Шк. вј., 10, 1903, 63; слично и у Hangi (Život i običaji Muslimana u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 1906) 47). Под том истом л. родила је нека девојка дете. Деси се чудо: л. се одмакле три метра у страну, а на месту где се дете родило избије извор бистре воде, са кога су после муслимани узимали авдес (Шк. вј., 1. с., 775). У Малом Врпољу на

Градцима има једна света л., под којом се нико не сме одмарати ни спавати, нити се сме близу ње настанити. Неки човек откине грану, па му побесни коњ; а кад је грану вратио, коњ му оздрави (Софрић, 148). – Култ л. је од давних времена у декадентизи, вероватно је да је та декадентизија отпочела још пред крај паганизма. Данас липа нема у нашим крајевима много; међутим, велики број топографских имена по њој, много већи но по осталим дрветима (в. Rad, 1. с., 150), доказује да их је пре морало бити много више, и да је свакако и поштовање према њој било јаче.

О високом религијском значају л. сведочи и чињеница да се од ње изводи «живи огњ», који се употребљује за обнављање ватре, за лустрацију људи и стоке, и за лек од многих болести (Вук, Рјечн., в. в. живи огњ; ЖСС, 310; БВ, 16, 401; СЕЗ, 17, 134; ГЗМ, 6, 372; С. Тројановић, Ватра, 75; 79; 81; 105; 152; 237). Словенци верују да у л. не удара гром, «јер се под њом одмарала Богородица кад је бежала с Исусом» (Rad, 1. с., 156). Обратно, Срби кажу да под л. не треба спавати нити се од кишне заклањати, «јер у њу радо гром пуца» (ГЗМ, 19, 1907, 320). Л. је корисна и као апотропајом: њеним границима ките се врата и прозори о Турфеву дану (СЕЗ, 14, 58) и Тројичану дану (СЕЗ, 14, 66; 19, 61). Л. је и arbor felix (= срећно дрво) и стари српски идоли, по свој прилици, прављени су по превасходству од л. дрвета, упор. изразе; «липов бог» и «држини се какор липов бог» код Словенаца (с објашњењем које дају Šušek, Rad, 1. с., 172, и П. К. Булат, Јел. филолог, 2, 1921, 283, па онда СЕЗ, 31, 1924, 107), такође и српски израз: «крсте липови» (Вук, Посл., 310); не треба заборавити да су крстови код Срба замјенили старе идоле, СЕЗ, 31, 106 и др.). Да је л. arbor felix види се и из обичаја да сватови, кад дођу, барјаци најрадије остављају на л. (док друга дрвета, нпр. багрем и дуд, избегавају, СЕЗ, 19, 154).

Л. је играла извесну улогу и у домаћем култу. У Херцеговини се, кажу, некада вичање састојало у томе што су момак и девојка, у недељу пре зоре, долазили у богомољу са два сведока, па би обišли три пута око

богомолје, и за то би време један сведок држао више њих л. граници и говорио: »Као што ви обилазите богомолју, онако и нас свако зло обилазило!« (ZNŽOJS, 12, 304; упор. и ТРБ, ННЖ, 3, 34). Чиница да се липа радо сади по гробљу (ГЗМ, 6, 154) доказ је да се она сматра и као сеновито дрво.

У скаски Дедаловог типа, о подизању Ферхадове цамије у Бањалуци, начинио је Раде немар себи и друговима крила од л. грабе (Hangl, о. с., 23; упор. и ZNŽOJS, 19, 372).

У народној медицини има л. углавном место. Живим огњем из л. лечи се нарочито стока (а људи се лече живим огњем из глагоvine, С. Трој., Ватра, 81); пепелом из живог огња лече се красте (Вук, Рјечн., с. в. ж. ог.) и перуџина (БВ, 16, 401). Углавном од л. лечи се жива рана (СЕЗ, 13, 358), маза срца (ib., 366); пије се у води код болести стомака (СЕЗ, 14, 225); посипају се њиме ноге кад се много зноје (СЕЗ, 19, 237). Кађење болесника често се врши на л. жару (нпр. ZNŽOJS, 14, 63). Тејом од л. лечи се кашаљ (СЕЗ, 13, 380), промукост (СЕЗ, 16, 428) и главобоља (ЖСС, 314). Теј од л., десковог и прбовог корена даје се жени која нема довољно млека (ZNŽOJS, 15, 128). Нарочито је добар за лек л. цвет убран у Мебудинице (СЕЗ, 13, 437). Болесник од сушице треба да иде четрдесет дана ујутру под л., па ће оздравити (ГЗМ, 6, 372).

ЛОВОР

Larbeer (laurus nobilis). Ловор, ловорика.

Јак апотропајон, од кога беже вештице (Караџић, 3, 1901, 187). Свакако због његове антидемонске снаге, и бодњаци и чеснице ките се л. (Вук, Рјечн., с. в. бадњак; ZNŽOJS, 20, 36). Када у собу у којој спава дете улази често какво сумњиво чељаде, накладе дете божјиним л., да не би било уронуто (ZNŽOJS, 7, 388). У Приморју, када чобани на Вариндан крену овице од куће на пашу, уберу грану л. и обавију је себи око

врата (ZNŽOJS, 10, 157). Тога дана овице се на пашу терају граном од л. (ZNŽOJS, 6, 320).

Лишће од л. је лек против црвеног ветра (ЖСС, 273). Бобице су лек од сичије (ГЗМ, 4, 152; 12, 151). Л. је иначе лек од потајне грознице, и од зубобоље (ГЗМ, 4, 152), и саставни део лека од катара и кашља (ZNŽOJS, 14, 67).

ЛОЗОВИНА

Weinrebe (vitis vinifera insulata).
Лозовина.

У Црној Гори верују да вештице праве крст од л. и метну га на детине срце па га потију (Караџић, 3, 1901, 193).

ЛУЧ

Kienholz (taeda). Луч.

Л. је код нашег народа у великом поштовању, »готово исто као и восак« (СЕЗ, 32, 1925, 376). Он брани од злих духова и вештица; због тога се крстији од л. ушњају у хаљине (ГЗМ, 6, 369), а на куће (понегде у Босни и данас још) међу кључаонице од л. (ГЗМ, 19, 320). Ако се дете износи после заласка сунца, треба уз њега носити л. и хлеб. Л. се не сме газити, ни бацати на буњштате (ГЗМ, 6, 369 ид; 375). Л. се не сме нагорети с обе стране, јер ако такву зубљу нађе Куга, све ће у кући поморити (ibidem); или ће се са таквим зубљама тући здухачи – то је нано оружје (БВ, 8, 9).

Л. се употребљава као лек од зубобоље (ЖСС, 319; Караџић, 3, 1901, 222), и од краста (ib., 223). Ако овцу исхасали вук, треба је накадити над л., и оздравље, ма колико да је исхасалиена (само да јој грклан није пререзан, ZNŽOJS, 6, 124).

ЉУБИЧИЦА

Veilchen (*viola odorata*). Љубичица, љубица, хрома (модра, пољска) љубица, внојла (Šulek).

Љубичица има своју улогу у етимолошкој магији: и жена даје своме мужу, и девојка своме суђенику, љубичице да би је увек љубио (у народној песми: Врчевић, Пумање, 31; ТРБ, ННЖ, 3, 118). Она је и иначе цвеће са магичном снагом: ко први пут у пролеће види њ., треба да јој откине главу и поједе, па ће бити целе године млад и здрав (ZNZOJS, 20, 44). Љ. се (ритуално) бере на Цвети (СЕЗ, 19, 40).

Вода у којој је скувано лишће од љ., трешње, вишње, јагоде, спречава опадање косе (СЕЗ, 13, 361).

ЉУТИЋ

Nahnelnuss (*runculus acer*). Љутић, изјед, жабљак, жабокрек, гороцвет, искрица, златица, трава од изједа, мамка, в. Софрић, 156.

Лек од падавнице (СЕЗ, 13, 1909, 364), за неуредну менструацију (СЕЗ, 13, 1909, 378). Просјаци и војници симулантно употребљају га да себи на телу начине ране (Софрић, 156). Нарочиту моћ има љ. убран на Ивандан (СЕЗ, 19, 62).

МАЈКИНА ДУШИЦА

Quendel (*thymus serpyllum*). Мајкина душица, бабина душица, бакина душица, материна душа, материнка, душа, душница, паприца, поповац, тамјаника, писмена трава, труп, вријес (Šulek; Софрић, 156; ZNZOJS, 14, 73). Име је заједничко словенско.

Према једној скаски из околине Крушевца, м. д. је повикла из гроба једне мајке, на који су децу свакога дана долазила и на њему плакала (Софрић, 157). Суморност и неодређеност ове скаске дају нам разлога да верујемо да је она етимолошког порекла. Али из различитих имена ове биљке јасно је да је то сеновита биљка, и да стоји у вези са старинским божанством Баба (Terra Mater).

М. д., скуваном у води, испира уста онај који има нузлу (афте, СЕЗ, 17, 568); м. д. у врућој води облаже се на уста оном коме се грче вилице па не може да говори (СЕЗ, 14, 239), или ко пати од лишаја (СЕЗ, 19, 226). У латинском тексту Лујчеве Лјекарише м. д. је лек за поварен желудац – немање апетита (ZNZOJS, 14, 73).

МАЈОРАН

Majoran (*origanum maiorana*). Мајоран, мажуран, самсег (Šulek).

Употребљаје се за справљање воде против страве (ГЗМ, 12, 1900, 140; 151). У латинском тексту Лујчеве Лјекарише теј од м. препоручује се ради олакшавања дисања (ZNZOJS, 14, 64).

МАК

Mohn (*papaver somniferum*). Мак.

Кад се отели крава, посипа се мак око штале »да вештице не однесу млеко, док мак не покупе« (ZNŽOJS, 7, 1902, 181). Млада која не жели да има деце нека узме м. у крпу и баца у бунар говорећи: »Кад овај мак поникне, онда ја родила« (ib., 192 ил). Кога појуре вештице, он у бежању треба да иза себе просипа м. или просо (ZNŽOJS, 19, 122).

Цвет од мака, куван у води, употребљаје се као лек од мојасила (ГЗМ, 6, 184, 801. »Мојасил се зове болест кад коме пуца кожа. То се највише јавља по длановима и ногама на табанима«, ЖСС, 270).

МАСЛАЧАК

Löwenzahn (*leontodon taraxacum*).

Маслачак, погодно гумно, попина погачица, милосавка, жућеница, млечњак, трава од грознице (Šulek; Софрић, 162).

М. корен је лек од грознице (СЕЗ, 17, 558). Из корена м. нацеди се сок па се накапаље у уво које цури (Караџић, 3, 1901, 169).

МАСЛИНА

Olbaum (*olea europaea*). Маслина, маслинка, уљика (Šulek; Софрић, 162).

М. је дрво од Бога благословено; без њега не може бити дигургија; њега је грехота посећива (ZNŽOJS, 7, 1902, 290). М. границе благосиљају се о Цветима у цркви; њима се после кити чељад, ките се куће (ZNŽOJS, 10, 44; 20, 44); носе се у купусиште, »па купус неће јести црв« (ZNŽOJS, 9, 129); на Ускре таквом се

границом шкроси виноград (ZNŽOJS, 10, 47). Границе од м. забављају се у чесници (ZNŽOJS, 20, 36). Приликом свадбе, ако је младина или младожењина кућа у жалости, носила се у Рисиу место барјака грана м. (Вук Пјесме, I, стр. 10, и ТРЂ, ННЖ, 3, 53).

У једној скаци из Левча (*о дремону који краде новорођенчад*, утор. (s. v. *Врба*)) [свети] Крстивоје благослови маслину (»да без њеног рода њаво не може живети«) јер је показала куд је побегао њаво (СЕЗ, 41, 1827, №167). Од м. плаше се вукодлаци: онај кога појуре вукодлак, ако успе да ускочи међу маслине, вукодлак му не може ништа (ZNŽOJS, 23, 185). Од м. беже и вештице, и стога се чељад, ако дође у опасност од вештице, кади м. границама (ZNŽOJS, 13, 307). Ако у кућу где има деце уђе какво сумњиво чељад, треба децу послати на кадити божићном м. (ZNŽOJS, 7, 388). С друге стране, стари шупљи примерци могу бити на злу гласу да се у њима, као и на орању, купе вештице (ZNŽOJS, 13, 307; 308).

У народној медицини, плод од м. туца се и приваја код крајника у гузнобоље (СЕЗ, 40, 126; 231). Кога боли глава, или има веће поремећаје у мозгу, кади се и пари врелом водом у којој су скуване жале од м. (ГЗМ, 6, 1894, 801). Зејтан од м. употребљаје се за масажу код реуме, болести утробе, и др. (ГЗМ, 12, 1900, 152).

МАХОВИНА

Moos (*muscus*). Маховина, камена папрат (Šulek).

Уочи Ђурђевдана посипају м. по говедима, да би их сачували од чинилица (ГЗМ, 6, 1894, 660). Маховином се граба кади се од урока, плача и стране (С. Тројановић, Ватра, 188). Њоме се зауставља крв, а са сирћетом (је) облог против хроничног реуматизма (ГЗМ, 4, 154).

МЕТВИЦА

Polei (*mentha pulegium*). Метвица, метица
дробна; пољачак (Šulek).

У латинском тексту Luidewe Ljekařuše препоручује
се њен прах (помешан са јечменим брашном) као лек
од црвеног ветра (ZNZOJS, 14, 108).

МИРОЊИЈА

Dill (*anethum graveolens*). Мирџија,
копар; (Fenchel) (*anethum foeniculum*),
коморач (дивља мирџија).

Теј од м. лечи слабости желуца и помаже варењу
(ГЗМ, 4, 149; ZNZOJS, 14, 75). Женама дојиљама пове-
ћава овај теј млеко (ГЗМ, 1. с.). Сок помешан с леч-
јом мокроћом лечи навлаку на очима (ibidem).

МЛЕЧИКА

Wolfsmilch (*euphorbia*). Млечика, млеч,
млечка, млечевац, млечер, шарвац.

М. је у стању, по сили аналогне магије, да крави
да, и одрази млеко. Због тога се на Спасовдан краве, пре
но што се помузу, кате млечником око врата («огр-
лица»), око трбуха («појас»), и око чела («почелница»),
а када се помузу, скида се м. и носи у млекар (СЕЗ, 32,
1925, 372; ГЗМ, 6, 1894, 660). На бачијама, пред општу
мужу, чине се разне враџбине да би онде дале што више
млека; поред осталог, запајају се водом у којој је
преноћила м. (СЕЗ, 19, 324). У источној Србији на
Биљани петак млечики се чак приноси и жртва: тога
дана од свега биља најпре се потражи м., па се испод ње
закопа мало крваја и соли, и каже јој се: »Ја теби

дајем со и хлеб, а ти мени млеко и сир» (СЕЗ, 14, 1909,
57).

Другог и трећег дана Духова жене у околини Ђен-
ђелије иду у поље и беру м. за бојење (СЕЗ, 40, 72).

Кад дете бере м., изићи ће му брадавице где год
падне млеко из ње (БВ, 11, 1896, 292).

У народној медицини м. се употребљаје као пурга-
тив, али и то ретко, јер се боје њеног отрова (ГЗМ, 12,
1900, 151). Колико је, међутим, јако уверење у њену
спасоносну снагу, види се и из веровања да од уједа
зелембаћа, од чега иначе не помаже ништа, једино може
помоћи девојачко млеко (дакле, нема помоћи, јер
девојачког млека нема – то је типични *obvator* (= оно што не може бити) у приповеткама, в. СЕЗ, 41,
№78) или м. (Беговић, 241).

МРАЗОВНИК

Herbstzeitlose (*colchicum autumnale*).
Мразовник, мразова сестрица, вочак,
волчица, јесењи каџун, певчица,
шукунцедова трава, бридуша [реч
румунског порекла; cf. лат. *blandus*, РЈА,
x, v.] (Šulek; Софрић, 165).

У Херцеговини верују да виле постају из мраз-
овца;* зато момци никада неће ову биљку да згазе, док
напротив бабе то чине кршом, рано у зору (Софрић,
165). Уочи Цвети иде се »у бридуше«: ко се ујутру на
Цвети у њему (тј. у мразовнику) умије, биће слез и
румен; ко то не учини, биће целе године крмљив
(ZNZOJS, 13, 309).

* Код Софрића у наслову као главни назив, док је у Вукову
»Ручнику« главни назив *кразовник*.

МРТВА КОПРИВА

Taubnessel (lamium). Мртва коприва.

При працањима у корист стоке о Ђурђевдану, чобани меће у торбу где је била павсврмија бели лук, лист м. к., и влакно с леђа најстаријег овна (СЕЗ, 19, 51).

Популаран лек од живе ране: или се корен истуца и испржи на масти, и на рану привија (СЕЗ, 17, 569), или се привија м. к. заједно са травом нетопретом (слезом) и ракијом (СЕЗ, 13, 358). М. к. је лек и од жутнице (корен се кува у белом вину, СЕЗ, 14, 222), и гушобоље (облог од истуцавог корена, *ib.*, 227).

МУШМУЛА

Mispel (mespilus germanica). Мушмула, начпола, невестица (Šulek).

Једу је жене да би уредиле менструацију (ЖСС, 187). У латинском тексту Луцијеве Лјекарије препоручује се м. против бљувања (ZNŽOJS, 14, 75).

НАНА И КОЊСКИ БОСИЉАК*

I. Minze (Pfefferminze) (mentha piperita). Нана.

Бере се, као лек, на Ивањдан (СЕЗ, 16, 68), и у Међудневнице (ЖСС, 143). Употребаљује се против бљувања (*ib.*, 288), и болести стомака уопште (теј, СЕЗ, 16, 428; 434), и шарлапа (облози од лишћа, *ib.*, 433).

2. Minze (Wachminze) (mentha aquatica). Коњски босиљак.

И он се, као лек, бере у Међудневнице (СЕЗ, 13, 437). Употребаљује се против шкрофула (Караџић, 3, 223), тробоље (СЕЗ, 13, 380), зубобоље (Караџић, 3, 222; СЕЗ, 13, 380).

* У рел. под једним немачким називом (Minze); отуда две различите биљке у једном чланку.

НАРАНЧА

Orange (citrus aurantium). Наранча, поморанча (Šulek).

У обичајима и домаћем култу н. често замењује јабуку. У Требињу полагањик оставља на бадњаку јабуку или н., у којој су забодени новци (ГЗМ, 6, 1894, 381). О Бадњем вечеру домаћин дели укућанима н. (ГЗМ, 6, 385). Драги драгу од милости гађа наранчом (народна песма, БВ, 11, 277 – исто значи што и *иђла* βιάλαν, в. горе под *Јабука*). О свадби невеста баца н. у коло (БВ, 16, 154).

У народним песмама често се спомине како мајка сина меће да укупа у гробље, већ га сахрањује у банти, вод н. (БВ, 9, 169; 11, 293; Беговић, 186). Са оваквом праксом можда стоји у вези веровање да ће, ако се у сну види н., умрети неко у роду (ZNŽOJS, 7, 385).

Као и јабука, и н. се носи као понуда болесницима (БВ, 7, 125). Иначе њена употреба у народној медицини није велика. Скућана са сољу и зехтинском лећи она сараб (ZNŽOJS, 15, 127). У вину пије се од ветрова (ZNŽOJS, 14, 75).

НЕВЕН

Ringelblume (*calendula officinalis*). Невен (огњац, жутољ, Šulek).

Спомиње се често у народним женским љубавним песмама, в. Софрин, 168 ид. Бере се уочи Ђурђевдана и заједно са ускршњим јајетом меће у нечисту воду, којом ће се рано на Ђурђевдан умивати (СЕЗ, 17, 177).

Н. је врло популаран у [етимолошкој] љубавној магији. Невеста доноси своје мужу у кити цвећа невена, да би већу за њом (народна песма, Вук, 1, 645; Врченић, Поманье, 32). Ако девојци никне н., увекће са својим драганом (у народној песми, Вук, 1, 644). У једној босанској народној песми девојка пркосећи каже свом драгом да му је исекала трагове и један бацла у н., други у огањ, трећи у татулу: «н, вене, ти за мене да венеш; огањ гори, ти за мене да гориш; татула пуца, ти за мене да пуцаш» (БВ, 10, 364).

Сок од истуцаног н. лишањ лек је од јектике (Караџић, 3, 222). Теј се пије код потајне грознице, и код меноргије (ГЗМ, 4, 156). Кад боде очи, треба у њих залити «мириса» (сока?) од н. (ZNZOJS, 11, 268).

ОВАС

Hafer (*avena sativa*). Овас; зоб.

Зоб* има доста важну улогу у домаћем култу. Зобљу се посипа дрво које ће се одсећи за бадњак (Купрешко поље, ГЗМ, 6, 1894, 382); полагањик, улазећи у кућу, сипа зоб из рукавице (ужичко, ЖСС, 169); о Бадњем вечеру, зоб. слама простире се по кући (ужичко, ЖСС, 161). У Лукову само се од з. плете «Богу брада» (СЕЗ, 17, 211). Кад се за врбу «венчава» грозница, даје јој се зоб (ЖСС, 279).

З. има своју улогу и у љубавним гатањима. Девојка која жели да дозна за кога ће се удати, расте

увече по дрвањанику шаку з., па то мало завлачи својом сукуњом; ту сукуњу метне увече под главу, па кога момка сања, за тога ће се удати (СЕЗ, 14, 24).

Вода у којој је скувана зоб даје се као лек од великог кашља (ЖСС, 294); на пари од з. паре се болесници од водене болести (СЕЗ, 19, 217).

* Иако је први назив овас, у тексту је свуда зоб. Код те речи (у «Рјечнику») Вук упућује на овас, али каже да се и друге врсте жита (нарочито јечам) употребљавају за зобљење (као зоб).

ОДОЉЕН

Baldrian (*valeriana officinalis*). Одољен, такође и: одољин, долини, дољен, девесни, маџина трава, маџја трава, кукавичина трава, в. Софрин, 169.

1. Врло јак апотропајон. «Свакој трави вјештица одољела, само није оману и одољену» (посл., Софрин, 171, тако и код Немаца, упор. Handw. DA, 1, 854). О. увек треба држати у кући (Софрин, 171), нарочито због деце, која га носе у амајлији, о црвеном и белом концу (СЕЗ, 13, 289), или им се ушива у пелене (Караџић, 4, 1903, 200), или у капу (ЖСС, 295; Софрин, 171), или меће у колеску (ibid.). Њега жене ушивају у појас, као одбрану од «вражјих очију» (Софрин, 171). Он се ушива и коњима у амове (ib.). Он је нарочито неопходан као чувар мушке деце. «Да зна мајка што ј' одољен трава, Не би никад укопала сника», певала је вила загоркиња берући по гори лековите траве (ЖСС, 295; упор. и друге народне песме које кажу ово исто, Софрин, 171). У Босни и Херцеговини чак се прича да мушких глава није ни било све дотле док није постала трава одољен, јер би без њега свако мушко дете умрло за двадесет и четири часа (ZNZOJS, 6, 129). Ако вештица савлада челаде, треба му дати у кристеној води о. и руте, које су унакрет исечене (ZNZOJS, 13, 307).

2. О. је углавном универзални лек, од свих болести (СЕЗ, 17, 536; Софрић, 171). Људи се обично, и здрави и болесни, купају у води у којој је о. потопљен (СЕЗ, 17, 533; 536); стоји се даје у соли (СЕЗ, 17, 582; Софрић, 171). О. изазива рашћење косе (ZNŽOJS, 7, 1902, 290). »Од одољена коса до колена«, посл. (Софрић, 171). У Сарајеву међу га девојке у ђурђевданску омаку, да би им била коса до колена (Караџић, 4, 168). Теј од о. није се као противотров; прахак од корена, ако се узима 4 пута дневно кроз 40 дана, лек је од епилепсије; у вину, регулише менструацију и изазива лучење мокраће; теј од о. употребљује се и противу кашља (ГЗН, 4, 156).

3. О. се бере на Билани петак (Караџић, 3, 1901, 121). Он је, и као лек и као утук, толико јак да се мора употребити и друга (измишљена?) травка, *огумиљен*, која ће га неутрализовати (Софрић, 171).

ОМАН

Alant (*inula helenium*). Оман, такође и: велико зеље, велики корен, [двосмисла, двосмисла (и у другим словенским језицима може да означава различите биљке, упор.* *RJA*, s. v.), омановина, дробелица, деблава трава (СЕЗ, 45, 183)], оманак, оманка (Софрић, 172). Реч је прасловенска, »gemeinslavisch« (Schradler, s. v.).

Оман има јаку аотропајску моћ. Њега ушњавају (нарочито деца) у појас и у халиње (ГЗМ, 6, 373; Беговић, 246); такође га ушњавају и у амазије (источна и централна Србија, Караџић, 4, 196 ил.); коњима се ушња у ам, а стоци се даје у соли (Беговић, 246). »Да није траве омана, не би могла мајка од урока одбронити сина« (народна пословица, ГЗМ, I. с.; и већ у спису Луке Владимировића *Svárhu lékařstva*, из 1775).** Некрштено дете и породицу треба пред спавање нака-

дити на о., јер тај мирис не воле »сотоне, нечастивци и друге утваре« (СЕЗ, 19, 95). О. не даје челама да побегну, и зато га, у Невесињу (Херцеговина), радо саде испред кошница (ГЗМ, I. с.).

О. се употребљује и у љубавним дивизијама и враубинама. Уочи Ђурђевдана, у главо доба, намењују девојке струкове о. појединим момцима, и остављају их напољу: на који струк падне највише росе, онај ће је момак те године највише волети. Међући о., девојке му се моле: »О., брате рођени! Помами тога и тога за мном!« (ЖСС, 119).

Нероткиње, да би родиле, пију воду са воденичног точка који се окреће налево, у којој је потопљен о. (СЕЗ, 14, 99).

У народној медицини о. се употребљава против различитих болести кашља и грудобоље (СЕЗ, 13, 1909, 352; већ у старини познат као народно средство против кашља*** – »barbarorum usus invenit salutare remedium« (= »искуство простих људи открило је спасоносан лек«), *Veget. Milom.* 2, 134, 3; упор. *Plin. NH.* 20, 38: »si, ut eruta, est, terram non adtingat, condita tussim emendat« (= »ако, пошто се ископа, не дотакне земљу, са зачином лечи кашља«); сушице (ГЗМ, 1892, 157); пробади (Караџић, 3, 1901, 224; СЕЗ, 13, 352); болести стомака (ЖСС, 287; ГЗМ, 20, 1908, 347); панталчаре (СЕЗ, 13, 350); водене болести (ib., 377); увобоље (ib., 344); сараба, сифилиса, реуматизма (ГЗМ, 1892, 157); сугреба (ЖСС, 262); »ле красте« (ГЗМ, 20, 347); уопште, он »субија све болести« (СЕЗ, 17, 1911, 536). У води у којој је о. потопљен умивају се да би расла коса (ТРБ, КНР, 70). Породиља се купа у води у којој је метнут о. (СЕЗ, 19, 93).

О. се обично бере на Билани петак (Караџић, 3, 121), или у Међудневце. Његов корен мора се копати каменом; кад се откопа, баца се камен у вис, и онда треба оман ишчупати пре но што се камен врати на земљу, иначе неће имати толику моћ (ГЗМ, 6, 1894, 373****).

* У рел. текст између мазих заграда је на немачком.

** У рел. текст иза тачке и завете је на немачком.

*** У рел. текст иза тачке и завете (до латинског) је на немачком.

**** Иза овога у рел. стоји: »Ту је реч Међуземење погрешно преведена са Dämmerung (= сумрак). Међутим, ту превода нема (и да га има, преведба не би била у вези са овим чланком).

ОМОРИКА

Fichte (picea excelsa). Оморика; омор.

О. може бити сеновито дрво. У њој је био инкарниран демон који није дао да се подигне ђуприја код Вишеграда: чим би се од ђуприје што подигло, нашла би Дрином оморика, ударила би у ђуприју и срушила би је. Најзад, немар удари брадвом, ипопако насађењом, у оморику, из ње потече крв, и проговори глас да ће ђуприја остати и тога дана и до века (ГЗМ, 6, 368, народна песма).

Али о. има значај и у култу, нарочито у лустрацијам. Од о. коре праве се лиле за петровданско ватре (ГЗМ, 6, 368). Из ње се вади и жина ватра за чишћење људи и марве (ГЗМ, 6, 272). У Самобору о. (или смрека) може бити и божанно дрво (ZNŽOJS, 18, 57). Изгледа да је било и светих примерака, који су били центар читавог малог култа – то се можда даје закључити из етнолошке скаске о постању једне цамије у Чајничу: Мехмед-бегу привидило се у више махова како на некој о. учи хоџа Језан, и он на том месту подиже цамију (БВ, 16, 177).

ОПИХ

Sellerie (arum graveolens). Опих; целер;
(днји) селен (Sulek).

Употребљује се као лек кад боли грло (ГЗМ, 6, 801), и код неуредно менструације (СЕЗ, 13, 1909, 378).

ОРАХ

Walnuss (juglans regia). Орах

НЗ! Припремити чланак мој »Свадебни ораси«.*

У народној медицини и врачанима има о. важну улогу. Он се употребљује као »спољње средство« против врућице (ГЗМ, 12, 1900, 151); његов сејтин лек је од живе ране (СЕЗ, 13, 1909, 359), а гар од испуцаних усана (Караџић, 3, 1901, 224). Нарочито су добар лек бадњивдански ораси (СЕЗ, 40, 81). Лечење се најчешће врши магичким начином. Против шуљева испржи се и истуца девет о., лешника, дрвенина, зрна граха, вршака од црних метли, па се узме у девет пута увече, уз молитву »суњу западу«, и девет пута ујутру, уз молитву »суњу истоку« (ZNŽOJS, 7, 1902, 155). Ко болује од далка, провлачи се испод о. жала (СЕЗ, 17, 542), или притисну о. летом, заокруже дрветом оно што је о. захватило, па исти о. обесе над ватром да се осуши (ЖСС, 283). Ко пати од чирева, окупа се у води у којој су потопљени о. и лешници, па ове баде на пут: ко их узме, на њега ће прећи черви (ЖСС, 266). Ко пати од »жуте ране«, он на њу натрља о., бади га на улици, и бежи без обзира: ко тај о. узме, на њега ће прећи рана (СЕЗ, 40, 234). О. љускама покрива жена брадавице на прсима, да јој мора не би шкодила (ZNŽOJS, 7, 139).

Од веровања о о. ваља забележити ова. Кад на Светог Илију грми, поцрњаће ораси (Вук, Рјечн., s. v. грмљети и Илијин дан; ЖСС, 138; СЕЗ, 17, 133). О. не ваља узимати у руке о Божићу, јер ће се добити черви и гуке по телу (СЕЗ, 13, 411), или ће стоћи

изливи гукне (Караџић, 3, 65). Исто тако добиће чиреве снај ко дера орахе што су на Бадње вече бачени у четири угла (Караџић, 1, 1899, 213 ил). Ако их деца на Божић једу, патиће од крајника (СЕЗ, 13, 400). Ако се породила на три дана после порођаја окува у води у коју је метнула три о., па онда стане на сено, рађаће синове (ГЗМ, 6, 1894, 659).

На Бадњи дан и Божић прене се с помоћу о. различита гатања. Према квалитету о. који се разбије гата се о здрављу и берићету (ЖСС, 174). Пре ручка мећу се у чанак с вином и медом три о., па се онда изваде и намење на здравље, плод и род, и баче у три собна угла; после ручка разбију их, и ако који буде кваран, омањуће година у ономе чему је био намењен (ЖСС, 175).

У околини Винковаца врачџи (који раде уз сарадњу вила) нарочито радо под о. моле своје молитве и деле народу траве («јер велe да и на њему има вила», ZNŽOJS, 7, 120).

Ораси у сну значе сиротину и штету (СЕЗ, 32, 1925, 119).

* По старом веровању Срба и других балканских народа – каже Чајкановић у овом чланку (Неколико омигте појаве у старој српској религији, ГИП, 41, 1932, 167-228) – орах (и дрво и плод) је у вези са долним светом и демонима доњег света. У различитим крајевима верује се да је орах «дрво нечистица и злих духова», «валовито» и несрећно дрво. Орах има хтонични карактер и у веровањима Грка. Језреја, Римљани, Тазијани, «и према томе може се само очекивати да његов плод служи за зрину зликовцима демонима». Код нас, као жртва мртвих или демонских, ораси се остављају по гробовима, а Бадњом вечењу бацају се уз орах и у углаве собе (где се замисљају душе предака) а у кући умрлог те године деле се деца уместо колача, док се за време епидемије остављају «на тавани за чуму». Жртва у орасима приноси се покојним прецима приликом каквог новог долађаја у породици, а «нарочито у овом судбоносном тренутку када младу уводи у нови дом и у њен нови култ». У Риму је тада младожења бацила орасе да би одобрљиво претке. У данашњој Индији, на дан свадбе, отац невестин, уз молитву, жртвује орасе прецима. Код нас, кад млада уђе у свој нови дом, младожењин брат приноси орасе (који бивају раздирблени као некад код Римљана).

ОРАШЧИТА

Muskatnuss (myristica moschata).
Орашчи.

О., кувана у црном вину са пившарком, карамфилићем, циметом и бибером, пију се од сробоље (СЕЗ, 13, 1909, 346). Састанни део лека од деранжариног стомака (ZNŽOJS, 14, 75). Истуданим о. у маслу маже се глава против беласти (СЕЗ, 40, 237).

ОСКОРУША

Sperberbaum (sorbus domestica).
Оскоруша (Шулек, Рад, 39, 13).

У Међудневнице бере се «за лек» (СЕЗ, 13, 1909, 437; 14, 10). О. је лек од сробоље (СЕЗ, 16, 434). Суве о. једу се од пролива (ГЗМ, 6, 1894, 802).

ПАЛМА

Palmzweige (rami palmarum). Палма (тј. палмове гранаце).

Благосилају се у цркви на Цвети (ZNŽOJS, 10, 44).

ПАМУК

Baumwolle (gossypium). Памук.

Бере се 1. септембра (по ст. календару), кога дана почиње «Божија година» (Нова година, «по којој се управљају свеци, и кога дана Бог појединим умрлим опршта грехе», СЕЗ, 40, 75 ил). П. се кити колач који родитељи спреме кад чине ритуалне *шоходе* својој кћери (СЕЗ, 19, 183; 186).

ПАПРИКА

Paprika (*capsicum annuum*). Паприка, пасји бумбар (*Sulek*); пиперка.

Из понеких обичаја види се [или постоји вероватноћа или могућност] да је п. апотропајон (важно је у том погледу што се понекад, нпр. СЕЗ, 7, 46, јавља заједно с белим луком). Поред породиле веша се црвена п., главица бела лука и прстен. »да се дете сачува од урока, и да му не прилазе вештице и други зли дуси« (Караџић, 4, 118). Стакло са вином, које се прво донесе као понуда породилци, закити се п. (СЕЗ, 14, 115). Онај који позива у сватове носи чутуру вина и закићен је венцем од п. (Београд). »Војвода« о свадби носи око врата венац п., а за капом позната апотропаја, (упор. нпр. ГНЧ, 34, 1921, 265 ид; 286) нилушку и кашанку (СЕЗ, 7, 43). Кад се саврши свадба, пред разлазак сватова, стари сват кади софру босиљком и п. (»од шале«? – да је, међутим, ово ритуал види се и из прописа да се жар после просипа уз какво родно дрво, с источне стране, СЕЗ, 19, 179 ид). Кад се пообрани испраћају, ките их венцима од п. (СЕЗ, 19, 186). Ко се при пут усељава у своју нову кућу, поред хлеба и соли уноси и венац п. (ib., 276). Понекад је при лечењу болесника (в. о томе и мало доцније) сасвим очевидна егзорцистична моћ п. Она је неизоставна при магичном истеривању »бавиша« из породиле (в. цео процес у СЕЗ, 19, 99). При бајању од »издати« (грчени у »стомаку«) меће бајалица болеснику на стомак по три зрна кукуруза и пасуља, и три семке п. (ib., 219).

П. има своју улогу и у љубавним вичањима. На Ђурђевдан девојка узме земљу коју је раније извадила испод њомкове стопале, мало његове косе и комадић халмине, све то стрпа у једну лућу паприку, затрпа све то у ватру на огњишту, »и као што то све гори, тако и момак да гори за девојком« (СЕЗ, 40, 65).

П. се обично сади на Благовести, да би била блага (СЕЗ, 32, 1925, 10).

У народној медицини п. има широку употребу.

Вода у којој је кувана љута п. пије се противу протисли (ЗНЗОЈС, 7, 1902, 161). Лишће од п., осушено и студино, пију у води жене које желе да побаци (СЕЗ, 13, 1909, 393). Против грознице узима се љута п., с белим луком и сирћетом (ib., 340), или с иншадором, у ракији (ib., 341). П. се привија на гуту (= крајинке) (ЖСС, 274), на пришт (Караџић, 3, 1901, 169; СЕЗ, 19, 227), и (са славнином и петролеумом) на врат код болести »жабе« = дифтерија (СЕЗ, 19, 221). П. се лечи коњ од контураћа (да би се натерао да кашље, ib., 333). Њоме ваља накардити стоку противу ваши (СЕЗ, 13, 430). Употребљује се и као спољше средство кад коњ не може да мокри (СЕЗ, 14, 351).

У народној приповетки јунак меће п. у очи, да би одолео сну (СЕЗ, 41, 464). У другој једној народној приповетки (БВ, 7, 327) јунак приповетке зове се Паприка-Јанче. В. о томе с. в. *Бибер*.

ПАПРИЦ

Koriander (*coriandrum sativum*). Паприц, паприца, живица, кориандула (*Sulek*; ЗНЗОЈС, 14, 75).

Теј од њега помаже варењу (ЗНЗОЈС, 14, 75).

ПЕЛЕН

Wermut (*artemisia absinthium*). Пелен, пелин, (горки) акшеница, осјенац (*Sulek*).

За спасоносну сврагу п. сведочи чиниеница да га девојка, кад полези на венчање, меће у недра (СЕЗ, 19, 151; ТРБ, ННЖ, 3, 122). Очи Ђурђевдана меће се, заједно с ускршњим јајетом, у неначету воду, у којој ће се на Ђурђевдан умивати (СЕЗ, 17, 177).

Има угледно место у народној медицини. П. се лечи водена болест (СЕЗ, 13, 377); грудне болести (БВ,

16, 280; ZNŽOJS, 14, 62; 19, 206); болести стомака (ГЗМ, 20, 346; СЕЗ, 14, 225; 40, 245; ZNŽOJS, 19, 171); недостатак апетита (п. у ракији или вино, ZNŽOJS, 11, 268; 18, 76); срдобоља (СЕЗ, 13, 349; ZNŽOJS, 9, 52; 14, 78); далак (ЖСС 284), грозница (ib., 281; ГЗМ, 12, 151; СЕЗ, 40, 229); главобоља (ЖСС, 314); излив крви код женских (СЕЗ, 13, 378); фрешак (ГЗМ, 20, 346; 356); окобоља (ib., 355; ZNŽOJS, 15, 125). Ако дете боли уво, утуца се п., па се дете у њега помокри, и онда му се то накапаље у уво (СЕЗ, 19, 107; 221). Покаткад воже за лечење магични прописи. Код болести стомака, или материце, треба наште срце појести три арха п. (ZNŽOJS, 18, 191). Ко хоће да се излечи од сушнице, нека одгризе «врх п. на расту»: ако се потом п. осуши, болесник ће оздравити (ZNŽOJS, 19, 206).

ПЕРШУН

Petersilie (*petroselinum sativum*).
Першун, петрожит, петрусин (Šulek);
мајдонос (ГЗМ, 4, 158); петрожел (у Банату).

Популаран лек од водене болести (ЖСС, 308; ГЗМ, 12, 1900, 151); гушобоље (ZNŽOJS, 14, 59), зубобоље (ГЗМ, 4, 158). Теј од стучаног семена или личића употребљује се као диуретик (ГЗМ, 4, 158; ZNŽOJS, 11, 268).

ПЕТРОВ КРСТ

Einbeere (*paris quadrifolia*). Петров крст.

Бере се на Биљани петак или уочи Ђурђевдана и заједно са другим биљем и црвеним јајетом, које је прво за Ускрс офарбано, меће у невачету воду, у којој се на Ђурђевдан пре сунца, ради здравља, купају (СЕЗ, 14, 57; 17, 177).

ПИРИНАЧ

Reis (*oryza sativa*). Пиринач; ориз; риж;
рижа, сараџевско пшено (Šulek).

У култу и веровањима, п. је углавном дошао на место пшенице, или се јавља с њом заједно. У западној Славонији, кад се о Божићу врате домаћи из цркве, посипају их п. или пшеницом (Беговић, 86). Деци која су умрла не окусувани још хлеба, кува се за душу п. (ЖСС, 182 ид) – разуме се, зато што им је то и на оном свету била храна. У народној причи типа Сигфрида жена носи под појасом по три бибера, пшенице и п., и затрудни (СЕЗ, 41, № 11).

П. је у народној медицини лек од срдобоље (пржен п., у води, ГЗМ, 6, 1894, 801; куван п., ЖСС, 311; СЕЗ, 16, 434). Куван у млеку привија се на заушке (СЕЗ, 16, 432).

ПИСКАВАЦ

Teufelsabbiss (*succisa pratensis*). Пискавац,
писканица, «пражји гриз» (Šulek).

Наш народ верује у авотропајску моћ п. Он је у стању да чува од злих очију, и од зараза (ГЗМ, 4, 159). Теј с вином употребљује се као лек од пришта и од болести у материци (*ibidem*).

ПОДБЕЛ

Huffattich (tussilago farfara [Hegi])*.
Подбел; подбио; копитњак; коњско
копито, оселско копито; лепух и др.
(Šulek).

Бере се на Биљани петак (ЖСС, 143, ужичко), и у Међудневнице (ib.). Теј од корена се пије против пробади (ib., 305), а од лишћа противу кашља и сушнице (ГЗМ, 4, 159; против кашља још стари: cf. грч. назив βήχιον од βίχσιον кашљати), такође и када се хоће абортус (ib.). Сок је добар за увобољу (ib.). Лишће се употребљава против ма какве ране (СЕЗ, 13, 354), и убода (СЕЗ, 19, 235).

* Осим код Хегеја (Gustav Hegi, Illustrierte Flora von Mittel-Europa, München, 1906-1913), исти назив се налази и у другим речницима.

ПОМОЋНИЦА

Nachtschatten (solanum nigrum).
Помоћница, пасквица, пасја јагода
(грожђе; зеље); качје грожђе (Šulek).

П. се приписује велика моћ лечења. Црне боје, или лишће у води скувано, лек су «од свију болести у трбуху» (ГЗМ, 6, 1894, 801).

ПРИЛИПАЧА

Klebkraut (galium aparine). Прилипача,
брошанка, брошника (Šulek).

Девојка која жели да се допадне, кад пође на збор, узме траве п., метне је у леву чарулу и три пута мане грабљама за собом (ZNZOJS, 23, 314). П., када се роје

пчеле, замачу у варенику (слатко млеко) и мажу кошнице изнутра, да би пчеле радије ушле (ЛМС, 139, 86). В. *Италијско цвеће*.

ПРОСО

Hirse (panicum miliaceum). Просо, ситна
проја, жито (Šulek).

Некада је било главна храна; доцније га је, као и у осталој Европи (упор. Schrader, Reallex., s. v.), потиснула пшеница и кукуруз, и на те две врсте жита пренесена су веровања и обичаји који су се раније везивали за просо.

Свакако као жртва ситано је оно некада у темеље, и нађено је у развалинама градова Сокола, Сврњина, Козника, Марковог калета (СЕЗ, 17, 60 ил). Као првобитну жртву [чинилицама и вештицама = душама] вероватно треба схватити и обичај да се пред вечеру на месне покладе посипа по кући (СЕЗ, 40, 1927, 34), а уочи Ђурђевдана по дворшћу, и око кућа и торова (ГЗМ, 6, 1894, 660; СЕЗ, 14, 59; 40, 1927, 64; С. Тројановић, Ватра, 191), а на Бањи дан увече по штала (Беговић, 228); формула која се том приликом говори («када чинилице ово п. покупиле, онда да нам узму кмет», и сл.) можда је доцнија интерпретација обичаја (cf. мотив купљења у народним приповесткама, В-Р (=Volte-Polivka), 2, 28). На Ђурђевдан ујутру домаћине полазе краве и посипају и њих просом; народ то схвата као одбрану од вештица («кад... покупе п., онда да вам одузму варенику», ZNZOJS, 13, 160), али је вероватније да ово треба схватити као жртву; на исти начин посипа се «квочка» = *волажетњак* о Чистом понедељнику (Беговић, 105); кокош кад се насађује, посипа се такође просом, «иа ће се боље лећи» (БВ, 11, 276. Овде се п. можда вабе дуне које ће се икаринирати у пилићима, онако исто као што понеки примитивни народи вабе *гину* снајажни пиринич, в. Samter, Familienfeste, 6'); на дан венчања невеста, уз остала катаху-

шпата (јабучке, ораси, лешници) баца под сто и п. (Беговић, 134, катодушпата су жртве прецима, в. уопште Samter, Familienfeste, 1 изд; Eitrem, Orfferritus, 262. Карактеристично је и што се просо сипа *αἰθροῦ εἰθόλα*, а ту се оставља жртва прецима и о Бадњем вечеру; кад се живом човеку даје помана, док сав остали седе за столом, он лежи *βωσ* столом). Као жртву вероватно треба схватити и пропис да онај кога појуре вештице [које су мртвачки демони и паздан вампиру] треба иза себе да баца п. («па ће се збуинти вештице које та зрна куле», ZNŽOJS, 19, 122).

П., као и пшеница, има своју улогу и у љубавним причањима. Девојка која жели пуно просидаца, сеје на Бадњи дан просо око плота и три пута каже: »Колико овде проса и прошитаца, онолико ме просило просидаца« [етимолошка магија!]. Затим оде шални, после око ње п., удари је ногом и каже три пута: »Прво мена дошли загледачи него теби берачи« (БВ, 11, 249).

П. се сеје на дан Светог Алисеја или Јелесија, 14. јуна («Алисеј, просо сеј», СЕЗ, 14, 67; ZNŽOJS, 20, 48). О Видовдану говоре сељаци песму: »Јелесије просо свије, Иде Виде да обиде: Што је нико да је дикао, А што није, нек не ниче« (ЖСС, 132; ZNŽOJS, 20, 48).

ПРОСТРЕО

Kreuzenzian (*gentiana cruciata*). Прострео, мали срчаник, маџје очи (*Sulek*).

Бере се на Бадњи петак (Караџић, 3, 1901, 121). Даје се у мекњима стоци оболелој од прострела (СЕЗ, 17, 581).

ПШЕНИЦА

Weizen (*triticum vulgare*). Пшеница; »жито«. Реч је прасловенска. Наши преци позивали су је, можда, још у преисторијско доба (грчки *σῖτον* = наше »жито«?).

У религији п. је главни жртвени артикул, и то или као самостална жртва, или као преджртва (пробоји). И у домаћем, и у јавном култур често је она у вези са вином, или са сољу (увор. сталне изразе какави су »вино и п.« нпр. Вук, Прјесме, II, 1, 48, 70, и Посл., 6167: »Тако ми соли и хлеба«).

П. је, пре свега, основна и неизоставна жртва у мртвачком култу и култу предака. Кад човек издахне, док је још у кући, меће му се више главе п. (понекад п. и вино); и од тога тренутка на приликом сваког помена, посебног и општег, домаћег и цркавоног, п. је неизоставна. П. може бити или 1) у пресном стању, и онда се или оставља на одговарајућем месту (нпр. место где је покојник издахнуо, или гроб), или се (ако се жртва упућује душама) разбацује, или 2) п. је купана («кољиво»), и онда се или оставља на одговарајућем месту (нпр. на гробу), или разбацује, или заједнички једе. Најзад – и то је најсавршенији ступањ – п. може бити израђена у култички хлебцац или колач, в. чл. *Колач*. П. се некипут јавља сама, а некипут је (најважнији) саставни део панспермије. Она се приноси на жртву, поред посебних рокова (дан погребња, права субота, четрдесет дана итд.), још и о празницима предака и празницима из домаћег култа (слави = великом празнику митскога претка; Бадњем вечеру; Младенцима, свадби; летњим процесијама), и на местима где се налазе душе покојника и предака (гроб; извор или река; раскршће; буњиште; дрвањик; кров од куће); или се дотура прецима на тај начин што се даје људима или животињама у којима су они инкарнирани (кочоши; тиге; вук; полаженик). В. о свему тој чланак о панспермији, ГНЧ, 41, 1932, 171 из. Прецима је,

вероватно, намењena п. коју, о Тодоровој суботи, остављају код Побуђеног Камена (камен-фетиш у облику човека, близу Ђефелије) вероткиње, да би добиле децу (СЕЗ, 40, 44); исто тако и п. која се меће на свадбену погачу (СЕЗ, 17, 70). У срезу бољвачком, п. се сипа у темеље (ib., 60); то је, свакако, жртва демонским чуварима куће, људима или животињама који су ту ритуално заклани и закопани; или опет душама предака, који су некада могли бити у кући сахрањивани (упор. мој чланак «Сахрањивање под прагом», СЕЗ, 31, 1924, 127 ил.). Кућна змија, која је инкарнација претка, живи у темељу, Караџић, 2, 1900, 189). Као (посредну) жртву прецима треба, вероватно, схватити и п. која се, пред почетак сејња, баца живици и стоци (СЕЗ, 17, 15); и оно класе које се, приликом жетве, оставља наред њине «за птичице боже» (ib., 19).

П. може бити жртва уопште у сваком култу. Њоме се нпр. посипа бадњак (ЖСС, 161). Постоји и интересантан случај обедне жртве бадњаку: у нишком округу домаћин начини сардлом удубљење на бадњаку, на ту метне мало меда, масти и п., и од тога свек после има да лизне (Караџић, 1, 1909, 213). Такође је занимљив старински обичај у Ресави да се, на Божић, причистићују вином, дрвом и пшеничним хлебом (Караџић, 3, 1901, 64).

«П. је од свих семена за највеће поштовање» (ЖСС, 62). Један од знакова да долази смак света биће у томе што ће на земљи нестати п. (Вук, Прјесме, II, 1, 70; 2, 41; ЖСС, 62). У народним скаскама и привоктама стоји п. у извесној вези са жабом: жаба је као најлепши цвет на свету прогласила п., и зато је постала царицом («Жабца царица», ЛМС, 147, 1886, 135 ил. = Mikulčić (Nar. prip., Kraljeva, 1876) №4); хлеб који је закинут просјацима претвара се у жабе и змије (ZNZOJS, 11, 281, №5 и Bolte-Polivka, 3, 462¹); (пшенична) погача коју је кум закинуо куму претворила се у (жабу) корњачу (Вук, Рјечн., s. v. корњача). Жаба, међутим, може бити хипостаза каквог женског демона (упор. веровање да је жаба на земљи у ствари *милу* у свету под земљом, ZNZOJS, 10, 1905, 261 ил.; жаба

постаје виллом, ЛМС, 147, 1886, 136, где реч *орол* треба изменити у *ома*). Са брашном има једнако посла, по цео дан га сеје и меси, и «дивија *бабо*» у својој јами (СЕЗ, 32, 1925, 378, №112). Упор. и чињеница да је п. и у другим религијама инкарнација женског божанства, нпр. Димитре, Церере (в. Чајкановић у СКГ, 60, 1940, 119; М. Р. Nilsson, Geschichte der griechischen Religion², München, 1955, I, 471 ил.) да у модерном скаскама, кад п. дође у опасност, обично интервенише Богородица (нпр. Караџић, 3, 1901, 136, и Bolte-Polivka, III, 417 ил.). И у Срба, као и код других народа (в. Mannhardt, WFK, I, 204 ил., и passim) оставља се при саршету жетве од последње п. «Божја брада»: она се повеже црвеним концем, окити цвећем, и оставља под стреху, па се идуће сетве од ње посеје нешто зрнава (СЕЗ, 17, 17; ТРБ, С. и. игре, 33). Занимљив је обичај, по свима српским земљама, да се венчаћи од п. класа постављају под икону: чињеница да се п. меће у лараријум, где су некада стајала домаћа божанства (в. мој рад «Да ли су стари Срби знали за идоле», СЕЗ, 31, 1924, 108), можда би имала да значи да је такав венчаћ био фетиш, инкарнација божанства.

С обзиром на готово божанску вредност п. и на њен висок значај за људе, није чудо што се она чува и магички ооигурава, нарочито при сетви и жетви. Почетак сетве сматрао се за празник (в. чланак *Сетиво*). У околини Винковаца она се почиње сејати о Матијеви (ZNZOJS, 7, 1902, 147). Многа је старији обичај, о коме има јасних трагова у Босни, да почетак сетве заказује «тежак-баша», кога би село бирало међу најдостојнијим домаћинима, и то све вере једног заједничког (СЕЗ, 32, 373 ил.). Семе се најпре окади, па се метне у торбу, и за њу завеже парче олова («да п. буде тешка као олово») и по који новац («да п. има добру цену»); уз то долази и жртвени ручак (Караџић, 1, 1899, 206; 3, 1901, 116). Кад се п. почиње сејати, и семе изнесе из куће, не сме се тога дана ништа из куће давати ни продавати, «јер неће бити беринета» (СЕЗ 32, 109); исто тако не сме се у кући варити п., ни варити ни пурити кукуруз (БВ, 10, 1895, 90). Не сме се газити по

мрвама које падају са софре, јер онда п. неће да роди (СЕЗ, 13, 410; 32, 185). У јужној Србији, уочи Светог Симеуна (11. IX), међу п. под бакарач, а сутра је носе у цркву, и после то помешају са семеном за сетву, да би се п. сачувала од «лазине» (градла, СЕЗ, 17, 140). Црвеним (магичним, cf. s. v. *Броћ*) концем везује ратар свој прст кад сеје први ланац п., «да буде п. црвена» (Караџић, 3, 116, *Сентомаш*); таквим концем обавија се и последњи откос (СЕЗ, 32, 110). Кад је вршај, не ваља на гумну јести, јер ће се п. главичити (СЕЗ, 32, 37). Кад се п. оврше, не сме се хлеб пржити крај патре, јер ће бити гада у п. (ZNZOJS, 7, 149). Кад је вршај готов, у околини Ниша коље се уз стожер петом, тако да сва крв сиђе у п.; петла поједу посленица, а окрвањена п. употребљаје се догодне за сејање. На тога дана не даје се из куће ништа (СЕЗ, 17, 20 ил). Врачања у корист п. врше се нарочито на Бадњи дан (ипр. Караџић 1, 1899, 213; Шиваје (22, 24, 43)). Са почетком сејања, и са завршетком жетве, по свој прилици је у неки обичај да се на Тодорову суботу и на Преображење носи кувана п. (СЕЗ, 40, 43; 72, 74).

П. се употребљаје и у врачањима и гатањима. Кад се хоће да види да ли је место које је предвиђено за зидање куће срећно, остаци се увече на њему неколико зрна п. и чаша вина; па ако се ујутру то све нађе нетакнуто, место је срећно и може се зидати (ЖСС, 11). Девојке метну на Ивандан у лонац земље и ту поседу неколико зрна п., па на Петровдан следају како је никла: ако су клице савијене као прстен, онда веле да ће се оне године удати (Вук, Рјечн., s. v. *Ивандан*; ЖСС, 134). Иначе се овај обичај по времену и форми подудара са познатим Ἀδωνίδος κήποι (= Адонисови вртови, тј. земљани судови где је било засејано и жито), упор. (Pauly-Wissowa, I, 385 ил; Roscher, LM, I, 74; Mannhardt, WFK, II, 279 ил). На њих нас подсећа и обичај да се на Свету Варвару посеје мало п., која ће се после, кад озелени, извезти на бадњидански сто (ZNZOJS, 18, 87). Уочи Бурбедана изабере девојке два струка п., па на један намење и вежу свилом своју срећу, а на други несрећу; и који струк до сутра

више израсте, тако ће им бити (Беговић, 222). На Светог Андрију завеже девојка у крпиду три зрна п. и метне под јастук, говорећи басму, па ће у сну видети суђеника (ZNZOJS, 7, 189). Зрном жита из плата који је проникао из змијине главе и сазрео, ако се додирне момак или девојка, заљубиће се у онога ко је додирнуо (ГЗМ, 6, 657). Гатања и врачања нарочито се радо врше са украденим п. Уочи Тодорове суботе девојке украду мало кувана п., коју тога дана сив у цркву доноси, и то из оне куће у којој има неко име које иначе у селу не постоји. Затим код куће у башти српом обележе и преору један мали четвороугао, засеју ту п. и у три маха закупу суђеника да им дође на сан (СЕЗ, 40, 43). Уочи Бурбедана девојке украду п. од кога суседа, и с њом преспавијау; који млађи од те п. после окуси, осетиће љубав према дотичној девојци и испросиће је (СЕЗ, 40, 65). – У околини Печењеваца (лесковачко), када запрети град, старе жене певају басмарске песме у којима се спомињу п. муке (како јој је тешко у земљи, како јој први подризају корење, како се мучи у воденици између два тешка камена, па онда у пећи, и најзад у устима када је жваћу), «и Бог, кад чује п. муке, сажале се и неће да пусти град» (СЕЗ, 17, 144). Град доводи душе мртвих (баро *ψυλοβάτης* (= невидљиви насилно преминули)), и ова басма пуњена је њима; исто овако као што се сличне приче причају у приповеткама типа Леморе, да би се заварало мртвачки демон ((БВ, 22, 91; ZNZOJS, 7, 128 ил)), и можда као што се у песми о Гилгамешу ((XI) таблица) демон сна и смрти има да савлада на тај начин што Уташишитома жена мес (браниче) хлебове. Ако се у пушку метну три зрна п. и ускршња свећа, може се из ње убити вештица (Караџић, 3, 186). Ако човека ноћу прогони каква нечист демон, нека се, ако може, склопи у п., и демон му неће моћи ни да приђе (ZNZOJS, 6, 149).

У народној медицини теј од п. лек је од великог кашља (ЖСС, 294; ГЗМ, 4, 165), срлобоље (СЕЗ, 13, 348), малих богиња (ЖСС, 262); п. је и мелем за убоје (ГЗМ, 4, 165). Понекад је потребно да п. која се за лек употребљавана буде добијена или спрваљена на неки

изванредан начин. П. самлевена у глуво доба, замешена са водом у којој су ухваћени сунце и месец када се једу, и »испечена« на сунцу, лек је од падавнице (СЕЗ, 17, 44). П. која је извађена из гуше живог петла даје се деци као предохрана од богиња (СЕЗ, 17, 45). П. може да послужи и као амајлија. Три зрна п., заједно са мало страшила, треба да завеже у крилицу чисто дете и обеси о врат, као амајлију, детету које има нападе »фрашта« (ZNZOJS, 7, 172). Исто тако три зрна пшенице – поред соли, »мајотресивне« (дискус са Авале) и зрна кукуруза – међу се у амајлију против заразних болести (ТРБ, Амајлија, Караџић, 4, 1903, 199). За колачић на коме ће се написати запис (»Соломуново слово«) од уједа бесног пса, узима се увек јарица п. самлевена у воденици која меље налево (ibid., 203). Зрно п. које је био сакривено испод јеванђеља кад је читано за време литургије, брани од пушке и ножа, од нештита и вукодлака (ZNZOJS, 7, 294). П. узета из вољака закланог црног петла и црне кокоске без белеге, и ушњена у тканице, одбрана је од краста [богиња] (СЕЗ, 13, 297).

Да п. стоји у вези са болешћу богиња види се и из симболике снова: п. савати значи разболети се од богиња (СЕЗ, 17, 584; 32, 119). Уопште, савати зрелу п. предсказује неко зло (ZNZCJS, 7, 385).

О п. причају се и неке етнолошке скаске. Зашто се п. носи у цркву? П. заваља роженицу да иду у цркву, а она јој одговорила да види цркву и оданде где је, јер је велика: зато Бог прокуне роженицу, а п. благослови да се носи у цркву и кува за душу (Караџић, 3, 136). – Зашто је клас п. мали као шака? Једном је ђаво упао п., и она почне горети; Богородици би жао, сиђе с неба, ухвати шаком за клас, и угаси ватру: и клас остане онолики колико је Богородица ухватила (ibidem). За сличне скаске, где понекад такође Богородица интервенише, упор. Волте-Полипка, III, 417 илд). Да је некада жито било много крупније (»као крушка«), то је locus communis у приповеткама о старом добром времену (упор. приповетку, БВ, 2, 1887, 76).

РАЖ

Roggen (secale cereale). Раж.

На Бурђевдан пре сунца треба се проваљати по туђој р., на неће болети кости (ZNZOJS, 20, 46).

Вода у којој је р. скувана употребљује се као лек од гавста (ЖСС, 294), папљичаре (СЕЗ, 40, 230), и кад је дете болешљиво, »маразљиво« (СЕЗ, 40, 125). »Кафу« од пржене ражи ваља пити као лек од костобоље (СЕЗ, 13, 1909, 369). Ражан хлеб, са смолом, треба да једе болесник од сушице (ZNZOJS, 11, 269).

РАЗГОН

Ehrenpreis (veronica). Разгон.

Лек од главобоље (привија се с пеленом, ЖСС, 314). Привија се на рану кад се подљути (СЕЗ, 48, 542).

РАКИТА

Purpur- (Rot-) Weide (= Salweide)
(salix caprea). Ракита.

На р. гране радо седају виле, јер на то дрвеће ђаволи не смеју (ZNZOJS, 7, 1902, 116). Р. граничне носе се на Цвети у цркву, а после се њима ките кућа и штала, »да одврате од дома и марве свако зло« (ZNZOJS, 19, 168).

Вода у којој су кувана р. и першун лек од трипера (СЕЗ, 14, 236).

»Ракита која рађа дуњама« (немогућност, у народној песми, СЕЗ, 16, 353).

РАНИЛИСТ

Betonie (betonica). Ранлилист; ранака;
бетуника.

У народној медицини р. је доста популаран мелем за ране (ГЗМ, 4, 160), такође и за ране од змијског уједа, којом се приликом треба да пије и р. сок (ibidem). Теј од р. је лек од грудних болести, сушнице, грознице (ГЗМ, 4, 160; ZNŽOJS, 14, 62). Код грознице га треба узимати за време мене месеца. Р. се употребљава и као лек од падавнице, главобоље, грчева (ГЗМ, I, c.).

РАШТАН

Blätterkohl (brassica oleracea (acephala)).
Раштан.

Р., куван у млеку, лек је »од таторије и курта, што уједа чоџека за срце као пас« (ГЗМ, 20, 1908, 356).

РЕН

Meerrettich (cochlearia armoracia).
Рен; морска ротква; торман (Šulek).

Има велику примену у народној медицини. Корен од р. се привија од пробади и главобоље (ЖСС, 305; ГЗМ, 4, 160); привија се на вратне жиле, када боде очи (ЖСС, 317), и на бутине и крста, када жена има неуредну менструацију (ЖСС, 187); или кад хоће да побаци менструацију (ЖСС, 13, 1909, 393); такође од запаљења мозга (СЕЗ, 14, 226); узима се с медом од пробади (ЖСС, 305), и од великог кашља (ЖСС, 295); од јехтике (ГЗМ, 4, 160; СЕЗ, 14, 219); куна се, заједно са першуном, горуничним семеном и вењом, од водене болести (ЖСС, 308); кува се са кореном од целера и цветом од љутића у вино

и пије кад је менструација неуредна (СЕЗ, 13, 378); сок са жетиним угреје се и капље у ухо, кад уши загнуу (ГЗМ, 20, 1908, 348). Лист р. скува се са паприком и копривом, па се та вода, уз басму, пије од протисли (ZNŽOJS, 7, 1902, 161). Од протисли се такође привија р. лист, покошен на Светог Илију рано ујутро и премазан медом (СЕЗ, 17, 133). Чини саставни део лека од трипера (СЕЗ, 14, 236), и за коње од гонтураћа (ibidem, 350). Вино, у коме је потопљен ступан корен р., треба да пије коме се клате зуби (ZNŽOJS, 14, 71). Р. је и средство против метиља, и метиљавим овцама дају га у Међудневнице (ZNŽOJS, 11, 269).

На дан Светог Луке (18. X) треба дати воловима репа који је био у вино, па ће бити јаки (ZNŽOJS, 6, 319).

РЕПУВ

Pestilenzwurz (tussilago petasites).
Репув, репуша, репушина.

Корен скуван у води лек од пробади (ЖСС, 305), и пантљичаре (СЕЗ, 13, 1909, 350). Корен скуван у козјем млеку од грознице (ib., 341). Облог од р. и киселог млека употребљаје се као лек од црвеног ветра (СЕЗ, 16, 427), изгоретине (ib., 429), чира (СЕЗ, 19, 224). Р. се за лек бере у Међудневнице (ЖСС, 143).

РОГАЧ

Johannisbrot (ceratonia siliqua). Рогач,
рошчић, слатки рожиц, црни клас (Šulek).

У Херцеговини накађују се на приху од р. болесници од приштева у грлу (ГЗМ, 4, 161). Теј од р. је лек од назеба (ГЗМ, 12, 152; 4, 161).

»Шљиве на рогачима« је један адријатон (= што не може бити) из народне поезије (ZNŽOJS, 6, 155).

РОГОЗ

Rictgras (*typha latifolia*). Рогоз, рогозна, шевар.

Има јаку антидемонску снагу, и зато се употребљаје у борби са вампиром. Вампир све друго може да расконе, осим врше од р. (сличну снагу има «дрндарско тетино», Вук, Пјесме, 1, 7, 196; «тело тамбурово», СЕЗ, 41, 1927, №22; вештичина коса, Војте-Рођица, 1, 554; СЕЗ, 41, 1927, 505; 507), и зато, кад хоће да га утамање, набаце му на врат замку од р. и тако одлуку у реку (СЕЗ, 40, 260). Кад се не зна ко је вампир, треба у све нове гробове побити по један колац, и наместити замке од р. (ib., 261).

РОТКВА

Rettich (*raphanus sativus*). Ротква, рдаква, родаква, андрква (Šulek).

Сеју се о Светом Вартоломеју (СЕЗ, 14, 67; 19, 61; 32, 13).

Р. је лек од великог кашља (са жутиш шехером, СЕЗ, 13, 344); од водене болести (сок од р., ib. 376); сушних и грудних болести (сок, ZNŽOJS, 14, 65; 11, 269); од жутице (сок од р., ЖСС, 271); од русе (са истуцаним семеном од купуса и репе, са медом и леђом крављу, као спољње средство, ЖСС, 270); од мокрења у постелу (р. семе није се у вино, ГЗМ, 20, 349). Соком од р. чисте се ране; стузано семе меће се на табане, против грознице (ГЗМ, 4, 161). Стругана р. с медом привија се на опекотине и употребљаје се против опадања косе (ib., 161).

РУЖА

Rose (*rosa gallica*). Ружа, роса, руса (Софрић, 189). Позната је и (турска) реч буа.

Ружа игра велику улогу у вјеровањима којима је циљ да се осигура здравље. Она се уочи Ђурђевдана бере, заједно са другим лековитим травама, и меће у неначету воду, заједно са ускурињим јајетом, и том водом на Ђурђевдан рано умивају се а јаје закопава под р. (СЕЗ, 17, 177, пиротско; 185, Банат). На њу се, уз манипулацију са црвеним и жутиш коњем, преноси болест («даје жутило за црвенило»), најчешће жутица; при томе се понекад р. алострофира као «Богом сестрица» (СЕЗ, 17, 177; ЖСС, 271; ZNŽOJS, 7, 1902, 163). Такав значај има, можда, и босански обичај да се на Јовандан веже свила у кући црвена свила и златни конци око десне руке и леве ноге, па се то носи до Петровдана, и онда скине и метне на р., где остаје преко целе године (ГЗМ, 6, 1894, 662).

Р. је као и код других народа («Hehn, Kulturpflanzen», 251 ил.) тако и код нас, цвет љубави. У љубавним народним песмама спомиње се често; са њом се често идентификује млада девојка (упор. Софрић, 192 ил.). Љубавна гатања с помоћу ње врше се на Ђурђевдан. У околини Ђефтелије уочи Ђурђевдане обележи девојка црвеним коњем три р. цвета, и сваки цвет назове неким мушким именом; сутрадан позове другарице да покажу који хоће цвет и да јој тако покажу сувеника (СЕЗ, 40, 65). Магичне траве и предмети, с помоћу којих девојка враћа да је момак заволи, остављају се уочи Ђурђевдана да преноће под р. (СЕЗ, 14, 59). За рђав знак сматра се ако р. цвет падне с девојачке главе (Софрић, 192).

Р. се радо сади по гробовима (ГЗМ, 6, 166), нарочито на гробовима девојака (ib., 154). Душа младог момка може «мирисати» на р. (пјесме у Софрић, 192). У народним песмама има доста примера из којих се види да р. може бити сезонита биљка, нпр. из гробова

несрећних љубавника изникну лоза из момкова и ружа из девојчиног гроба, па се онда лоза обавије око р. (БВ, 16, 247). У приповетки о *гоњеној жени* душа побивене царево деце, поред осталих метаморфоза, склања се у р. (СЕЗ, 41, 1927, №63).

О постанку р. и њене црвене боје причају се у нашем народу разне скаске. Бог се једном разгневно на ђавола, и наредиво аифељу да га ухвати, Али ђаво буде бржи, и аифео не могадне учинити ништа. Зато Бог рече аифељу да, кад појури ђавола, отвори пред њим р. грање, па ће се ђаво залпести. Тако се и десн. Онда ђаво прокуне р. да на њој изникне трње, а Бог са своје стране благослови је да носи најлепши цвет. И што су рекли, и једно и друго стекло се (Софрић, 191). Могуће је да се овде има у виду *диња р.* У околини Ниша прича се да је р. најпре била бела, али откако се нека девојка, не знајући за боље убола, постале су р. црвене (Софрић, 1. с.). По једној скаси из (Сарајева) р. је постала из крви невинно погубљене сестре (Matica Hrvatska, Hrv. nar. pjesme, 5, 116, в. ТРБ, ННЖ, 5, 9). Међународни мотив о девојци којој из уста падају руже (в. Grimm, № (13, 89, 135) и Bolte-Polivka (1, 100; 2, 279; 3, 91)) познат је и у нашим приповеткама, нпр. СЕЗ, 41, 478.

У рају има највише босиља и р. (Вук, Прјесме, 1, 209).

Ако је жена рада да нема менструације, треба да, кад је добије, опере себе и залије р., па је неће имати чак до друге године, док р. опет не цвета (ЖСС, 187; упор. и ГЗМ, 4, 162). Уопште, с помоћу р. врача се да менструација буде уредна («ружо румена, дај ти мени твоје црвенило, сво ти моје белило», ZNZOJS, 7, 187). Да би порођај био лакши, најје жена цвет од столнице р. (СЕЗ, 14, 105). Сок од р., са медом и бршљановим лишћем, лек је од главобоље (ГЗМ, 20, 1908, 349). «Сирће од р.» (тј. сирће у коме су метнути цветови од р.) добро је за главобољу и ватру (ZNZOJS, 11, 269). Сок из цвета је средство против колере, а шипак се употребљаје (против) пљувача крви; срдобоље; падавице (ГЗМ, 4, 162).

РУЗМАРИН

Rosmarin (rosmarinus off.). Рузмарин (рузман, зиморад, ципрљак, рабатиња, Sulek).

Р. је сватовско цвеће по превакходству, и као такво спомине се често у сватовским песмама (примери у Софрић, 195). Сваки сват мора бити њиме закићен. Уочи венчања девојке га на свечан начин припремају за сватове. На Божић ујутру њиме се кити кладенац или бунар (Караџић, 3, 1901, 65). Меће се у «лаватин» воду у којој ће се деца купати (ГЗМ, 12, 1900, 152). Све би то имало да значи да је р. сигуран утук против злих демона (вероватно због свог јаког мириса). Међутим, сматра се да га не ваља у кући садити и држати.

У западним (католичким) крајевима р. се у домаћем култу јавља понекад тамо где је код православних босиљак. Код католика у Босни и Херцеговини младожењина мајка дочекује младенце на прагу и шкropи их благословеном водом и рузмарином (ТРБ, ННЖ, 3, 72). У средњи багдаданске погаче покаткад се меће р. (ZNZOJS, 18, 60).

Р. се употребљаје као лек од несвестице (облози од лишћа, ГЗМ, 4, 166). Теј се пије од грудних болести (ZNZOJS, 14, 62).

РУЈ

Gelbholz (Perückenbaum – rhus cotinus). Руј; рујика.

У Међудневице свакога петка држе сељаци овце преко целог дана у тору затворене, а у подне им дају рујике у мекинама (ЖСС, 143).

Смола од рујике је лек од зуба (ГЗМ, 20, 1908, 345).

Raute (ruta graveolens). Рута, руда, рутница, винска рутница, рутница, петопрстица, пигањ, седеф, седевчић (Šulek; Софрић, 196).

Р. има врло јаку апотропајску моћ. Ко се окити рутом, не могу му вештице ништа (ZNŽOJS, 23, 194). Она се због тога меће деци («јер на тај мирис не приступа вештица», Караџић, 3, 1901, 187), и иначе даје се деци, кад иду ван куће, да не буду уречена (ГЗМ, 6, 1894, 662). Због тога се, свакако, и меће о Ђурђевдану за појас (Караџић, 3, 124); а (код муслимана) мртвоме више главе (ГЗМ 6, 160); због тога се и гроб девојке или момка кити р. (ГЗМ 6, 165). У Славонији сватови се, поред румарника, ките и р. (ZNŽOJS, 11, 117). Ако би се на Бадњи дан црвена прата окитала рутом, не би могле вештице ни унутра ни напоље (ZNŽOJS, 23, 194). Ако су дете већ напале вештице, исече се р. унакрст, па се у крштеној води да детету (ZNŽOJS, 13, 307).

У народној медицини р. се, метнута у зетин, употребљаје као лек против реуме (ГЗМ, 12, 1900, 152), женских болести у погама и утроби (ibidem); кад се неко струји (ЖСС, 287). Р. је такође лек од назеба, сувог кашља, грудних болести, тешког мокрења, окобоље (ГЗМ, 4, 141; ZNŽOJS, 11, 269). Њен теј изазива менструацију (ZNŽOJS, 11, 269). Такође је она сигуран противотров код уједа змије и отровног паука (ГЗМ, 12, 152; тако веровање још у старом веку, упор. Софрић, 196).

Liebstockel (ligusticum levisticum). Селен, дупчац, велестика, миллудух (Šulek; Софрић, 198).

Позната Liebespflanze (= биљка љубави), коју девојке и младе жене радо гаје по баштама (СЕЗ, 17, 118; Софрић, 199). Та његова особина види се и из његовог имена, код нас и иначе (или је дала повода да се његово име начини: «етимолошко» сујеверје, в. Marzell у Handw. DA, V 1298). С. се употребљаје при љубавним врачанима и гатањима, нарочито о Ђурђевдану: пре Ђурђевдана он се не бере и не мирише, а тога дана свако ко је млад убере по један стручак, омирише га и закити се њиме, или га задене за појас, или за ђердан (Кал. Србобран, 1896, 190; Софрић, 199), а девојке га још међу у омаку (миллудух – да би биле миле, Караџић, 4, 1903, 168); меће се у воду у којој ће се умивати или купати, и то обично са ускршњим јајетом и, понаслед, чуваркућом (ГЗМ, 6, 1894, 267; Караџић, 3, 1901, 124; СЕЗ, 17, 177; 185); меће се за појас (Караџић, 3, 124). Кад девојка пролази поред куће момкове, ако жели да је заволи, треба да узга се има стручак с. (ZNŽOJS, 7, 1902, 189). У истом циљу употребљавају девојке и с. корен (ZNŽOJS, 7, 1902, 191). У народним песмама спомиње се како невеста доноси своје мужу киту миллудуха, да би се милловали (Врчевић, Помошје, 31; ТРБ, ННЖ, 3, 118. Етимолошка магија!).

С. има улогу и у љубавној дивинацији. Уочи Ђурђевдана бере се струк и посади у земљу: на коју страну клоне, отуда ће доћи сватови (ГЗМ, 6, 643).

С. има и апотропајску моћ. На Ђурђевдан ките се њиме ведрине с млеком (Караџић, 3, 122). Вероватно из истог разлога (зато што је апотропајом) ките се њиме и додоле (ib., 203). Породиља треба да се окупа у води у коју је, поред осталих трава, метнут и с. (СЕЗ, 19, 93).

Код једног кламена фетина («Светиња») у рудничком округу, кад иде болесник да би пио воде с њега,

понесе се поред осталог и с., као жртва (С. Тројановић, Ватра, 185).

С. корен употребљавала се код болести јетре (Софрџић, 199), и кад је отекло око «рца» (ГЗМ, 20, 1908, 347). С. помаже и рашићењу косе. Жене мажу косу дејтивном који је уочи Бурџевдана преноћно у с., или мију косу у води у којој је преноћно с. са јаблановим лишћем (ЖСС, 118; ЗНЗОЈС, 11, 267). Девочице се, из нестог разлога, на Бурџевдан чељађу на с. (ГЗМ, 6, 269).

Прашак од с. корена мелем је за ујед сваке животиње, чак и беснога пса; кад се пије, добро је за стамачне слабости. Кађење с. регулише менструацију, и помаже лучење мокраће (ГЗМ, 4, 155). Марви се даје ради здравља и обила у млеку (Кал. Србобран, 1896, 189).

СЕМЕ

Same (semen). Семе

Клијање семена и рашићење биљке је велика мистерија. Семену треба осигурати напредовање, и зато треба утицати на мистичне силе од којих то напредовање зависи. Због тога се за с. и сетву заинтересовала и магија и религија. Веровања и радње које се односе на с. и сетву многобројне су.

Најважнији су ови прописи. Не ваља давати другоме семе пре но што се своје посеје, јер ће слабо родити (ЗНЗОЈС, 7, 1902, 382). Из куће у којој је неко умро не ваља куповати с. (СЕЗ, 32, 17). Онога дана кад се почне сетва не даје се никоме ништа из куће, па чак не враћа ни ствар која је дата у зајам (СЕЗ, 7, 321; 14, 262; 32, 9; 109; 40, 332). Исто тако, «да се не би семену спречило напредовање», не треба ништа давати из куће у младу недељу, млади уторак и млади петак (ЗНЗОЈС, 16, 160). Уочи онога дана када се намерава сејати не сме да се ватра утрне целе ноћи. «Јер би се утрнуло семе па не би никло» (иб., 160).

Онога јутра кад почиње сетва треба да домаћица рано почисти кућу и ђубре избаци напоље (СЕЗ, 14, 262).

Пред сетву потребна је молитва. Њу очита или свештеник (СЕЗ, 40, 331), или сам домаћин (прекрсти се и каже: «Колико зрна, толико врећа», СЕЗ, 19, 361). Тога дана обавезан је понегде и пост (СЕЗ, 40, 331).

Исто тако пред почетак сетве чине се и жртве. На пример, кукуруз се окупри, а све остало – тулус и лишће – баца се у реку «по заласку сунчеву» (СЕЗ, 19, 361; очевидно, жртва хтоничним демонима). Важиња је обедна жртва, која се састоји у изузетно обилатом ручку, са вином или ракијом, и који обично носи на њаву домаћица лично, и том приликом благосиља (СЕЗ, 40, 332; 7, 163; 32, 9). На Косову пољу тога дана жена закоље на гумњу, крај стојера, петла и носи на њаву орачима (СЕЗ, 7, 321). Кад се сејање доврши, онда се, «ради беривета», једе «швеница с пехмезом или шећером» (СЕЗ, 40, 332) – дакле, кољиво, панспермија, за коју иначе знамо да се једе као обилатна жртва душама мртвих и прещима (једе се о сваком подушју, о слави, и у божићној сезони, сф. ГНЧ (41, 168 ил.), и горе, чланак *Пишеница*). У Самобору понеки сејач сеје овако: прекрсти се, и баца једну шаку семена или себе, говорећи: ово *шеница!* Па онда баца другу шаку опет или себе, и каже: ово *маневина!* И после тога почне бацати *унајред*, и код прве шаке каже: ово мени! (ЗНЗОЈС, 16, 265). Изгледа да и ово треба убројити у жртву душама – демонима плодности: уна-траг *дѣтѣотрѣтѣ!* (=не обзирући се)) баци се демонима; да су тице и мишеви сеновите животиње, то је ствар позната; за српска веровања упор. Прилози, 3, 127 ил.; Глас (СКА) 77, 27, ил.

За сетву потребна је култичка чистота. Ко сеје прво с. кад почне сетва, не сме имати сношаја са женом (СЕЗ, 17, 15). Домаћин тога јутра узме чисту преобуку (СЕЗ, 14, 262).

Обичаји приликом самог сејања многобројни су. У врећу у којој је семе за сејање међу се – у већини случајева свакако као апотропајон, иако то народ редовно схвата као аналогну магију – разне ствари:

струк zdravca i korjen od konjive (CE3, 19, 361); novac ili olovo (CE3, 7, 163); česala od kucine, srebrni prestin ili novac (ib., 321) kalinka i srebrni prestin, vezan crvenim vunjenim koncem (CE3, 40, 332); crvena snila, konac sa devojačke ili starosvatske pogачице, novac, olovo (CE3, 32, 9); čist пешкир (CE3, 14, 262). Kad se počnu sejati konopље, u seme se metne jedno јаје, које се по сетви закопа у земљу (ib., 262. Саакако, жртва демонима плодности, упор. (CE3, 14, 51; 262; 17, 16 id; ARW, 26, 184; Handw. DA, s. v. Lein)). У вреху, напротив, не треба метати ништа гавано («да се жито не изгламича», CE3, 32, 9). Понекад се семе меће у чаршав који је био на божићној трпези (ZNZOJS, 12, 298). Kad се сеје пшеница, орач намиче на прет десне руке првен конач (CE3, 32, 7). Исто тако, за време сејања треба држати иглу у устима, «па тице неће долазити, јер ће видети саме игле и поплашиће се» (ZNZOJS, 19, 210). Понекад уз сејање треба повати ((в. нпр. Mannshardt, WFK, 1875, 1, 550; «Schimpfkrig» = «рат пованјем») понекад треба лагати (нпр. кад се сеју буџеве – да би биле дебеле, ZNZOJS, 19, 201).

Kad је семе старо, онда пред сејање треба три пута викнути: «Чуј, земљо, старо семе!» (CE3, 32, 9).

На време и датум сејања врло се пази. Terminus ante quem non («= рок пре кога не») везан је обично за поједине празнике, који варирају према томе о којој је врсти усева реч. О томе види код појединих биљака. Као општа начела важи ово. Све што се сеје треба сејати у пуном месецу (CE3, 32, 13). Семе коме род расте над земљом, треба сејати пренодне, а коме расте под земљом, после подне (ZNZOJS, 16, 266). Срећни дани за сејање су понедељник (CE3, 40, 331), среда (ZNZOJS, 16, 266; 23, 210), субота (ZNZOJS, 16, 266); среда и субота добре су зато јер су «женски дани» [женскога граматичког рода], па ће семе боље родити, «јер су женске родне» (ib., 266). Који је седмични дан о празнику Свете Гертруде (17. III), у те дане не треба те године ништа сејати ни садити, јер ће крти све појести, макар и после седам година (ZNZOJS, 19, 199).

У Босни, у сарајевској околини, постојала је до недавне прошлости једна врло старинска установа, која је регулисала почетак орања и сетве. То је тезак-баша, која је село заједнички бирало, с обзиром на његову честитост и побожност, а без обзира којој од три вере (источно-православна, католичка, муслиманска) припада. Он је «знао» кад је време за почетак орања и сејања, и обичај је био да он лично заоре прву бразду (CE3, 32, 1925, 373 id).

СЕНО

Heu (foenum). Сено.

Три дана после порођаја окупа се породиља у води у коју је метнула три ораха, па онда, «да би рађала синове», ставе на сено (ГЗМ, 6, 1894, 659). Први навлак сена баца се у воду текућицу (CE3, 17, 107); ово је, извесно, жртва прецима, чије се душе често замишљају у реци ((в. Чајкановић у CE3, 31, 1924, 56 id; ГНЧ, 41, 1937, 219 id; Eitrem, Orferitus und Voropfer, 114 id; W. Caland у ARW, 17, 493), ту им се и жртве приносе (ibidem); за Литванце упор. Caland у ARW (I. с.)).

За првине које се бацају у реку има доста парала (први кукуруз, CE3, 19, 361; прве чарале које дете исплете, CE3, 14, 279; 19, 369, и др., упор. CE3, 31, 1924, 76). Жртва у сену мртвима вероватна је и због тога што с. за мртве има нарочиту привлачну снагу. У једној скасци из загребачке околине мртви, устајући поћу из својих гробова, редовно краду с. и носе га у гробове (ZNZOJS, 23, 266), упор. и обичај да се јело намењено душама простире по слами, и да се слама простире и по гробу (Прилози, 3, 126). О великом празнику душа, Духовима, простире се по цркви покошена трава – дакле, младо сено. Што је при купљењу с. забранено да се с. којим ће се завршити пласт купи *голденим* грабуљама и вилама (већ се мора купити руком), изгледа да опет има извесне везе са мртвачким

култом из кога је творање, као што се зна, искључено ((Чајкановић, ГИЧ, 34, 1926, 256 ид; 286; Pauly-Wiss., 1, 50; ARW, 10, 41 ид)).

Има извесних дана у години када је купање с. и уопште сваки рад око с. забрањен, јер га иначе може упалити гром или га однети вода или ветар: то су Ивањдан (СЕЗ, 14, 68; 19, 62), Огњена Марија (СЕЗ, 19, 63), Свети Стеван Ветровити, 2. августа (ЖСС, 139). Обично се прича, као αίτιον (= узрок, повод) за уздржавање од рада, како је неки човек тих дана радио око сена, па ударио гром, или дувао ветар па однео и њега и с. На Мишијан дан (27. октобра) забрањено је дирати у сено, али то не због с., већ да се не би узнемиривали мишеви, јер је тај дан њихов празник (в. Глас СКА, 77, 27 ид).

Ако је дуга, поред осталог, јасно обојена зеленом бојом, биће те године доста с. (СЕЗ, 19, 396).

СЛАТКА ПАПРАТ

Engelsüss (polypodium vulgare).
Слатка папрат, слатка бујад.

У народној медицини с. п. се употребљава против змијског уједа (биљком протрљати рану, ГЗМ, 4, 157). Кога боли зуб, треба да се накади на осушеном лишћу с. п. («да би понепалили црви из зуба», иб.).

СМИЉЕ

Sandruhrkraut (helichrysum atranarium).
Смиље, смиљ, цмиље.

Код Срба с. је по превасходству девојачко, дивљанско биље: девојке се по правили ките с., природним или вештачким (cf. СЕЗ, 19, 119 и лепу песму Петран. (= Богољуб Петрановић, Српске народне pjesме из Босне, Сарајево, 1867) 1, 69); с. не долажује удатим

женама («Не дајте ме» – каже с. о себи – «невестама, Невесте ме ружно носе... Подајте ме девојкама, Девојке ме лепо носе»... с. и. песма, Софрин, 200). Као такво, припада оно и младој невести. Кад дођу сватови, девојка мора погледати на момка кроз венац од с. и босиљка (ЖСС, 213). У чувеном српском сватову (епиталамиуму) невеста носи омивносно име *Смиљана*.

Кићење смиљем и остале манипулације долазе свакако отуда што с. има апотропајску моћ. Да њу донста има, види се из приморског обичаја да се, кад су процесije о Русалама (Духовима) и Брашанчеву, посина дуж пута с., јер је оно утук од вештица (Карић, 3, 1901, 191). Од с. (и других биљка и стварница) прави се нарочита капа коју млада невеста има да носи 40 дана после венчања, или док не затрудни. Према с., таква капа и зове се *смиљевоц*. Таква капа по свој прилици је апотропајон («заштита одозго», ТРБ, ННЖ, 3, 54).

С. је вилниско цвеће. Према једној скаски из Прилепа, сврако иду у неку пуну планину, у коју људи немају приступа, и ту, за виле, беру с., које је ту било посејано, па га онда вршу у првој половини августа – и због тога су им вратови очупани, јер су били везани за стожер (Сборникъ (за народни умотворения, наука и книжнина) 1, 72 ид).

У чувеној народној песми «Бог ником дужан не остаје» имамо, можда, етиолошку легенду о постанку с. Ту се прича како је снаја, из мржње према зловн, заклала рођено дете и мужу рекла да је његова сестра учинила, и он је жени поверовао и наредио да му се сестра растргне коњима на репове. Даље се каже да је из крви невино убијене сестре никло с. и босиље (Вук, Пјесме, II, 5. Упор. и ТРБ, ННЖ, 5, 9). Овде, можда, имамо етиолошку скаску о постанку с.

Која жена не може родити (тежак порођај? или: пероткиња?) нека јој метну на главу венац од с. па ће родити (ГЗМ, 20, 1908, 348).

Смиље се у поезији обично везује са босиљем или ковиљем. Смиље које «ниче по сокаку» је песнички *обичајот* (= оно што не може бити) (Петран., 1, 208).

СМОКВА

Feige (*figus carica*). Смоква.

Извесни обичаји сведоче о спасоносној, апотропајској сили с. Кад прети непогода и град, треба запалити гранчицу дивље с. која је благословена на Белу суботу [«град се сирн у Бео четвртак, а у Белу суботу уређује се где ће и кад падати», СЕЗ, 50, 212] и њоме крстити према облаку, на ће се облак растурити (ZNZOJS, 10, 46). С. се не смеју јести пре Преображења, а тога дана њима се прачешћују (ZNZOJS, 20, 49).

С. игра доста важну улогу у народној медицини. Нарочито су спасоносне с. које су остале од бадњиданске вечере (СЕЗ, 40, 81; 83). С. је лек од кашља и назеба (ГЗМ, 4, 163; 20, 349; ZNZOJS, 11, 269; 14, 67), гушобоље (ГЗМ, 4, 163; СЕЗ, 40, 83), мишице (ib., 236; ZNZOJS, 9, 47), краста и рана (СЕЗ, 40, 83; 236; ZNZOJS, 11, 269). Сок од спеше с. лек је од скорпијиног уједа (ГЗМ, 4, 163).

СМРДЉИКА

Eberesche (*sorbus aucuparia*).

Смрдљика.

«Дрво за које се приповиједа да је уље на њему расло док није некакав цар некад о њему објесно права човјека» (Вук, Рјечн., с. в.). Према веровању у Херцеговини, о с. се обесно Јуда (Св. Томић).

СПАНАЋ

Spinat (*spinacia oleracea*). Спанаћ.

Против несанице ваља се накладити на диму од с. семена (Караџић, 4, 1903, 125).

СПОМЕНАК

Vergissmeinnicht (*myosotis palustris*).

Споменак, поменак, незаборавак, мајкине очи, мачије очи, поточица, жабинац (Софрић, 206).

Софрић (207) забележио је о постанку цвета једну причу, за коју каже да је народна, из околне Ниша. Нека девојка пожелела да јој момак донесе некакав леп плав цвет више неке провалије. Момак пође, али се сруши у провалију и погине. Последње речи које је упутио девојци биле су: «Не заборави ме!» и отуда остаде цветице име незаборавак.

Најстарије име за биљку свакако је жабинац, јер се иста реч налази и у полском (жабиак) и лужичко-српском (жабјаци кветка). С обзиром на то да се биљка зове и *мајкине очи*, није невероватно да жаба овде означава неко старинско женско божанство, чији је она атрибут (упор. *с. в. Писаница*)*.

* У далекој прошлости имену паганског божанства плодности, познато под суффиксалним називом Баба, замисљено је у облику жабе (Чајкановић. Из наше старе религије. Нише село, Београд, 1921, 332).

СПОРИШ

Eisenkraut (*verbena officinalis*). Спориш.

Бере се у Међудневнице, за лек (ЖСС, 143). Употребује се као лек од грознице (ЖСС, 281; ГЗМ, 4, 164), и коме је «срце отекло» (ГЗМ, 4, 164; 20, 352; ZNZOJS, 14, 94), од падавнице, против рана, и «кад се ко отрује» (ГЗМ, 4, 164).

СТЕЖА

Gänserich (potentilla anserina). Стежа; дивља перуника (СЕЗ, 19, 216).

Стежа у комовој ракији (СЕЗ, 13, 346), или сок из њеног корена (СЕЗ, 19, 216), лек од срдоболе.

СТИДАК

Möhre (caucalis grandiflora, Вук; daucus carota, Панчић). Стидак, срамак (Сава Петр.*).

Стидак има бео цвет и у средини мало црвен; Срби приповедају да је оно црвено од пре неће било, па онда свакога дана бива мање, јер нестаје *stidigt* међу људима (Вук, Рјечн., в. в.).

* Сава Петровић, Лековито биље у Србији, Београд, 1883, 175; Флора околне Нише, Београд, 1882, 398. У обема књигама први назив је *жуџа реба* (*daucus carota*). На стр. 175 наведен су следећи називи: «Жуџа реба, шаргареба, арком, аркагола, стидак, срамек, срамучина (око Ниша)».

СУНЦОКРЕТ

Sonnenblume (helianthus annuus).
Сунцокрет, сунцоглед, сунчаница, сунчани
цивајет, љубомир (Šulek).

С. се јавља у извесним враџбинама приликом сабирања пољских плодова – враџбинама чији циљ није сасвим јасан. У нишком срезу кад се оврше последње жито, поред осталих магичних радњи, кроз пробужен с. сипа се пшеница, и после се тај с. оставља у житници (СЕЗ, 17, 20 ид). На Преображење, кога се дана осећује ново грождје, у Неготинској крајини долазно је

домаћин пре сунца у виноград, и, чим се сунце роди, гађао из пушке у с. (којега је било у сваком винограду), тако да се његово семе расуло на све стране (ЖСС, 139 ид). За семе од с. добијено на тај начин држи (се) да је лек од пробаци и главобоље (СЕЗ, 14, 71). И ивиче се преображенски с. сматра за лековит (СЕЗ, 16, 431).

С. је познат и у љубаним враџбинама. Кад момак хоће да га заводи девојка, треба да ради ово: да на дан Усековања светога Јована узбере у ма којој девојачкој банџи с., пробуди га новим вретеном, намаже маслом и медом и носи на пупку три дана и три ноћи; коју девојку после погледа кроз ту рупицу, она ће га одмах заволети (Караџић, 1, 1899, 122). Такође је познат и у бајанјима и народној медицини. Њиме се баје против жутице (Караџић, 3, 1901, 170), или се пије вода у којој је скувано лишће од преображенског с. (заједно са другим биљкама, СЕЗ, 16, 431). Вода у којој је потопљено семе од с. лек је од главобоље (Караџић, 3, 222). Његов цвет лек је од великог кашља (СЕЗ, 13, 1909, 343).

ТАМЈАН

Weihrauch (thus). Тамјан.

Као и други јаки мириси, т. је моћан апотропајон против свих злих духова. Од њега беже бабице (и зато се он меће породилац под главу, СЕЗ, 14, 109), «мраки» (= демони мрака, ZNŽOJS, 19, 145), и нарочито вештице. Највећу моћ имају вештице на Богојављење, и зато тога дана треба метнути освећеног т. у сва четири собна угла (ZNŽOJS, 13, 307). Где има мале деце, ту се пред спавање кади соба т. («да се деца не би у сну плавила», СЕЗ, 14, 19).

Његова апотропајска моћ разлог је што се он изданош употребљаје у мртвачком култу («мирше на т.» – о болеснику који ће скоро умрети), и уопште у култу, домаћем и јавном, и у свима приликама када је

потребно религијско очишћење. Он се издашно употребаљује и у цркви, и не изостаје ни из једног обреда цркленог. Т. се кади мртвачка жртва (нпр. СЕЗ, 19, 41; 254), хаљине које остају иза мртваца и које се после дају сиротини (СЕЗ, 16, 254), гомиле дрва које се на Беле покладе пале да би се мртви огрејали (СЕЗ, 19, 30). Даље, т. се кади жртвено јагње, о Ђурђевдану, пре но што ће да буде заклано (СЕЗ, 16, 137), и (стока) пред почетак омагте муже (СЕЗ, 19, 328); жито, пред сејање (СЕЗ, 16, 258), свадбени колачи и сватови (СЕЗ, 19, 178), софра о слави (СЕЗ, 16, 124; 19, 198), о Божићу (СЕЗ, 19, 77), о Ускресу (ib., 45) итд. Т. се кади и приликом усвајања (ib., 269), приликом уселјавања у нову кућу (ib., 276), када се на непознатог злочинца јавно и свечано баца аптема (ib., 308).

Кађење т. наш народ сматра и као жртву. У приповетки (СЕЗ, 41, № 112) луди брат пали огромне количне од разбојника у шуми остављеног т. – Богу.

У народној медицини т. се употребљује прилично често. Ракија у коју је (пored другогa) метнут т. пије се од јехтинке (СЕЗ, 14, 219), и поквареног стомака (СЕЗ, 19, 225). Њега у три пута гута болесник од издати (грчеван у стомаку, ib., 218). Т. и камфор, присути по земљој кожи, употребљују се као облог од пробади (СЕЗ, 14, 221). Кога боли зуб, меће се у шупљину зуба т. (СЕЗ, 19, 222); или се накади на т.: на тај је начин у приповетки тина нпр. Аарне 1640–1674 луди брат палио велику количину заплењеног т., и како је случајно баш тада Богородицу (на небу) болоо зуб, излечи јој он зуб и добије награду (СЕЗ, 41, 479). На Тодорову суботу (коњски празник!) даје се коњима помало истуцавог т. да не болују од тевневеца (СЕЗ, 19, 37). Т. се кади и приликом магичног «отварања» болесника (ib., 264; 266).

ТАТУЛА

Stechapfel (datura stramonium). Татула (сърдац, сьрдљак, свињска душица, Šulek).

Кад девојка хоће да привуче (неверног) драгана, она му исече три трага: један баца у невен: да би венуо за њом; други у ватру: да би изгорео за њом; трећи у т. – да би пукао за њом као што плод т. пуца (БВ, 10, 364, народна песма).

ТЕТИВИКА

Stechwinde (smilax aspera). Тетивика, титивика (Šulek).

Теј од т. је народни лек код болести желуца (ГЗМ, 12, 1900, 152), и када коме крв «стане» (коме је крв «дебела, па не може у жилама да иде», ГЗМ, 20, 1908, 352).

ТИКВА

Flaschenkürbis (cucurbita lagenaria)*
Тиква.

Т. се употребљује за магично спутавање женских демона. Кад вештица «дигне млеко» крави, треба укуцати чавао у т. и осушити је на диму с огњишта: вештица ће «змакнути вода» и мораће вратити млеко (Караић, 3, 1901, 195). Кад мора сиђе са човека, треба у том тренутку затворити тикву, и онда ће мори «стати вода» и навраћаће идугега дана сваки час не би ли отворила т. (ZNZOJS, 23, 190). Увор, и пословицу «утерати некога у злу тикву» (= «унесрећити», ZNZOJS, 6, 145).

Код девојачке куће, кад је свадба, обесе т., па кад нађу момкови сватови, не пуштају их у кућу пре

но што ову т. из пушака оборе (СЕЗ, 16, 215; 19, 139. О сличним условима које поставља девојачка страна – гађање у јабуку, мегдан, прескакање кова, налажење девојке међу другим сличним – в. Usener, Kl. Schr., 4, 94 ил. [ту су узети у обзир и српски обичаји!], и моје издање Петнаест српских народних песама, 166).

Т. има извесну улогу у народној медицини. Да би жени био порођај лакши, пије воду у којој је куван корен од т. (СЕЗ, 14, 105). Средина из т. облаже се на изгоретину (СЕЗ, 16, 429).

* У рад. стоје: *Zamiribe* (*Zamiriba dioica*). Међутим, ти називи значе само: дивља тиска, због чега су замењени према другим реченицама (Вуковић, Симоновићем, Сулековићем).

ТИС

Eibe (*taxus baccata*). Тис.

Тис ужива свуда изванредно поштовање, а нарочито у Босни и Црној Гори. Он располаже са таквом апотропајском снагом какву, осим глоговине, нема ни једино друго дрво. Од тиса беже ђаволи, вештице, море, и друге утваре. Баво се хвата на глоговину и тисовину (БВ, 3, 1888, 103; 8, 1893, 364; СЕЗ, 22, 1921, 170). Тисовина се пришива детету за калу (ГЗМ, 6, 1894, 668), или се меће у одело (ZNŽOJS, 23, 316), у колету (ZNŽOJS, 7, 1902, 293; 388; СЕЗ, 32, 1925, 377; 48, 311), да га не би урекли, или да му не би наудиле вештице. Некаква Циганка, за опкладу, од 50 плугова који су на некој њиви орали зауставила је својим басмама 49, а један није могао, јер је у роговима волова било урвено помало тисовине (и због тога »такав плуг не би могли зауставити ни сви сикирбази што их има на свету« ГЗМ, 10, 1898, 515). Због тога се тисовина носи,

у обљаку крстића, или у обљаку ∇, или и без нарочитог облика, као амајлија (СЕЗ, 32, 377; 48, 311). Жена кад

пођу пође с дететом на село, понеће собом мало тисовог дрвета (ГЗМ, 6, 369); деца га мећу око врата, а девојкама у косу, против урока (ibidem; Беговић, 163); такође га мећу овину знонару поред знона, кравама и воловима у роге, воловима у јарам (ibidem и ZNŽOJS, 11, 271; 23, 316; СЕЗ, 48, 311), добрим коњима у гриву (СЕЗ, 48, 311). »Највећи понос и тврдо уздање у напредак сваком тежаку јесте имати телиг од тисовине« (СЕЗ, 1. с.; в. и ZNŽOJS, 11, 271). Тисовина се меће и у одело и у сандуче с оделом; од ње се праве кашике (»јер то дрво сматрају чуварем среће«), корице за ножеве, штапови, ћердани, па чак и мушкетле, али се на њих не пуши, »јер би то било грехота« (ГЗМ, 1. с.). Муслимани око Вареша гоне стоку тисовим прутовима и верују да ће им тако стока боље напредовати. У Властеници носе тисовину у новчанику, јер ће се тако новци боље сачувати (ibidem). Кад се лети јако необлачи, босански католици пале тисовину која је на Четврту недељу била посвећена (ГЗМ, 6, 369; ZNŽOJS, 11, 271). У Подрињу раде се, о Бурђеву дне, извесне манипулације са тисовином противу града (СЕЗ, 17, 172). Тисовину радо држе поред иконе (СЕЗ, 32, 377).

Т. је вилничко дрво. Око њега се скуплају и на њему се задржавају виле, а тис »расте само на чистом месту« (СЕЗ, 32, 377; народна песма, БВ, 16, 277).

Поштовање према т. има понекад значај култа. На Косову, кад се тисовина унесе у кућу, морају да је предворе две младе девојке »као и мрш« (Венац, 14, 610). Постоји обичај да је на Бадњи дан предворе и ушчувају »будно до зоре« три лица, и у том случају има она нарочиту снагу (СЕЗ, 48, 311). Позната је и извесна врста причисливања тисовином: на Ускрс, ко нема посвећења [=ногача, прешак сир и јаја, што се благосиља на Велику суботу] нека пригризе два-три листића од освешане т. »па једнако кад кад се је и наво посвећења« (ZNŽOJS, 11, 271).

У народној медицини т. има сасвим ограничену употребу. Теј од корена лек је од туберкулозе плућа, а кора скована у маслу, ако се узима кроз 40 дана, излечује паданицу (ГЗМ, 4, 165).

ТИТРИЦА

Wucherblume (chrysanthemum leucanthemum). Титрица, рада, прстенак, иванска деклница или рожа; иван-цвијет; петрово цвеће, волује око (Šulek, 36 назива).

Уочи Ивањдана беру га девојке и задевају у сито, намењујући сваком челадету из куће по један струк, и обесе под стреху. На Ивањдан устану пре сунца и гледају цвеће у сито; чији су струкови весели, то је повољан знак; а чији је струк увенуо, тај ће умрети те године (ЛМС, 139, 85).

ТОПОЛА

Pappel (populus alba). Топола; трепетањака (СЕЗ, 19, 402).

Према једној скаски, Богородица, бежећи од Јевреја, молила је т. да је сакрије: т. није хтела, и зато је Богородица проклела да јој се лишће узек делуја и без ветра (ZNZOJS, 7, 1902, 195 на). По другом, углавном супротном веровању, на т. воле седати виле, »јер на то дрвеће врагови не смеју« (ZNZOJS, 7, 116; 167). Тако је сасвим природно да т. може бити спасоносна. Под њом лечи се грозница. Болесник запали на њој свећу од Светога Мариња, и говоречи басму тражи од т. (односно од виле које су на њој) да са њега скине грозницу; онда откине три т. граниче и баца иза себе, и онда огули т. кору и три пута њоме обавије т. (ib., 167 на). – Т. гранича забуда се у кукушките, да сачува к. од бувача (ib., 183).

На дан 1. маја оде сваки момак у шуму, нађе храстић или т., окити је панталјакама и усади испред куће девојке коју воли (ZNZOJS, 19, 171).

Т. у народној медицини има сасвим малу примену.

У води у којој је прокувано т. лишће купа се болесник од врућице (ЖСС, 303).

ТРЕШЊА

Kirsche (prunus cerasus). Трешња, прешња. Реч је позајмица из латинског, позната свима словенским језицима.

Т. има извесан религијски значај, и у добром и у рђавом смислу. Т. дрветом не ваља ограђивати гробље, »јер је [то дрво] проклето« (ГЗМ, 6, 1894, 672); с друге стране, муслимани у Босни сматрају т. за свето дрво, и о томе причају једну етиолошку легенду: Кад је Нимрод са својим људима хтео да спали Аврама, јасика је дала своје дрво, а зелембаћ је ватру потпиривао. Само трешња не хтеде никако горети. Зато јасика непрестано трепери, зелембаћа свако убија, а т. је света (Софрин, 212). Од т. (или брезоне) коре праве се »лиле« које се ритуално пале уочи Ивањдана и Петровдана (ЖСС, 133; ГЗМ, 6, 386); али је могућно да је ту разлог практички, а не религијски. Трешња с пролећа ваља окусити неколико, а не само једну, »јер ће се у противном од једне чаше ракије опати« (СЕЗ, 13, 416). Од т. дрвета не ваља ложити ватру »због врућице« (ГЗМ, 6, 672). На тробу момка или девојке, у Омољу, сади се, уз разне церемоније, т. [у коју има да уђе душа покојника] (СЕЗ, 19, 249).

Т. има извесну улогу и у врачанима и титанима. Девојка која жели да се уда простре уочи Бурђевдана под какву младу т. неношену повезачу, па сутра пре сунца затресе т. и каже: »Повезача неношена, девојка неношена, а ливада некошена: повезачу понесоше, ливаду покосише, и девојку запресише«. Цветове што са т. опадну покупи у повезачу и носи уза се (Беговић, 222). Према гранича т., метнутој на Андрашевој у воду, гата се о дужици живота: ако гранича процвета, биће живот дуг, а ако процвета и олиста, биће кратак (ZNZOJS, 19, 202).

У народној медицини лишће од т. употребљава се против опадања косе (СЕЗ, 13, 1909, 361); т. смола је лек од зубобоље (ГЗМ, 6, 802), струготине од т. чутуре лек од далка (ЖСС, 283). Испод гране дивље т. провлаче се вереткиње, да би зачеле (СЕЗ, 19, 84).

В. Бугојно – Штовање трешње. ГЗМ, 7, 1895, 467 ил.

ТРИ*

Dornstrauch. Три (sing.); трње (collect.); драча (sing. и collect.) (и драч, в. РСА; драч и девесил драч, в. ЗНЗОЈС, 23, 56). Овим именима одговарају латински називи: *birscus*, *spina alba*, *crataegus* *monogyna* (=бели- три или «бела» драча); *rubrus aculeatus* (=црни- три или «црна» драча).

Уз ово долази и глогово трње (*crataegus oxycantha*). В. Гаоз.

Три, или драча, врло је моћан утук против свих злих демона. Као такав, има он надимак *дevesил* (као, уосталом, и друге неке магичне биљке, на пример: *оман*), то јест, он сам садржи толику моћ колику *дevesил* других магичних биљака заједно (в. горе *с. в. Оман*). Нега се плаше вештице (и због тога се сматра да га је добро увек у кући имати, ЖСС, 326), ђаволи (Венац, 14, 610), пустоловнице (и зато се човек може од њих спасти ако се сакрије у трње, ЗНЗОЈС, 1, 98), и сви зли демони уопште (cf. ипр. ТРБ, ИИЖ, 3, 48). У околини Требњана на дан свадбе син снагови, а нарочито млади момци, забадају у хаљину црни т., »да им вештице или зли духови не нахуде« (ТРБ, ИИЖ, 3, 48). Ко носи собом штап од црнога т., може ићи слободно куда хоће (ЗНЗОЈС, 7, 292; 13, 148). Од т. близнака (две напоредо срасле гране) узима се комадић и пришива детету на капу, као амајлија (СЕЗ, 40, 107). Да зли демони не би могли ући у зграду и напакостити људима и стоци,

осигуравају се врата на тај начин што се више њих меће три или трње (ЗНЗОЈС, 23, 56); то се, пре свега, ради у оне дане када су вештице и зли демони нарочито настрљиви, на пример: о Ђурвекдану (ЗНЗОЈС, 20, 46). Кроз трње демони не могу да прођу, јер ће их оно у себи задржати; три на тај начин може и да привуче демоне, и веже их за себе и против њихове воље; и зато вештице, када полазе на збориште, пошто се намажу машу, говоре познату формулу: ни о три ни о грм, већ ту и ту, јер ако јој се ту заплете коса, изгубљена је (в. ипр. Вук, Рјечн., *с. в.* вјештица; СЕЗ, 50, 163). Марко Краљевић је у некој прилици размрсно вили косу која се тако била заплела, и вила га је зато наградила да буде јунак над јунацима (Краљевић, 1, 36). Податак да се вукодлак »радо увлачи у драчетино« (ЗНЗОЈС, 23, 1918, 185), према овоме, није вероватан. Да трње има заштитну снагу и да разгони демоне веровали су, уосталом, и други, стари и нови европски народи. Бион, познати филозоф, целог века хулио је на богове, али када се у старости оболестио – каже његов биограф – метнуо је на врата од своје куће три и доворску.

Као апотропајон, утук, т. се нарочито радо употребљаје у борби против мртвачких демона, и против покојника чији повратак жељиво да онемогуђимо. Пре но што се мртви спусти у раку, боде се т. коцем, »да се не би повампирно« (СЕЗ, 13, 447), или му се, из истога разлога, забада трње у палчеве од ногу (Ст. М. Љуб., Прип., 207). Против вампира носе се увек собом по три т. бодљике (ЗНЗОЈС, 23, 186), и забада се трње под кућин праг (Ст. М. Љуб., Прип., 205). Хаљине у којима је неко издахнуо баце се изван села, на какво трње, »да ту неструју« (ЖСС, 340). Вампир се боде или глоговим коцем, или коцем од т. (Краљевић, 3, 6; 213; ЗНЗОЈС, 10, 246; 13, 148; 23, 186); нарочито моћ има т. који је благословен на Цвети, или који је преко Велике недеље стајао на олтару (ЗНЗОЈС, 10, 246). Уверене да мртац, или његова душа, не може кроз трње, јер га оно привлачи и веже за себе, утицало је на форму сахрањивања. Да се мртац не би повампирно, меће се

врх њега, како нам у приповетки *Проклеши кам* каже Стјепан Митров Љубиша, »ред плоча, гомила камења и највише драча« (Прип., 202; упор. и Даничић, Посл., 479: »Да му је драча под ногама, а плоча над главом, нек не може ни гори ни доли«, и Вук, Посл., 4660. У молитви против вештице каже се: »Бог јој озго драчу, а одго плочу«. ZNZOJS, 22, 1917, 311), исти начин сахрањивања као и у германској преисторији (упор. ипр. Karl Helm, *Altgermanische Religionsgeschichte*, 1, 132 ил.; 147 ил. и Tacit. *German.*, 12: »iniecta insuper grate« (= одозго притиснуо лесом)). Код Немаца постоји – или је доскора постојао – обичај урпа. O. Gruppe, *Griechische Mythol. u. Religionsgesch.*, 890), а такође и код Римљана (Ливије, 1, 51, 9; 4, 50, 4), да се по гробљу сади трње. Тако се понекад поступа чак и са сеновитим животињама. Ако, напиме, ко из незнања убије кућну змију, сахрањује се она са истим почастима као и човек (јер се, према примитивном веровању, у њој налази душа најстаријег претка, или другог ког покојника из куће, упор., уосталом, и S. Reinach, *Phénomènes généraux du totémisme animal*. Cultes, mythes et religions, 1, 18); и са истим осигурањима са којима се сахрањује човек за кога се бојимо да ће се повампирити: напиме, покрије се белом крпцом (то треба да је обавезни покров) и закопа дубоко у земљу, под три (CEZ, 17, 149). Ко убије зеленбаћа – који се код нас сматра за демонску животињу – треба да, у залазак сунца, у сваку његову рупицу забоду по један т. (ZNZOJS, 6, 126). Трњ, дакле, представља препреку за зле душе и за душе уопште; оне не могу да кроза њ прођу, или ако то покушају, или иначе на који било начин дођу у додир с трњем, задржаће се у њему и залепити за њега. Према томе, на сваком трњу и у сваком трњаку може, евентуално, бити по каква душа луталца, која је ту на ко зна какав начин доспела. У вези с тим може се разумети једна наша религијска забрана. Не ваља се, каже се, да се дечје пелене међу на трње, »јер ће се деца срагати« (ZNZOJS, 7, 386); у ствари, пелене на трње не треба стављати (према примитивним схватањима) из истог разлога из кога се

поћу не остављају напољу – то јест, да се за њих не би залепила каква зла душа. – И друге неке ствари могу везати душу за себе, и на тај начин одузети јој слободу кретања, и могућност да нам евентуално чини зло. Ту моћ има, на пример, камен, о чему в. мој рад у CEZ, 31, 1924, 56 ил. Када се сахрањује покојник за кога постоји бојазан да ће се повампирити, у његов се гроб бацају три камења – очевидно зато да душу, ако би хтела да изиђе, задрже. Многи народи брижљиво су ограђивали, па неки тако раде и данас, гроб каменовима, или би га пунили камењем, очевидно у истом циљу. Надгробни споменик првобитно је имао задатак да душу осигура место где ће да се склони, односно да је за себе везе. На гроб вампира Саве Саваковића, у Глинчићској приповести, набацали су селаци »камена, клада, и свакојака штрња, најниже глогова«. Моћ весивања има и (брезова) *меџла*. Отуда обичај, који ни у Београду није непознат, да се испред прага, када сватови улазе у кућу, меће метла: она ће задржати зле душе, ако покушају да у свадбеној поворци уђу у кућу. Најзад, ту моћ нема само трње, него је може имати и *зрени* уопште. Код Тешља у Босни има гроб некаквога човека кога су убили хајдуци, па га ту и закопали. »Ко год је послатог тога пролазио мимо тога гроба, бацно је на њ грана« (ГЗМ, 11, 707). Код Власенице има гроб некаквога хајдука, који је ту погинуо. »Сваки човек који онуда наљегне, баца по једну грану на тај гроб; јер ко не би бацно, о том кажу да ће оболети.« Гране, очигледно, има одне задатак да задржи душу, утолико пре што су у овом случају у питању људи који су умрли насилном смрћу, а та категорија душа најопаснија је; и последица која се претпоставља ако се грана на гроб не баца – напиме, *обољење* – јасан је доказ да се граном донста треба да души спречи излазак, јер, као што знамо, зле душе су те које, према примитивном веровању, изазивају у човеку *болести*. Позната фраза »метнути девојци грану на пут« (то јест, »смести је чим да се не може удати«, Вук, Посл., 3430) постала је у овим асоцијацијама, с обзиром на негативну магичну моћ гране, моћ сметања и задржавања. Исто тако, можда, и

пословица: «Курјак се не плаши шумњатом гразном» (Вук, Посл., 3171).

Трну се покаткад приписују особине које ипаче налазимо само код митских биљака. Ако се који момак не може да ожени, треба – каже се – да हुтећи копа бели три, док га целог из земље не ископа, и да на његовом крају нађе неки црвени котур. Ако му то пође за руком, ожениће се; само је такав котур прво тешко наћи, јер корен при копању иде све дубље и дубље у земљу (Караџић, 3, 175).

У магији понекад је три замењен иглом или ексером.

За човека који је преко обичаја љут и набусит каже се: «као да је на трије мокрио» (Караџић, 1, 184). Кад се у туђој кући такве триом у вериге, одмах ће се чељад завидити (Беговаћ, 237).

Теј од т. жила, исто тако као и плод т., лек је од срдоболе (ZNŽOJS, 9, 52; 14, 78); теј од семенака лек је од кашља и сушице (ГЗМ, 6, 801). Тејом од т. коре ваља оплакнути уста живицету, противу шана (СЕЗ, 13, 429). Кора од корена, скувана с дукатом, лек је од жутице (ГЗМ, 4, 140).

* За осовну нивта издања увета је објављена верзија (у СКГ, 49, 1936, 125-127, под насловом «Три и гаје у народној српској религији»), али су из рукописа, осим документације, задржана и нека веровална која нису објављена (о т. у магији и кор. издањима). Штампана верзија разликује се од рукописне извесним изменама не само у распореду грађе него и у стању и погледу првим објашњењима (нарочито на стр. 127: о различитим стварима које могу издати дину).

ТРИЈИНА

Schlebe (*prunus spinosa*). Тријина, триавка, црни три, дивље шљивнице (Šulek).

Народ верује да не може бити правог пролећа док т. не процвета (Софрић, 213).

Теј од т., са стипсом, лек од срдоболе (ЖСС, 311; в.

и СЕЗ, 16, 434). Код килавости соком од т. прелије се першун и припија на мошнице (СЕЗ, 19, 109).

ТРОСКОТ

Quecke (*agropyrum repens*). Троскот (глистник, пирица, Šulek).

Употребљује се при бајању против русе (красе, Караџић, 1, 1899, 245). Меће се у ракију и пије против сушице (ГЗМ, 6, 1894, 802). Скуваним врућим т. облажу се болесници од реуме, и каде се њиме (СЕЗ, 13, 1909, 376; ГЗМ, 12 1900, 152). Т. је (пored многих других биљака и ствари) саставни део лека од трипера (СЕЗ, 14, 236).

ТРСКА

Rohr(schilf) (*phragmites communis*). Трска.

Којој се жени не држе деца, када затрудни, треба да одсече трску, налије у њу вина, узмеси девет колачића и узме један стари нож, па да то све зашпије у плативену косу и (уз друга врацања) пусти у текућу воду (околнина Кучајне, ЖСС, 200). У околнини Ђећевљење мера за гроб и мртвачки сандук узима се трском (СЕЗ, 40, 254).

ТУРЧИНАК

Klatschmohn (*papaver rhoeas*). Турчинак, булка, дивљи (пољски) мак, црвени чоек, црвени кукуриак, фратар (Šulek).

Три цвета т., ступаца у прах, дају се говецету кад има кривоурно (СЕЗ, 17, 1911, 581 ид). Цвет од пољске

6. потипају жене у воду и ту воду пију, да би порођај био лакши (СЕЗ, 14, 105).

ХАЈДУЧКА ТРАВА

Schafgarbe (achillea millefolium).
Хајдучка трава, месечина (трава), кунџа,
мекушица, папраз, спор, спорши,
столестник. У Šuleka има 49 назива.

У народној медицини има веома угледно место, нарочито она која је убрана у Међудневце (нпр. СЕЗ, 13, 437). Она се употребљаје од многих болести, а нарочито као теј у случајевима суве болести (СЕЗ, 17, 557; Караџић, 3, 169), и као мелем за ране (СЕЗ, 17, 565; ГЗМ, 4, 151; помешана с мокрицом, зауставља она крв, Караџић, 3, 169; СЕЗ, 7, 111). Отуда и име «хајдучка трава», јер су је хајдуци у планини привијали на ране, немајући ничег другог, па су је, по једној традицији, хајдуци чак и «пронашли» (ZNZOJS, 11, 261). Такође је лек од шкрофула (у зетнигу, који се пије, СЕЗ, 17, 560), грознице (у раквју, уз басму која се каже девет пута, ЖСС, 278; ГЗМ, 4, 151), «маразливости» код детета (у теју, СЕЗ, 40, 125), стомачних болести (теј, СЕЗ, 16, 428), срдобоље (ГЗМ, 4, 150), тубобоље (ib., 151).

ХРАСТ

Eiche (quercus robur). Храст; дуб.

Према храсту има српски народ велико поштовање, и многи стародревни примерци сматрали су за божанства и уживали култ. У области Заглавку (источна Србија) «свако село има по неколико записа (в. чланак (Zajlic)), и то су махом горостасни храстови са усеченим крстовима у њиховим деблима. Нико не сме да одсече такав храст, ниш и опало суво гране с њега да

гори, јер би се таквоне кућа угасила или бар би му рука усахла» (СЕЗ, 20, 1913, 42) – и то, углавном, важи за све српске крајеве ((в. СКГ, 60, 1940, 113)). Под таквим хрстовима, о дећњим празницима (Спасовдан (в. нпр. ЖСС, 128; СЕЗ, 61, 138; 70, 235; 84, 91)), одржаване су молитве и приношене жртве ((в. нпр. СЕЗ, 14, 213; 16, 137 ил; 19, 208 ил)), и том би приликом у стабло био урезиван нов крст (СЕЗ, 17, 183...). Под храстом би биле одржаване и скупштине (чувени таковски грм, под којим је, 1815. године, донесена одлука о устанку на Турке!). Где се поред старог хрста налази црквица или крст, ту је храст, вероватно, пагански остатак. Храст је дошње, понекад, замењен крстићом од хрстовине, који је постављан у њивама (нпр. СЕЗ, 32, 1925, 372). Под старинским храстом, верује народ, може бити закопано и благо (СЕЗ, 47, 1930, 104). Бадњак (в. чланак!) се узима по правилу (а у неким крајевима, нпр. у неким крајевима Босне, искључиво, в. ГЗМ, 6, 379; СЕЗ, 32, 1925, 369) од хрстовине (СЕЗ, 32, 1925, 368; ГЗМ 6, 1894, 381; Schneeweis, 17). Упор. и пословицу: «Да је сваки дан Божић, не би било дуба вражијега», тј. исекли би се на бадњаке (Софрић, 92). У приповетки благодарни детчо наплаћује на гроб демонске краве која га је отхранила три х. стабла (СЕЗ, 41, № 10, 190). У једној народној приповетки, међутим, на х. се скупљају ђаволи (СЕЗ, 41, № 67, 108).

Х. граничне имају такође велику улогу у култу. У јужној Србији обичај је да на Светога Игњата домаћин уђе са х. граничником у кућу, и честита укућанима Нову годину; затим том граничником чара ватру, и после је забеле у греду и ту чува до Малог Божића (1. јануар), а онда је изгори (СКГ, 14, 37; Schneeweis, 95). Х. гранична игра важну улогу и при дочарању кише – њу том приликом носи прац (ZNZOJS, 7, 1902, 256). Храстовом метлом посећује стара вештица нову вештицу (Караџић, 3, 1901, 189). Три хрстове граничне употребљају се у манипулацијама око терања урока кад је дете уречено (ЖСС, 299). У истом циљу даје се уреченом детету да пије воде у којој је пото-

пљено седам или девет храстових угљена (ZNŽOJS, 7 388). У Црној Гори на Спасовдан крсти се зеленом храстовом граном свако жито, и капе се торони и куће (СЕЗ, 17, 181). У Св. Мартину (Међумурје) уочи Богојављења донесе се из цркве освешћена вода, па се онда у њу замочи х. гранчица и прска (лустрира) цело (село) (ZNŽOJS, 12, 300).

Теј од храстове коре или жира употребљује се против срдобоље (СЕЗ, 13, 348; ГЗМ, 4, 160), кора за заустављање крви (ГЗМ, 4, 160), против знојења ногу (СЕЗ, 13, 379), кијања (Софрић, 96), киле (ГЗМ, 12, 1900, 150), противу шапа (СЕЗ, 1. с. 429), противу буба (Софрић, 1. с.); х. жир, или вода у коју је потопљено х. лишће, средство против срдобоље (ZNŽOJS, 14, 79). Болест се може пренети, пребацити на храст (Караџић, 4, 1903, 171; Софрић, 1. с.).

За неке стародревне примерке везују се и етнолошке скаске. У селу Пољаци (Херцеговина) има једно место што се, по једном високом, увек зеленом храсту зове Зелени Дуб. Прича се да је под тим храстом заклано једном двоје невине деце, па је нож којим су заклана обрисан о дрво, и од тога је доба оно зелено и лети и зими (СЕЗ, 5, 1903, 1229).

Код Срба постоји мушко име Растко или Растислав.

В. Цеп.

ЦВЕКЛА

Rote Rübe (beta rubra). Цвекла.

Сок од ц., заједно са соком од роткле и шаргареве и жутим шећером, лек од великог кашља (СЕЗ, 13, 1909, 344).

ЦЕР

Zerreiche (quercus cerris). Цер.

У српској религији има ц. изванредан значај: он се често бира за запис (СЕЗ, 16, 151); кад се приликом епидемије извлачи живи огњак, испод жила ц. копа се прокоп, кроз који ће се провлачити људи и стока (С. Тројановић, Ватра, 153). Он се најрадије (нпр. ГЗМ, 6, 1894, 381) или искључиво (нпр. Вук, Рјечн., 4. в. бадњак; Караџић, 1, 1899, 213; ГЗМ, 6, 379; СЕЗ, 7, 115) узима (за) бадњак. Пандан овом нормалном бадњаку је обичај у неким крајевима да о Светом Игњату [или на Бадњи дан] полагањем донесе у кућу ц. гранчицу, и узалећи с њом пита укућане *да ли савице младоза Бога*; кад му укућани потврде, он са границом у руци благосиља за плодност, па онда забоду границу више огњишта у зид, и ту је нико не дира док сама не падне (СЕЗ, 16, 143; 145, упор. и СЕЗ, 7, 277 ид. и Schneeweis, 10 ид.).

У працњацима против града, на Бурђевдан, избуше се четири ц. на преметима, и у те руке метне по парче тисовине (СЕЗ, 17, 172 ид.). Истога дана треба продати млеко кроз рупу на ц. кори и метнути два-три парчета коре под карлице, па ће се хватати дебео скоруп (СЕЗ, 13, 434; 32, 108).

Која девојка жели да има мушку децу, треба да на венчање у себи спомине ц. а за женску децу границу (етимолошка магџа! СЕЗ, 14, 99).

Ц. може бити и фетиш. У околини Везела има један стари ц., који народ сматра за светињу, и нико се не би усудио да га посече или оскрнави. Народ долази код њега сваког четвртка од Ускреса па до Спасовдана, пре сунца, пали на њему свеће и везује конце од одела. Кроз једну шупљину у њему провлаче се нероткиње да би зачеле (Записи, 4, 118).

Ц. кора, у вину, лек је од плућкавице (ЖСС, 262); ц. жир од срдобоље (ЖСС, 311); луг од заштивања (ЖСС, 306). Жене које имају много прања пију мусу од ц., или једу његову мезгру (СЕЗ, 13, 392). Ц. вода пије се и

против нитре (Беговић, 248). Кад дете много плаче и мокри, каже се да болује од горске: у том случају баје му се са три ц. шипке запаљене више његове главе (СЕЗ, 14, 123).

ЦИМЕТ

Zimt (cinnamomum cassia). Цимет; кањела.

Ц., куван у црном вину, заједно са карамфили-ћем, орашчићем, бибером, лек од срдоболе (СЕЗ, 13, 1909, 346). Циметом се посипа утроба болесних жена и отекле жлезде код дете. Такође се употребљаје и од зубоболе (ГЗМ, 12, 1900, 150).

ЦРВЕНИ ПАТЛИЦАН

Tomate (solanum lycopersicum). Црвени патлицан; парадајз.

Ц. л., са нишадором, као спољње средство против пришта (СЕЗ, 13, 1909, 374).

ЦРНИ ЛУК

Zwiebel (allium cepa). Црн лук, капула, кромид, кромити лук, црљенац, чебула (Sulek).

Ц. л. се радо употребљаје у гатању. Девојке уочи Ђурђевдана прережу два пера ц. л., и једно намене себи; па ако је идућег јутра то мало више израсло, удаће се ускоро (ЖСС, 118). Уочи Нове године узме се главница ц. л. и од ње одвоји дванаест љусака, и свака од њих намени на један месец у години; онда се у сваку љуску метне мало соли, и идућег јутра која љуска буде сува, биће и одговарајући месец такав; ако буде влажна,

биће такав и дотични месец (ЖСС, 177 ид). Мухамеданске девојке уочи Ђурђевдана посаде струк ц. л. без жила, у земљу, па на коју се страну идућег јутра нагне, на ту ће се страну удати (ГЗМ, 6, 643). Уочи тога истога дана вежу девојке у башти два једнака пера ц. л., и то једно вежу златним, а друго сивелим концем: ако после неколико дана израсте више оно перо што је златом везано, биће у браку срећна (ZNZOJS, 16, 159).

Ц. л. не ваља садити Цветне недеље, јер неће наљати (ZNZOJS, 7, 145). Ако се сади коцем, па ако се стави полет у земљу, мучи се Блажена Госпа (иб., 382). Кад се сади, треба под први лук ставити парчице шигле и рећи црву: «Ево ти храна за годину дана, не дирај л.» (иб., 183). Ако ц. л. сади љубо чељаде, биће и он љуб (СЕЗ, 48, 55). Ко пре Ђурђевдана убије змију штапом, нека тај штап забоду у лук, па га црв неће јести (ZNZOJS, 7, 183).

Ц. л. употребљаје се и као апотропајон. Кад се зида кућа, обеси се на једном крају неколико главница ц. л., «да би се од куће одбили нечисти духови» (Браство, 8, 50). Кад је порођај тежак, ваља накадити собу ц. л. (ZNZOJS, 5, 284), свакако такође у циљу да се одгнају зли демони који ометају порођај.

У народној медицини има ц. л. угледно место. Он се даје породили, да би имала млека (свуда); нарочито дејство има ако га породила поједе на прагу (СЕЗ, 40, 108). Иначе се једе против несанице (Караџић, 4, 1903, 125), кашља (скуван и помешан са бисквитом и маслом, ГЗМ, 20, 1908, 348), као противотров змијском уједу (ГЗМ, 12, 1900, 151), уопште предохрана «од ма какве болести» (СЕЗ, 13, 1909, 381). Као спољње средство ц. л. се привија, сам или као саставни део, код главобоље (ЖСС, 313; 316; СЕЗ, 40, 230); ухоболје (помешан са истуциним белутом, СЕЗ, 13, 344); чирева (ЖСС, 264; Караџић, 3, 1901, 224; СЕЗ, 40, 233; ZNZOJS, 5, 94; 11, 263); изгоретине (СЕЗ, 13, 357); магарећег кашља (ГЗМ, 4, 153; СЕЗ, 40, 128); гушобоље (СЕЗ, 40, 126; 231); мишице (ЖСС, 264 ид). Сох од ц. л. капље се у уво, код унобоље (СЕЗ, 13, 345); врелом водом, у коју је

метнуто љуски од ц. л., синапа и соли, треба се напарити од назеба (СЕЗ, 40, 239); човека кога је ударила капља треба ц. л. истраљати (СЕЗ, 40, 244). Ако се породила накали ц. л., лакше ће родити (ЖСС, 192).

У Ц. Гори о здравственој снази ц. л. нема се најбоље мишљење. Газда погодиво слугу да му чува стоку, с тим да му за храну даје хлеб и ц. лук, и, ако буде у стању да на Ђурђевдан брав по брав целу стоку пренесе преко струте, да сву стоку добије, а ако не пренесе, да у име најма не добије ништа. Три године слуга није могао учинити ништа. Онда му један стари пастир објасни да његова слабост долази од ц. л., и поучи га да једе само хлеб, а ц. л. да оставља у неко шупље дрво. Слуга послуша. После неколико дана дрво се осуши, а идућег Ђурђевдана слуга пребаци сву стоку и тако је добије (народна прича, СЕЗ, 48, 55).

ЧЕШЉИКА

Kardendistel (dipsacus (silvester)).
Чешљанка, чешљуга, чешљуговица, устава
(Šulek).

Има јаку апотропајску моћ. Од ње беже вампири, и у томе циљу у кумановском срезу носе се закрити-вају врата (С. Тројановић, Ватра, 238).

Народ верује да је она лек од прва код стоке. Њен врх савију к земљи, притисну га каменом и говоре: «Ја те сво решти (затварам) и нећу те пустити док не испадну сви црви из ране тога и тога мравничета» (ЛМС, 139, 88). Кувано лишће лек је од заушка (СЕЗ, 16, 432).

Кад која жена има много прања, треба да пије три пута узастопце воду са траве ч. (СЕЗ, 13, 1909, 392).

ЧИЧАК*

Klette (arctium lappa). Чичак.

Због своје особине да пријања за друге предмете, ч. се употребљаје у аналогној магији, да би издејствовао какву већу или спајане.

Проводаиња, кад пође на посао, ухвати се рукама за ч., «да би му се тако и започети посао прихваћао» (СЕЗ, 7, 9); или просиоци баце ч. на момка, «да би се залепила девојка за њега» (СЕЗ, 14, 152). Да би детету омилио рад, покуле се ч. који су се нахватили по његовим хаљиницама и обућима, и оставе у њихве да преноће са материјалом за рад (кудела, плетиво и др.), и при том се три пута каже: «Како се ч. прихватио за ово, тако се прихватале и руке мог детета» (СЕЗ, 13, 295). «Прилепило му се кај ч. за јајце» (каже се, као утук, о женама које чине мађије, Караџић, 1, 1899, 18).

Ч. боце, ступане, самлевене и испржене у масти, употребљају се као спољње средство код детњих краста (Караџић, 3, 1901, 169).

*У рил. под различитим немачким и латинским називима два члана: Klette (arctium lappa) и Spizklette (xanthoxylum). под истим српским називом Чичак. Пошто се и у тексту јавља само чичак (и у другом чланку немачки и латински назив означавају бочак, а речнице Šulekov и Семановићев), чланци су спојени у један.

ЧКАЉ

Distel, weisse (onopordon acanthium).
Чкаљ (Вук (Рјечн., s. v.); Šulek, Imenik,
57). У РЈА разликује се неколико врста.

На Бадње вече, на Косову, кад бадњаклија донесе сламу, потраже по њој ч., па га баце у огњ да сагори, «да би се и на њени уништио ч.» (СЕЗ, 7, 287, В. и Schneeweis, 33; 121).

Теј од ч. лек је од великог кашља (ЖСС, 294).

ЧУБАР

Saturei (satureia hortensis). Чубар, чубр, чубрић, чубрика, чупар, кубар, цупар, бресина (Sulek).

Има јаку апотропајску моћ, и зато се често употребљаје у аустрацијама. На Бадњи дан пред вечеру перу се руке у води где су потопљени ч. и босиљак (СЕЗ, 19, 72); у воду за купање новорођенчета првих 40 дана меће се ч. и босиљак (ib., 97). Нарочито се, у катартичком циљу, врши често *кађење* ч. (обично заједно са босиљком и катраном); њиме се каде породиља и дете, првих седам дана (ib., 95); породила коју су савладале бабице (ib., 99); жртва која се привоши мртвима на Велики четвртак (ib., 41); соба у којој има мале деце, када се у селу појави епидемија (ib., 20); жинина, на Бадње вече, ако спава напољу (ib., 74). На 40 дана после магичног «отварања» болесника врши се *кађење* ч., било да је болесник оздравео или умро (ib., 263). Место где је неко убијен громом ваља «моли-твину», тј. пошкросити богојављенском водом, и окидити босиљком, ч., и длаком бика без белеге («да се не би убијени укварио», ib., 391).

Има значаја у бајању и народној медицини. Нарочито је лековит ч. убран у Међуудевице (СЕЗ, 19, 13), и на Крстовдан (ib., 65). Од њега се прави мелем за рану (ЖСС, 331); меће се на пуцак детету које има «длаке», да би се оне изгониле (СЕЗ, 13, 282); када боли ухо, меће се сув ч. на натру, па се уво пари кроз вивски левак (ЖСС, 318). Ч., латово и зовниво лишће употребљаје се за парење главе, кад глава боли (ЖСС, 314); а ч. са сољу, у врућој води, за парење зуба кад боли (из србуља, Софрић, 217). Ч. се пије када жена хоће да изазове менструацију (ЖСС, 187) или побачај (СЕЗ, 13, 393), или кад трудна жена има болове у утроби (ГЗМ, 1892, 162). Тако су веровали и Римљани (cf. Софрић, 216 ил.). Да би жена лакше родила, треба да потије воду у којој је потопљен крстовдански ч. (СЕЗ, 19, 65). Ако боле очи, треба зелену каленицу напунити водом,

па ту метнути ч. са стрторком (цвехем), видовом травом, и једним дукатом: то треба да преноћи у кошници са пчелама, и ујутру пре сунца том водом треба умити очи (Караџић, 3, 1901, 221; лек од очију и: ГЗМ, 1892, 162).

ЧУВАРКУЋА

Hauswurz (sempervivum tectorum, грч. ἀνιζοοον, anizoon, Plin.). Чуваркућа, паликућа, узлудобар, узлудобра, озлужив, узлужина, подсилужив, ваздажин [упор. грч. ἀνιζοοον], нетресак, гостина роза, и др. а. Sulek.

Чуваркућа брани кућу од грома [упор. и чини-ници да је њено име у талијанском и енглеском изведено по бугу *громошнику*: barba di Giove, Jupiter's beard, Hegi (Illustrierte Flora von Mittel-Europa) IV, 2, 543; 547], и уопште од сваке несреће. Из куће на којој је ч. не може ловов ништа украсти, чак ако би остала и сасвим сама (ГЗМ, 6, 1894, 371 ил.). «Чуваркућа је, неле, боља на кући него два пса пред кућом» (ГЗМ, 19, 1907, 497). Ч. чува кућу и од нештита и болести (СЕЗ, 14, 324). Ч. се меће у амајлију да би се дете одржало (СЕЗ, 13, 289). Код увобоље исцеди се сок ч. и сипа у уво (СЕЗ, 14, 324).

ШЕВАР

Schilfrohr (phragmites communis) .
Шевар.

Против кашља, пробаци и грудобоље пије се ситно исцедан и скуван ш., помешан са жутим шећером (СЕЗ, 13, 1909, 353).

ШИМШИР

Buchsbaum (buxus sempervirens).
Шимшир; зеленика (Софрић, 219).

Шимшир се спомиње у народним песмама као лепо и скупоцено дрво: од њега се, у митским дворонима, праве кућне греде, палице, вретено (Софрић, 219). У песми »Двије сеје брата не имале« праве сестре брата од шимшировог дрвета [у нади да га оживе?]. У једној жетелачкој песми помиње се мртвачки сандук од ш. (СЕЗ, 16, 294). Народ у Босни верује да виле ткају платно на разбоју од шимшира (СЕЗ, 32, 1925, 377).

У свадбеним обичајима ш., у околним нивојкој, има важну улогу: њиме се кити »огледни« (свадбени) колач (СЕЗ, 16, 203), и у више прилика сватови (ibidem, 204; 210; 232); млади се на главу ставља венац од ш. (ib., 217). Приликом ритуалне стриже детета, капа коју му кум доноси мора бити закићена ш. (ib., 181). У Септандреји Срби ките божићни колач ш. (Браство, 15, 9 = Schneeweis, 53).

ШИПАК

Grapatapel (punica granatum). Шипак, нар. медул, пуклаш, сладун, слатки могорањ (в. Софрић).

Има извесну улогу у домаћем култу. На Божић јутру узме један младих ш. и иде око куће говорећи: »Добро јутро, доме! Мир божиј и Христос се роди!« (у Божи, СЕЗ, 20, 313). На бадымјанској трпези мора бити и ш. (СЕЗ, 40, 82). И у аграрном култу јавља се ш.: он се меће у џак са семеном са којим ће почети сетва (ib., 332). По варошима у Херцеговини, када млада уђе у свој нови дом, подстакне на огњишту главње (као полаженик што чини), и остави на огњишту ш. у који је задевен талир или дукат (ТРБ, ННЖ, 3, 30 ил.).

О Турфеџдану једе се ш. »ради здравља« (СЕЗ, 40, 70).

Ш. се употребљује као лек од »напетка« (ГЗМ, 6, 802); гаси жеђ од грознице (ГЗМ, 12, 1900, 152); даје се ко је отрован па бљује крв (ГЗМ, 20, 1908, 347). На Дан Светог Богородичиног појаса (31. VIII) провлаче се испод њега болесна деца (СЕЗ, 40, 75).

ШЉИВА

Pflaume (prunus domestica). Шљива.

У домаћој религији ш. има угледно место. Она се сади по гробовима, за време погребa и доцније, више главе покојникове, и кити се разнобојном вулицом и крнцима, и другим даровима (СЕЗ, 14, 251 ил; 19, 249; ГЗМ, 6, 1894; 165 ил). Умрла деца се и данас, у неким крајевима, сахрањују у шљивку ((СЕЗ, 14, 114)). Све то показује да ш. може бити сеновито дрво, седните какве душе, и, у даљем развоју, каквог демона или божанства. Отуда се десило да се, по разним крајевима нашег народа (нпр. у источној Србији и Црној Гори), од ш. сече бадњак (СЕЗ, 19, 70; Караџић, 2, 1900, 150). У источној Србији под ш. врши се на Ускрсе (јакo старинско) причешћивање копривом (СЕЗ, 32, 399).

Са ш. гранчицом прача се, на Светог Игњата, и на Божић, за берићет, и после тога задене се она за вериге (СЕЗ, 14, 72; 89).

»Где ш. најбоље напредује, ту је најбоље место и за грађење нове куће« (ЖСС, 11).

За младу ш. привезују девојке косу што им опадне, »да би им коса боље расла« (ГЗМ, 6, 656). Кроз процеп младе ш. провлаче дете које болује од дуготрајне болести: једна жена провуче дете и дода га другој; онда га та друга кроз процеп дода овој другој, и ова га бежећи однесе кући (СЕЗ, 17, 542). Ш. двојанке не треба јести, »јер ће се састављати прсти на ногама« (СЕЗ, 13, 405); или ће се рађати блаванци ((Беговић,

245)). Кад се беба први пут окупа, проспе се вода на родну ш. (СЕЗ, 14, 109).

У народној медицини употребљају се и ш. плод и дрво. Плод се бере у Међудиевце, и онда је лековит (ib., 10). Гранчице од ш. употребљају се при »отварању« болесника (ib., 297). Коштице од ш. (и бресака, и јабука) у ракији пију се од грознице (СЕЗ, 13, 341). Водом у којој је скувана ш. кора треба плакнуги уста живанчету које болује од шана (ib., 429).

Позната су извесна врачана и забране у ш. корист. Да би боље родиле, на њих се меће Божићна слама (СЕЗ, 14, 94; вероватно у намери да душе којима је слама импрегнирана – в. мој рад о Божићној слами, Прилог, 1923, (130) – врећу у ш.); на Беле покладе пали се по шљавику слама (СЕЗ, 14, 33). Свакако из тога разлога о Биљаном петку магичне биљке мећу се на шљаву (ib., 58). На светог Трифуну Орезача, (I. II) не раде жене ништа иглом, »да не би први јели ш.« (ib., 26).

Кад на Божић пада киша, родиће ш. (СЕЗ, 19, 82).

ВОЈИСЛАВ ЂУРИЋ

ДОДАТАК
ЧАЈКАНОВИЋЕВОМ
»РЕЧНИКУ«

(ПРЕГЛЕД ВЕРОВАЊА ОБЈАВЉЕНИХ
ПОСЛЕ II СВЕТСКОГ РАТА И НАПОМЕНЕ)

УЗ ПОЈЕДИНЕ ЧЛАНКЕ У «РЕЧНИКУ»

Алма. Супротно уобичајеном поступку да бележи различне називе једне биљке, овде је Чајкановић изоставио и назив *ајма*, који се налази као равноправан облик, с истим значењем, у књизи коју су уредили он и ТРЋ и одакле је он (са исте странице!) пренео веровања у «Речник» (СЕЗ, 32, 1925, 16): «Алма или ајма, то је лук сличан влашцу. Он краља у чешмове као и влашца, само што су његови крутнији». Упор. «ајма (или алма)», «ајма или алма» (*ibid.*, 9; 40; в. и «Регистар»). Упор. и Симоновић и РСА. Код Вука (Рјечи.) и *Šulek*, код којих се такође не налази назив *ајма*, забележени су као синоними влашца и ђутика. Очеvidно, Чајкановић није довршио списак назива. – «Три годишња је ђутика за Богом пристајала, да ју прими међу луке» (*Šulek*, јужна Далмација). Код Поповића уочи Благовести набере се а, или, како се тамо зове, ђутика, и сутрадан се њоме мажу стоци губице да је не би уједале змије (СЕЗ, 65, 1952, 157).

Багрем. «Ако багрем много расцвета, родиће ситно жито» (СЕЗ, 70, 1958, 550, Лесковачка Морава).

Бели лук. У веровањима објављеним после II светског рата, као и у ранијим, б. л. има изванредно место. Где год се говори о веровањима било у којој прилици, ту је и б. л. То су иста веровања као и у Чајкановићевом «Речнику», са понеком друшћом појединошћу – као, на пример, у Грузи и Горњој Ресави. При бајању против ветрова у Грузи три чесна б. л. попреко се пресеку, па, пошто се њима премаже болесник, баци се по половина чесна на запад, исток,

југ и север, пету задржи болесник, а шеста се баца на камен с речима: »У камен ударило и више се не повратио!« (СЕЗ, 58, 1948, 356). У Горњој Ресави, »у Жидњаљу, ако умре домаћин, да би зауставила умирање стављају у сандук умрлога оводнок главица б. л. колико остаје живих чланова у кући« (ГЕМ, 1962, 178). Како у раније тако и у касније објављеним веровањима б. л. је (в. СЕЗ, 55, 1953, 230 ид) заштита од сваког зла, у њему има 77 лекова.

Богина. По личној сазињању Миленка С. Филиповића, у Дубровачкој жути б. (или »цвјетје св. Ивана«) »гаји се око кућа стога што, по народном веровању, ако ње има у башти, неће ударити град у близину«. У таковском се срезу такође, између другог цвјета по дворштима, »неизоставно гаји и перуника«, а веома је често засађена, као украс, и на гробовима. Важан је и податак на који указује Филиповић да прекомурски Словенци уместо »гром је ударио« говоре: »Перун је ударио« (ГЗМ, и. с., 9, 1954, 181). В. и ГЗМ, и. с., 3, 1948, 71 ид (култ на Косову, где се на Турфендан ките деца перуником; у Банату, где уочи Турфендана стављају под главу перунику, бели лук и ђурђику; у Срему, где је, поред босњака, »перуника најсветија биљка« и употребљавала се за кнећење икона, које су замениле некадашње идоле); СЕЗ, 80, 1967, 327 (у Дунавском пољу перуника се зове: зумбак); СЕЗ, 84, 1972, 219; ГЕМ, 20, 1957, 176.

Богородичина трава. Тако народ у Јању »иззива једну ливадску биљку са копљастим листовима и гроздастим смеђоорвенкастим цвјетом. На средини сваког листа, с горње стране, налази се по једна затвореноцивнена пјета која је најсличнија некој мрал насталој на неком предмету од калц крви. То је и дало повода лаковјерним женама аричарама у Јању да повјерују у то да је то 'крв св. Богородице' која је 'канула' за вријеме 'менструације' из 'њеног полног органа' на листове ове биљке, па су јој отуда и дале име: богородичина трава«. Употребљавала се као лек од женских полних болести и за уређивање менструације. Болеснице је носе у недрима или за појасом. Помаже и неротки-

њама ако је стално носе (ГЗМ, и. с., 26, 1971, 77). У источној Херцеговини »употребљавала се као чај против болести стомака« (ГЗМ, и. с., 23, 1968, 60). У околини Бјеловара помоћу б. т. (или иванове траве) девојке гитају у удају. Од ње на Ивандан пре сунца свака сплете венац (са »главицом лука чешњака«) и потом га баца на кров своје куће: »ако се он на крову задржи, онда се она неће удати те године, а ако падне с њега или прелети преко сљемена па падне с друге стране, онда ће се удати« (ЗНЗОЈС, 43, 1967, 136).

Божур. У Ресави даје се нероткиња »сасушена цвјет божура« да би родила мушко (ГЕМ, 28-29, 1965-1966, 174).

Бор. У Алексиначком Поморављу о славама и заветинама пева се песма: »Насред села зелен бор, Ту се купи леп сабор. Кмет ми седи у столу Те ми пише икону. И светога Николу; Ђер му седи у двору. Те му везе мрамру Да покрије икону, И светога Николу. И то се поје за здравље твоје и моје« (СЕЗ, 83, 1971, 221). Сабор се купи код бора као у паганска времена кад је то дрво сматрано за свето, али, уместо паганске обредне песме за здравље и плодност, пева се песма са хришћанским мотивом као да је сабор код цркве. То је један од веома честих случајева спајања старих и нових веровања. – Као у овој пашој трагови обожавања бора сачувани су и у украјинској народној песми: »Ој, у шуми, у шуми дванаест борова. Под боровима дванаест словона, За словонима дванаест господара, Међу њима мој недраги седи, Мој недраги седи, воде тражи...« (Григ та пісні, Українська акад. наук, Київ, 1963, 420 ид).

Босиљак. У веровањима објављеним после II светског рата има веома утледно место (као бели лук, јабука, пшеница) и исту улогу као у Чајкановићевом »Речнику« (в. ипр. СЕЗ, 64, 1951, 143; 68, 1955, 92 и 105; 70, 1958, 336, 348, 356, 409, 415, 449, 490, 497, 541; 73, 1958, 110; 83, 1971, 198, 213, 217, 226, 227; 84, 1972, 176, 193; ГЕИ, 24, 1975, 147; ЗНЗОЈС, 39, 1957, 53; ГЕМ, 42, 1978, 375 и 419; и многа друга места). У разним крајевима запажене су и различне друкчије појединости –

као, на пример, у Горњој Пчињи при заштитивању од андра (које су сличне виллама): «Ако ко страда од андра, нема му лека сем да му оне опросте. А да му оне опросте, треба да начини кигу од босилка и цвећа и да изнесе растворена меда или шећера па да помоћу те киге од цвећа прска слатки раствор по оном месту где је страдао и моли андре да му опросте, пошто је он човек, па не види, њорав је и слично» (СЕЗ, 68, 1955, 105).

Бостан. У Буцаку (у југоисточној Србији), «да би се деца заштитила од 'чуме', у суботу после Велике Госпојине, у главо доба ноћи, једна баба испече лубеницу и дуњу па у њих стави катран и бели лук. Затим наложи ватру између двоје врата. Деца треба да прођу преко ватре, секире и бакрача са водом пре сванућа и да изговоре: 'Пројдо ватру, не изгорих се; Пројдо секиру, не посекох се; Пројдо вазду, не удавих се'. Потом баба расече лубеницу и дуњу и стави их у корито, које је изагнуто, да се деца могу провући испод њега, и тада изговарају: 'Пројдоло корито, не убисмо се'. На крају, поједу по парченце од печене лубенице или диње» (ГЕМ, 37, 1974, 223). У источној Херцеговини лубеница «издубљена, напуњена шећером па испечена, узима се као лек против астме» (ГЗМ, и. с., 23, 1968, 61).

Бреза. Брезова грана као маја (нем. Maibaum), са лишћем на врху (које представља фалус), поред других грана, 1. маја, или о Тројици, или уочи Ивањина или кога другог дана, носи се у литији по селу или се поставља испред куће у знак симпатије према жени или целој задрузи (Petar Bulat, *Pogled u slovensku botaničku mitologiju*, Zagreb, 1932, 7). У веровањима и обредима Источних Словена бреза има много већу улогу него у нашим; у руским пролећним обредима, као дрво које најраније олиста, чешће него сва друга дрвета јавља се као оваплоћење билине силе земљине (В. Я. Пропп, *Русские аграрные праздники*, Ленинград, 1963, 98); тако и у Украјини (Григ та писни, 1963, 35; 308; 319), где народне песме чувају веровање да је б. стабло – тело, а лишће – коса девојке која се утопила (ibid., 303, 390).

Брест. И у касније објављеним веровањима б. је демонско, свето и лековито дрво. У Грузи «код бреста у Крушику, у Гунцјатима, вића се ноћу црвени пламен, али кад се њему приђе, одмах га нестане» (СЕЗ, 58, 1948, 348). У Српској Жупи б. је, као и дуб и јасен, «само дрво» или «самонилско дрво», под којим се не сме седети, ни плувати, ни заспати (ГЕИ, 9–10, 1960–1961, 115). У Херцеговини се верује да се здухачи бију брестовима између себе (СЕЗ, 66, 1953, 245). У околини Лесковца постоје брестови за које се верује да су лековити. Из шупљине бреста код села Горњег Трњана, који је посечен 1942, болесници су захватили воду и умивали се. Кроз шупљин брест у Црковници пролаче се нероткиње. «Три бреста (који, по народном објашњењу, представљају три брата) нише села Свирица, код језера, народ је поштовао и знао да се не секу» (СЕЗ, 70, 1958, 569). Према веровању у Врању Поморављу, «од свег шумског дрвећа стари брест не ваља сечи, јер тада нема 'бернџет' у пољу и стоци» (СЕЗ, 86, 1974, 104).

Броћ. У селима Мајдану и Руднику код Горњег Милановца обичај је да се «оброће руке после сахране»; то мора да учини и домаћица пред насађивање кокошке или бојење преће и човек пред полазак у сетву. У Невадама код Горњег Милановца ко је купао мртваца, «ако није оброћио руке», нити сеје нити се од њега узима семе на зајам (ГЕМ, 20, 1957, 7). – Претпоставља се да је бојење у црвено броћем, који успева у нашим крајевима, било «опште, и за ускусиња јаја и за бојење текстила», а као најстарији спомен о томе (из шеснаестог века) сматрају се стихови Маара Ветрановића: «Ошља бадем јоште расте И броћа се још нахођи, У што жене јаја масте Ускрсење кад приходи» (ibid., 23 ил.).

Бришдан. У источној и јужној Херцеговини на Бадњи дан бришданом се ките зграде и торови (ради плодности стоке, ГЗМ, и. с., 34, 1980, 111). Код Поповца, кад кум ошња дете, коса се меће «у бриштан», да би добро расла (СЕЗ, 65, 1952, 175), а на Бадњи дан се њиме ките гробља (ibid., 208).

Буква. Има необичну моћ (да учини добро или зло) и у касније објављеним веровањима. За међусобну борбу истржу букле заухачи (СЕЗ, 66, 1953, 245). На Ваведене ујутру (у Лесковачкој Морави, код манастира у Црковници), пре сузца, провалаче се нероткиње кроз «криву букву» (тј. једну стару букву, СЕЗ, 70, 1958, 398). У околини Бјеловара букова гранича, забодена негде у кући на Ђурђевдан, употребљавала се у врачану против грома; кад лети грм, старе жене ваде ту границицу и машући њоме говоре: «Помози боже и свети Ђураћ!» а «ђурђари» певајући благосиљају букво-ним границима које разнесе и деле: «Кол'ко има гранича, тол'ко било рачића! Кол'ко има пурића, тол'ко било пурића! Кол'ко има листића, тол'ко било пилића! Кол'ко има буквића, тол'ко било прашчића!» (ZNZOJS, 43, 1967, 140). У Каставштину забележена је прича «Како ј' протекла крв з буквин». Мите Шимов, сам у планини, изненада се у младу недељу ноћу разболи од пробади и, уплашен да не умре без исповести а сетивши се да се неки брђанин исповедао буквин, у зору се одвуче на рукама и ногама до прве букве, исповеди јој све своје грехе као и пону што би, и замоли је за опроштење као што би и попа, и убрзо оздрави. После неког времена под том буквом он се зачуђу чему се је исповедао у страху од смрти и мало засече букву, кад из ње потекне крв, а он, престрашен, скине капу, клекне, прекрсти се и изговори очеваш. «Онда ј' престала з буквин тећ крв», и по томе су људи знали да је исповест била добра. У Каставштину, као и у околини Бјеловара, верује се да ни гром неће у букву, јер је «Мајка божја имела зибел од буквовага древа» (ZNZOJS, 39, 1957, 340). Међутим, иако са таквим моћима, буква не може да одоли белом луку, него се осуши од свега (СЕЗ, 65, 1952, 333, Поповић).

Бурјан. У околини Зајечара на Велики четвртак «паде у дворишту бурјан за мртве» (ГЕМ, 42, 1978, 429); тога дана, на Ваведене и Ђурђевдан палиле су се од б. ватре «за оне који су умрли без свеће» (ibid., 465).

Бусен. После II светског рата објављена су записана веровања о б. у вези с млеком, причешћивањем, мртвачким култом. У околини Зајечара, ради плодности, у ђурђевданску погачу – поред куглица «које представљају ове и посе» – утискује се и «бусен траве који симболизује ливаду» (ГЕМ, 42, 1978, 430). У Алексиначком Поморављу – у врачану ради млека – домаћица уочи Ђурђевдана млеко «подсире у ведру» и стави га «на један велики бусен са доста траве», а сутрадан ујутру, пошто оцеди сир, баца бусен и венац у реку говорећи: «Као што ова вода тече, тако нам текло и млеко у овој години» (СЕЗ, 83, 1971, 189). «У Жидњу је обичај да жене, кад хоће да подлију млеко, одлазе на ливаду и ишчупају бусен траве, који ставе испод суда у који подливају млеко. Кад подсире млеко, бусен врате на исто место одакле је ишчупан» (ГЕМ, 25, 1971 ид, Горња Ресава). У Неготинској крајини «почетком овог века био је обичај да на Ускрс рано ујутру донесе нафору из цркав и да се сви причесте. Пре тога ставе бусен траве пред врата. На бусен стане онај који је донео нафору, а сви укућани по старешинству му прилазе, љубе у руку и примају по парче нафоре» (ГЕМ, 31–32, 1968–1969, 386; упор. и ГЕМ, 42, 429). У Бору, на Ускрс ујутру, власи се причешћују дрвеном и копривом стојећи испред прага на бусену и окренути према сунцу (ГЕМ, 38, 1975, 185). У Семедражу код Такова, кад се копа рака, «прин бусен што се ископа остави се на страну; њега ће у гробу ставити мртвацу испод главе» (СЕЗ, 84, 1972, 174). У Лесковачкој Морави, кад се удовац жени пре него што се навршила година од смрти његове жене, «на дан његовог величања неко из његове родбине понесе тестију с водом па дуго смета на гроб кап по кап. Водом, гасе коске жене које тада, по народном веровању, 'горе'. Муж покојници подиже благовремено споменик, а гроб убуцају (хумку ограда зеленим бусењем)» (СЕЗ, 70, 1958, 516). На изузетну моћ бусена указује предање (забележено у Лајковцу) да је једна породица изумрла зато што се њен предак, посећи б. земље на глави, криво закleo при одређивању међе (СЕЗ, 64, 1951, 165).

Вења или клека. На Пештери и Бихору, уочи Петровдана, кад падне мрак, паде се на неколико места гомиле суве клеке, а затим се носе лиле од сасушене коре брезове или трешњеве (запаљене бакље) од тора до тора или од куће до куће (ГЕМ, 43, 1979, 236).

(Винова) доза. У Височкој нахији о Ђурђевдану «жене наређују винову дозу и хватају сок, који употребљавају у чарњу за стоку» (СЕЗ, 61, 1949, 135); у околини Зајечара употребљана се као лек од оболелих очију сок ухваћен у току Велике недеље са глице поред које је закопано јаје (гтв. «чувар»), а «за оне који су умрли без свеће» палике су се ватре од в. л. на Ваводење, Велики четвртак и Ђурђевдан; у Каставштину не реже се в. л. ако је «луна празна», јер «би биле и бачице празне» (ZNZOJS, 39, 1957, 84); у Горњем и Доњем Ораховцу раније су се венци за венчање плели од в. л. (ГЕМ, 39–40, 1976, 281); код Поповица «било је случајева да су се вјенчавали и у својим кућама», око синије, пошто би на главу ставили венце «на колут (окрут) од лозова прућа», обавијене првеном свилом (СЕЗ, 65, 1952, 194); у Кратову помоћу в. л. одвезује се од чини (ZNZOJS, 42, 1964, 402 ил.); у Александарском Поморављу, по аналогiji са житом, «божјом брадом» се назива и последња глица у винограду, са које грођде «смуљају и вином окупају ту дозу» (СЕЗ, 83, 1971, 163).

Виниња, која има важну улогу у љубавним врачанима и гатањима, у народним љубавним песмама постала је «символом нежне и срећне љубави» (Софрић, 69 ил.). Има песама које не би биле јасне ако се не би имала на уму необична моћ која се приписује виниња.

Вратич. У Лесковачкој Морави зове се «поврат» и употребљава се у врачану да се одузме млеко туђој стоци и да се врати својој (СЕЗ, 70, 1958, 382).

Врба. У многобројним веровањима објављеним после II светског рата в. има улогу која је Чајкановић описао, са ретким друкчијим појединоствима у врачану и гатању. У Лесковачкој Морави, на пример, жене рано на Ђурђевдан праве врбове крстиће и – завезане црв-

ним концем и окићене босиљком – стављају их у амбар, бунар, кућу, виноград (СЕЗ, 70, 1958, 383), а у Сретечкој жупи крст од врбе је обавезан украс на младиниој капи (ГЕИ, I, 1952, 154) – и у једном и у другом случају ради заштите и ради обила. У Лесковачкој Морави на Ђурђевдан забадају се врбове гранчице у њаве да би жито расло високо (СЕЗ, 70, 383), а у Горњој Пчињи се забадају «да сачувају њину како од града тако и од жена врачара („мађосница“) да не оберу род» (СЕЗ, 68, 1955, 99). Ради заштите у Горњој Пчињи луди се врбом и опасују: «да их не боле леђа кад у лето буду жњели» (ibid.). У Лесковачкој Морави в. се још употребљавала у врачану за одузимање млека (СЕЗ, 70, 382) и у врачану за китлу: «незнана» крстача привезује се за в. близу воде – да је запљускује три дана (ibid., 556). Гатање помоћу в. забележено је у Гружи (СЕЗ, 58, 1948, 242): уочи Ђурђевдана девојке и момци забадају врбове гранчице у стреху од куће намењујући их одређеним лицима, па их сутрадан посматрају: ако су се гранчице дотакле, они којима су намењене волеће се или, ако су у свађи, помириће се, а ако је која гранчица испала, онај коме је намењена изгубиће се или ће умрети у току године. – На везу в. са култом мртвих указује и народна песма из Срема (Вук. Пјесме, I, 678) која је певана на следећи начин: женско дете, легнувши на траву (леђима), «учини се као мртво», а остале девојчице стану око њега, и посипајући га травом певају песму која почиње стихом «Умре, умре Ријоле», а завршава се питањем «Гди ћемо га закопати?» и одговором «У рушцу под врбину», али кад га ухвати да га повесу, «мртвац» скочи. Веома је чест и познат случај да се старински обреди дуго чувају у децим играма, и такав случај представља и сремска деџа игра. Са друге стране, познато је да су велике личности сахрањиване испод светих дрвета (в. нпр. Geo D'Acouit, Essai concernant le culte des arbres sacrés, Koninklijke Geschied- en Oudheidkundige Kring, Neeve reeks, dl. 33, 1963–1964, 386–394). Могуће је да је у сремској деџој игри сачувано симболично сахрањивање из прастарог култа божанства плодности, у коме

је арба имала важну улогу. Као светом дрвету, и чак као божанству, в. се на Велики петак у словачкој народној песми обраћају девојке (пошто су се рано под њом очешљале да би им коса расла): »Vrba, vrba, daj mi tuža...« (Andrej Melicherčík, Slovenský folklór, Bratislava, 1959, 62).

Глог. Веровању наведеном у »Речнику« (из ZNZOJS, 19, 118) да се ватром запаљеном г. дрвима може довести доприца која је однела срећу супротан је пропис у Врањском Поморављу: »Глог никада не гори на ватри, да не би сагорео берићет у поље« (СЕЗ, 86, 1974, 104) – што указује на веровање да је у г. оваплоћена била сила земљина. – Бацање глогним у народној песми (Вук, Прјесме, 1, 487) значи исто што и бацање јабуком (в. чл. *Јабука*).

Грожђе. Од касније објављених веровања заслужују пажњу следећа. »У белу, чисту крупу«, у којој је семе за прву сетву, ставља се, поред осталог, и »бео крупан грозд«, да жито буде чисто и клас пун (ГЕН, 9-10, 1960-1961, 127, Сречетка жупа). »Нечисте жене (са менстрацијом) не смеју да беру грожђе, нити да се пењу на какво родно дрво (особито трешњу), јер ће се дрво осушити још истог лета« (ГЕМ, 20, 1957, 176, Левач, Темнић, Белица и Ресави). На везу г. са мртвачким култом указују (у јасеничким гробљима) камене крстаче на којима су, поред осталог, изрезани и гроздови (СЕЗ, 64, 1951, 143). У Левчу, Темнићу, Белици и Ресави у сну грожђе јести значи: »јаук, болест« (ГЕМ, 20, 1957, 184), а код Поповаца: »срећа ти је кратка« (СЕЗ, 65, 1952, 264).

Гуња. У многим крајевима зове се: дуња, као што се и гуњ (сукнена одећа) зове: гуња. – Понегде има важну улогу у врачанима за брачну срећу: у Лесковачкој Морави, кад девојка улази у младожењину кућу, изади из појаса три дуње, па две баца преко прага увис (и њих ситом младожења сачека), а трећу пресеца, па једну половину баца и њу младожења ухвати у сито и поједе је окривуши се према девојци, а другу половину поједе она сама (СЕЗ, 70, 1958, 443); у Оберићима, у једној сватовској песми, помиње се чудесна дуња

(»од сто листа, од дванаест листа«), коју невеста носи на дар свекрва (ZNZOJS, 45, 1971, 287). Дуњом се заштићује од чуме (в. горе с. в. бостан). У народној песми (у љубавном врачану) девојка се баца на момка (Вук, Прјесме, 1, 638) и момак на девојку (ibid., 646) дуњом и јабуком. У народној песми дуња ниче на чудесан начин: »Гди је гонце пало, Ту је земља пуцла; Гди је земља пуцла, Ту је дуња никла« (Вук, Прјесме, 1, 670).

Даниноћ. За етимологију разних имена и алегорисање упор. Klod Levi-Stros, Divlja misao, Beograd, 1966, 309 ид.

Давља ружа. Зове се и шипурак (в. нпр. Симоновић; СЕЗ, 58, 1948, 358). Штити и од вампира: код Половаца су гроб и мртваца мерили пругом од д. р. »да се не би мртваци повукодлачио« (СЕЗ, 65, 1952, 207; упор. и СЕЗ, 66, 1953, 194). У околини Бјеловара д. р. (шипак) је утук против вештица: на Ђурђевдан њоме се ките улична врата (да би се спречило улазак вештицама), а вешале су се д. р. и о прозорцих »на забату старих сламом покривених кућа« (да вештице не би преко тавана ушле), и отуда у старим песмама »двори шипком ограбени« (ZNZOJS, 43, 1967, 144). Младожењу за према свадбе штитила су три трна д. р. забодена у његову капу (ibid.). У Грузи д. р. (која се тамо зове шипурак) употрбљавала се при бајању против жутнице: увече се жут конач (који представља болест) завеже болеснику око врата, а црвен конач (који представља здравље) завеже се за шипурак, па се сутрадан жут скине са болесника и завеже за шипурак а црвен се завеже болеснику око прста, и том приликом се шипурак каже: »Ја теби жут конач, а ти мени црвен конач« (СЕЗ, 58, 1948, 358). У околини Лесковца лек се тражи у шипу д. р. »у страним атарима«: тамо болесника рано доведу, и провуку га кроз шип расечен одозго до корена, »па затим саставе шип и увезу га алевим вузеним концем« (СЕЗ, 70, 1958, 569).

Дрво. И у касније објављеним веровањима често се помиње и има исту велику моћ. У пределу Лањ ошншана коса детиња ставља се на д. да би на глави расла чврста »к'о дрвовина« (ГЗМ, и. с., 26, 1971, 43).

У Врањском Поморављу на Светог Игњата полагањем, уз благослове за плодност, цира и распирење патру д. границом (СЕЗ, 86, 1974, 104). У Грузи д. је саставни део обреда при одбијању детета од сиске, које мајка последњи пут подоји пошто му да д. прутити да држи у руци, а она провуче дојку кроз бушан колач или погачу (СЕЗ, 58, 1948, 266). У Алексиначком Поморављу, у М. Дренови, сваке године деветог уторника по Божићу, пре суца, сви становници (од времена кад је владао велики помор) окупљају се код д. и – пошто се запале свеће и пресече колач који су у главо доба ноћи три бабе, потпуно наге, умесиле од брашна узетог из девет кућа – провлаче се испод д. жила, «а на излазу огледају се у растопљену маст, попију мало воде која је проишла преко девет кључаоница и поједа по један залогај од поменутог хлеба» (СЕЗ, 83, 1971, 208). У Лесковачкој Морави забележена је етиолошка скаска да су чворови на јели настали од д. клинова које је Ђаво забадао у стабло и по њима се пео (СЕЗ, 70, 1958, 560).

Дуван. «Срби приповиједају» – каже Вук (Живот и обичаји, 1867, 233) – «да је дуван изникло из утробе проклетога Арије кад му је испала; и зато кажу да је грехота дуван пушити». О пореклу д. у његовој постојбини упор. Klod Levi-Stros, Mitologije, I, 98 изд. – Према веровању забележеном у Качеру, «мисла је било више док се садно дуван (ваљда због дуванског цвета)» (СЕЗ, 72, 1958, 209). Цигарета може да замени сићу: У Лесковачкој Морави једној свекри, која је страшно пушила, снаха је, «кад год дође на гроб, забадала код крстаче упалену цигарету» (СЕЗ, 70, 1958, 515). Код Повонаца губа или шуга на коњу лечи се на тај начин што се испира водом у којој је скуван д. (СЕЗ, 65, 1952, 387), а у сну га «пушити или носити – слабо је» (ibid., 264).

Ђурђевак. Бере се («да буде шестна година») уочи Ђурђевдана са осталим «Ђурђевским цвећем» и «Ђурђевским травима», па се с њима и врбовим границима плете у венце, који се стављају на кровове зграда и на вратнице (СЕЗ, 58, 1948, 241; Груза; в. за «Ђурђевске траве» СЕЗ, 70, 1958, 377). У Лесковачкој Морави, кад

копају траве, жене понесу од испеченог теста «колце», па кад нађу траву Ђурђевче, коју прво беру, «оно колце натакну на њу и онда мотичицом ископају и ставе у корпу», а затим прскају водом узетом са три извора или три ивра (СЕЗ, 70, 378).

Жалосна врба. У Грузи «се садн само поред воде и у гробљу» (СЕЗ, 58, 1948, 333).

Здраван. У Грузи дете, докле га кум шипа, држи у руци з. (СЕЗ, 58, 1948, 264). У Врањском Поморављу брачна постеља за младење обавезно је кићена з. ради плодности (СЕЗ, 86, 1974, 436).

Ива. Према веровању у Кавкаштину, сама трава ива је рекла: «Ја сторих мртвега живега, ако ме скухају и дају му пит моје води» (ZNZOJS, 39, 1957, 251). Незато слично рекла је и у истојној Херцеговини: «Бер'те мене, не чулајте жила, Ја ћу вратит од мртва жива!» и тамо се цени «као универзални лек» (ГЗМ, и. с., 23, 1968, 61). Упор. билборску пословицу: «Трава ива од мртва чини жива» (ZNZOJS, 45, 1971, 500; Бело-вар), за коју се претпоставља да је саставни део «чаробњачке формуле из каквог старог магијског обреда» (ibid., 501).

Јаблан. «Лешо ти је родно јаблане – Све бисером и драгим камењем!» (Вук, Пјесме, I, 435) – дакле, оно што не може бити; упор. примере за то в. в. Јабuka у «Речнику».

Јабuka. Као у веровањима која је Чајкановић разматрао у «Речнику», тако и у онима која су касније објављена ј. има изузетно место (у многим приликама) од рођења до смрти (од бабине и повијнице до сахране и задушница) – какав је случај у Сретчекој жупи (ГЕИ, 9-10, 121) и другим крајевима. У Сретчекој жупи, између осталог, верује се да је под ј. (као и под шљавом) лак сан (ibid.), да неротканиа може родити ако окуси «прв плод младе јабуке» (ibid.), да се болест може превести на онога који узме ј. (са «нишаном») остављену на раскршћу (ibid.). У Банатској црној гори забележен је веома занимљив обред: омладина уочи Нове године чува ј. која «на среди плафона од себе о коцу висн» (ГЕМ, 33, 1970, 167). Разним чудес-

ним јабукама додана је и »врбовача«: Глишу Елезо-вића његови земљаци на Косову и Метохији уверавали су да се тако зове што роди на врби, а такву ј. и брескву помине и Еалија Челебија (Зборник Етнографског музеја, 1953, 273 ид). Али касније објављена веровања која се разликују од оних у »Речнику« или их у нечем допуњују – поглавито су везана за славу, свадбу и мртвачки култ. У Гружи (где се нове званце на славу позивају ј., СЕЗ, 58, 1948, 202, као што се тада у Горњој Ресави ј. позивају гости из других села, ГЕМ, 25, 1962, 205) сечењу славог колача претходи обред с ј., који има за циљ »да роди воће«. Пошто се са колача скине цвеће и раздели гостима (»да буде цветна година«), »домаћин постави ј. на сто, са цветом окренутим горе«, »узме са три прста врх дршке од ножа и замачне на ј.« Тако раде и гости, међу којима је најбоље среће онај »који пресече ј. што ближе цвету. Пошто се сви гости изређају, ј. се носе на парчад и раздели гостима«. – О свадби има највише везања с ј. У Лесковачкој Морави момак девојци коју жели да узме даје ј. »која се тринут окренула на воденичном камену« (СЕЗ, 70, 1958, 383), а на дан свадбе провадација изнесе ј. забодену на граници са три крака у три правца (»кољче«) и »начичкаву ситним иглицама«, па ту ј. младожења баца према тасту, провадација је баца под девојачке ноге, младожења је дохвати, ташта је после ракијом, и после тога та ј. иде по софри од руке до руке уз благослове младенцима (ibid., 443). У околини Новог Пазара, кад сватови поседају за трпезу, и пошто невеста полије из крига старог свата да се умије, изнесе један момак на ташњу ј., поред које ставља »дар у новцу« свако ко честита, а онда стари сват спусти на ташњу своју ј., која му се врати пошто се пронесе од свата до свата ради даривања, а »затим, по истом поступку, пуштају своје ј. низ трпезу домаћин свадбе, дјевер, кум и војвода« (ГЕИ, 26, 1977, 246). У Алексиначком Поморављу ј. је саставни део обреда са колачем званом »саборник«, који меси учин свадбе у младожењиној кући девојка чији су родитељи живи и који се, кад падне мрак, износи на дрвљаник

(место где бораве душе), где се у њега забије ракласто дрво са три гране, на чије врхове се закачи по једна црвена ј. (у новије време узима се читаво стабло са тридесет и више гранича и на сваку се ставља по једна ј.), па се, тако окаћен, врати у кућу и стави у чело софре ради даривања, и свадба траје »све док се саборник ритуално не изломи« (СЕЗ, 83, 1971, 146; в. за »саборњак« у Нишани ГЕМ, 34, 1971, 91 идд). У Ливанском пољу, пред младожењиним кућом, невеста баца три ј. преко крова: ако се која врати, верује се да је добро за невесту (ГЗМ, и. с., 15–16, 1961, 215). У Неготинској крајини обред венчања завршава се на тај начин што младожења удара младу по глави ј. границом (ГЕМ, 33, 1970, 143). У околини Бора под ј. кум ставља млади мараму на главу (ГЕМ, 38, 1975, 139). У Ресави мајка млади »код опрантања спушта у недра јаје или црвену јабуку« (коју младеци пре спавана поделе и поједу, ГЕМ, 28–29, 1965–1966, 174). У Горњој Ресави (у Паневцу) млада на поласку од своје куће скида са каније венчић од цвећа на коме је и ј. и спушта у недра, и чини то исто и код младожењине куће (ГЕМ, 25, 1962, 149 ид), а за време ручка чаши или војвода суд са видом и ј. у којој окрећу пред сваким сватом и прскају га »као ваљавичар у ваљавици« (ibid., 152). У Херцеговини »невеста, док је на коњу, пребације јабуку са новцем преко куће«, а после вечере »низа се јабука« (окачена на дугачком коњу о греду), »залаула се најпре према старом свату«, који је дарује новцем, а затим према свим сватовима и похођанима, који је такође дарују новцем (ГЗМ, и. с., 24–25, 1970, 304). У Врањском Поморављу, пред невестиним кућом, баца младожења ј. са новцем и бомбонама међу сватове, и тај обичај је посећен изазивању плодности као и обредно умивање младеца водом у којој су три ј. и три класа ражи (СЕЗ, 86, 1974, 441 и 449). – О ј. у мртвачком култу има неколико веровања која вала споменути. Њу држи и душовања, по народном веровању у Лесковачкој Морави: »Кад св. Раифел стане самртинку крај ногу, тај може још и оздравити, али ако је он крај главе, па у десној руци држи мач и у левој ј., онца

томе више нема спаса» (СЕЗ, 70, 1958, 395). У истом крају, док је мртавац још код куће, на вилици сандука сече се ј. на два дела, па се оно што падне ван сандука даје једнојанцу (рођеном истога дана кад и покојник), а оно што упадне у сандук остаје мртвацу» (ibid., 497). У неким крајевима облик ј. имају орнаменти у гробницама: у Љубацима и Барама у Грузији «многа је и старинских дебелих каменних крстача с јабукама» (СЕЗ, 64, 1951, 148), а код Поповца крстови изнад гробова имају такав украс «на врху и са стране» (СЕЗ, 65, 1952, 210). Као такав украс ј. се помиње и у старој народној песми: «Над Емком је тубре начино, По тубрету злаћене јабуке» (Вук, Пјесме, I, 651), по чему се може закључити да је то давнашињи обичај. – Због својих изузетних моћи ј. има важну улогу и у басми – као нпр. у овој против крајњика: «Израсла ј. на делу. На њој три ј. Дуну ветар с планине и обори три ј. Једна паде у траву – исече је коса; друга паде у сивак – исече ју бриња; трећа паде у ракле – поједоше ју мрави и тице» (СЕЗ, 19, 1914, 221). – Према једној старој нар. песми, ј. је и демонско дрво: на корену јој седи змај (Вук, Пјесме, I, 664). У другој песми: «Муна грома надиграла Дв'јема – трима јабукама И четирма наранчама» (Вук, Пјесме, I, 235).

Јавор. У народној песми девојка се обраћа јавору као рођеноме брату: «Ој јаворе, мој рођени брате!» (Вук, Пјесме, I, 353).

Јагњак. Код Срба око Будимпеште (у Поману) «је и данас обичај да се на Велики петак после подне набере ј.» (то чине деца) и да «се на други дан Ускрса раздели у цркви» (ГЕМ, 36, 1973, 157).

Јагода. У околини Бора, у други уторак по Духовима, шаљу се мртвима ј., а могу их живи и за себе унапред послати – да их сачекају на оном свету (ГЕМ, 38, 1975, 163 ил.).

Јасен. Може бити и запис (ГЕИ, 24, 1975, 149, Темнић). Он је, као и брест и дуб, «само дрво» или «самовилско дрво», под којим се не сме седети, ни пљувати, ни спавати: ако би ко заспао, уочио би се или би се пробудио «на неком другом месту» (ГЕИ, 9-10,

115, Сретечка жула). О ј. вези са демонима сведочи и басма коју код Поповца говоре деца кад «у пролеће праве љиске од јасенове коре»: «ако кора није добро поткисла, онда усјечени прут дијете стави на колело и једном руком га држи и окреће, а другом удара дршком од ножа или од бриње по њему, и том приликом говори као да прџа: «Кисни, горо, поткисни, Сви ти коњи корисни, Мајка ти је јалова, Окотила блавора И плетена ђавола, Бабо бабу ваља...» Верујући у моћ ових речи, «тако прџа и понавља све дотле док кору с прута не сарне» (СЕЗ, 65, 1952, 161).

Јечам. У Оребањима, на прагу младожењине куће, посилају невесту ј., верујући да ће имати толико деце колико се класова ухвати и остане на њеној одећи: мушке колико се класова усправно забаве, а женске колико их вис «низдоли» (ZNZOJS, 45, 1971, 288). Ј. је и средство за уништавање вампира (СЕЗ, 66, 1953, 211). Зрна заруделог ј. наизглед на конач привезују мајке ситној деци око руку – да би била «напреднија» и да не би побољавала (ГЗМ, н. с., 26, 1971, 43, Јањ).

Кадифица. (кадифа, кадива, кадивница) или **женка.** У Лесковачкој Морави, кад умре млада жена, у њен ковчег, кришом од њене родбине, стављају жути цвет женке – «да би се њен муж оженио» (СЕЗ, 70, 1958, 498).

Карамфил. Међу називима недостаје: карамфил. Код Вука (Речн.) јавља се тај облик, али недостаје: карамфила. Šulek и Симоновић бележе оба облика.

Кафа. Код Поповца, ако млада превари младожењу и пролије кафу, верује се да ће бити надмоћнија од њега (СЕЗ, 65, 1952, 196), а у сну «кафу пити значи да ће ти нешто неповољно бити» (ibid., 264). У околини Невесиња, да би зачела, жена се «пари над попржевом кафом, али тако да нико не сазна» (ГЕМ, 36, 1973, 85). «У Босни и Херцеговини се мисли да је за мору најгора смрт кад се затвори у долап у коме се меље кафа» (СЕЗ, 66, 1953, 235).

Ковчак. На Ђурђевдан се к. ките торони (СЕЗ, 65, 1952, 160), а на Спасовдан чобани враћају помоћу

прута (јасеновог) за који су привезали к. (ibid., 163, Поповић).

Коповла. Веровања о к. била су у пуној мери у прошлости, кад је она гајена у сваком домаћинству и кад је употреба тежине била веома велика. Већ између два рата, а нарочито после последњег, упоредо с променама које је изазвао индустријски развој, из године у годину све брже нестајали су некадашњи радови око к. и заборављана су некадашња веровања о њој. Као допуна онога што је речено у «Речнику» издвајају се (свакако старинска) врчана о сетви и после ње и забрана употребе ујемника и урезника. У нишком срезу к. људи сеју *золотави* (а све остало под капом, ГЕМ, 19, 1956, 88). У Јадру, ради заштите од птица и других штеточина, «у семе се ставља мало земље испод кућног прага» (где бораве душе предака); жена која сеје обавезно ћути – да живина не би чепркала засејану земљу; да би к. била бела, «семе се увек ставља у белу торбу, а у семе обарено јаје»; по завршеној сетви жена баца унис празну торбу – говорећи: «Да Бог да да кудеља буде овако висока!» а с том жељом и полагањемк овнак на Божић доже се на таван (ГЕМ, 27, 1964, 356). После сетве, да би к. лепо расле, изводе се разне обредне игре. У Јарменовцима било је то коло «паузи», које су жене играле поскакујући, док су се девојке и деца љузали на витлу и на највишој висини уздицали: «Волике ми коповле!» (Коло «паузи», али не у вези с коповлом, описао је Вук у напомени уз песму «Паун и коло», Пјесме, 1, 267). У Такову и Великој Иванчи игра се зове: *конопларица*. У Такову (до I светског рата свуда, а после местимично) то је веома омиљена игра, која се састоји из низа призора: оре се земља и сеје се к.; изниклу к. чува «конопларица» (мушкарца прерушен у жену), која на четвртастом штапу (као на преслици) «преде» повесмо к., разговара с намерницима, води с њима љубав, остаје трудна и порођа се; «нов» кригана дете; утерђује се на кога дете личи и «отц» се изручује дећ на главу (СЕЗ, 84, 1972, 241 ид.). У Великој Иванчи «конопларица» је мушка игра, иначе слична таковској и с истим циљем – да

утиче на напредовање к. (ГЕМ, 17, 1954, 93). – Помећута забрана забележена је у Јадру: ујемнике (остатак основе при спољању) и урезнике (остатак основе после завршеног ткања) не ваља употребити за шивење или крпљење одеће мушкарца да их не бије зрно у рату или пак да их не напада звериње (ГЕМ, 27, 1964, 356). Међутим, Вук (Пјечи., s. v. ујамак и урезник) не каже да су то тежовани коњи, ујемник не бележи, ујамак одређује као «онај коњица којим је што било ујамчено», а забрану не ограничава: «Жене гатају да ујамком зонкавијех хаљина не ваља шити», мада наводи стихове из народних песме у којима се забрана тиче само мушкарца: «Мајка сина свога сајетовала Да се чува и да се чува Од ујамак и од урезника, Да га танка пушка не убије». У Карану пак, како се види из једне тамошње народне песме, вила је стрелала младића «Кога мајка није веровала Ни ујамак ни у урезника», и ту се, као и код Вука, јавља назив ујамак, али са значењем које, у каснијем опису веровања у Јадру, има ујемник (ујамци су коњице основе која остане после увођења у брдо, а урезници су крајеви жица који се нису могли уткати), а верује се да *несрећу* изазива *убишреба* ујамака и урезника не само од коповље него и од лана (ГЕМ, 19, 1956, 91 ид.).

Копитњак. У Грузи к. се зове: «сватовско цвеће» (СЕЗ, 58, 1948, 276; 279) – свакако због тога што се њиме сватовне ките (а они то чини верујући у његову моћ у љубавним чиниња).

Коприва. У Вранском Поморављу, чим чују прву прођећу грмљавину, к. се оките и ваљају по земљи они који су били жетеоци – да их не боле леђа и да се по њима ваљају дебели снопови (СЕЗ, 86, 1974, 104).

Кромпир. «Ако се сања да се рове кромпир», «знак је да ће се десити нешто наопако» (СЕЗ, 61, 1949, 190, Височка нахија).

Крушка. Она је култно дрво и у Лесковачкој Морави: «код црквништа у Шинцину» народ, здравља ради, «нали сљебе испод пет малих закрљжљаних крушка», поштујући их као «пет брата» (СЕЗ, 70, 1958, 569). У пределу Јавн: ко сања како падају с грана зреле

крупке, ускоро ће проливати сузе (ГЗМ, н. с., 26, 1971, 47).

Кукурек. У Грузи, после Турфевдана, ставља се к. у гнезда, да би кокошке носиле јаја, и «око карлица у које се разлива топло млеко, да га чува од квара» (СЕЗ, 58, 1948, 333). У Пеку и Звижду говече се затрављује на тај начин што му се «шилом пробије кожа под грудима и на том месту увуче жилица кукурека» (Зборник Етнографског музеја, 1953, 265). Тако се затрављује и овца у Јарменовацима: «пробуше кожу (обично на грудима) и кроз тај отвор провуку корен кукурека» (СЕЗ, 73, 1958, 130). Међутим, овцима, и ситној стоци уопште, у Пеку и Звижду при затрављивању ставља се к. у уво (Зборник Етн. муз., 265) – као и свињама код Немаца (Handw. DA, 6, 1083).

Кукуруз. Међу касније објављеним веровањима о к. издвајају се врачана и гатања о свадби, о Божићу, о Св. Андреји, о Великој Госпођи и при окопавању. У Оребићима на прагу младожењине куће младу посипају не само пшеницом него и кукурузом – да би рађала и мушку децу (ZNZOIS, 45, 1971, 288). У Белосавцима (у Шумадији) к. се на Божић ујутру баца у воду, оставља живини у котуру од конопаца у коме је донесена слама (при томе се живина не вади, да је не би појели коцци), а затим к. укућани бацају на полаженика и он на њих (СЕЗ, 64, 1951, 160). У Ресави, на Божић ујутру, домаћица «са рукавицама на рукама носе к. око буњара, и закити га босиљком» (ГЕМ, 28–29, 1965–1966, 197). У Алексиначком Поморављу уочи Св. Андреје, ради врачана, кува се к. у свакој кући: кад падне мрак, домаћица изнесе у двориште три скувана клина «мечки за вечеру», загризе сваки помало и остави (на родно дрво или кров неке зграде) да преноћи, а сутра их унесе у кућу говорећи: «Ево, мечка је долазила и мало појела», па затим сваком чедладету да по неколико зрна ради здравља (СЕЗ, 83, 1971, 166). У Ресави на Св. Андреју («Мечкидан») «кувају к. у који стављају зрна од пасуља, пшенице, сочива и семе од тикве – да би родило преко године». Сви укућани једу к., а остатак дају живини и стоци. Један део к. домаћица баца кроз

ошак – да нахрани мечку. Исти обичаји су у Хомољу, околини Бољенца и Нишави» – «остатак култа медаца – мечке која представља божанство плодности и материнства», од кога је «настао словенски бог стоке Волос, кога је у хришћанству заменио св. Наум и св. Андреја» (ibid., 192). У околини Бора о Великој Госпођини шаље се к. мртвима (ГЕМ, 38, 1975, 164 ил.). У околини Зајечара, као саставни део помане покојнику о Великој Госпођини или Светом Илији, к. се кити и кува; упор. «прилагање кукуруза за мртве на олтар цркве у Нишкој Бањи о Св. Илији» (ГЕМ, 42, 1978, 397; и., у вези с к., и 424 ил, 494). При окопавању има разних врачана и гатања: код Поповца гледа се тада како к. иду живе («ако иду право доле, биће сушно лето, а ако иду у страну, биће кишовито», СЕЗ, 65, 1952, 262); «у Книћу кад се окопа њива са к., онда се последњи ошак најбоље окопа, па се преко њега укрете мотике, да би њива понела добар род» (СЕЗ, 58, 1948, 321, Груза); у северној Србији струк к. који се приликом окопавања кити зове се: «шар кукуруз», и он је «антропоморфизирани дух жита» као и «божја брада», која се прави од пшенице (ГЕМ, 36, 1973, 58); у Лесковачкој Морави при окопавању к. девојке и момци на последњим струковима разнобојним полским цвећем везују по неколико струкова заједно (праве «кола») – «да би се узели млади и зелени» као што је кукуруз», и бацају унис и укрштају мотике – да би к. био висок и да би се клинови укрштали (СЕЗ, 70, 1958, 543); у Алексиначком Поморављу слично врачане зове се: «лера» или «лоро» (последњи струк сви заједнички загрију земљом, оките га најлепшим цвећем и листове му завежу онолико пута колико желе да имају кола, а затим на гомилу «закрете» мотике, да би к. добро родно, и око струка седићи певају, СЕЗ, 83, 163).

Купина. Око к. се јављају вампири (СЕЗ, 66, 1953, 177). Њено корење веша се изнад огњишта – ради бернџета (ГЕИ, 9–10, 130, Сретачка жула). Јунак је у песми моли: «Купинице, острине, Увати ми девојку!» (СЕЗ, 70, 1958, 629). Помоћу ње се врача против болести жабине на бравчету, а басма против «поганице» (про-

бади) завршава се речима: «Купнице, по богу сестрице, скуби (етимолошка магија!) сву муку и болес' и погану поганицу!» (СЕЗ, 65, 1952, 253 и 259 ил. Поповић).

Купус. У сну «купус брати – обогатићеш се» (СЕЗ, 65, 1952, 264, Поповић).

Дала. Према једној народној песми, у којој је драги драгој задану дала за главу (Вук, Пјесме, 1, 315), рекло би се да овај цвет има улогу у љубавном врачану.

Лан. Већ у библијско доба чај од лановог семена цењен је као лек од низа болести (Лазар Бабић, Теологија и телеологија биљака, Православље, 1981, 342, 12). Према веровању нашега народа, л. је и средство за изналажење вампира (СЕЗ, 66, 1953, 190 ил и 200). У једној нашој народној песми, коју певају жене у колу и која допуњује песму наведену у «Речнику», л. је важно средство у љубавном врачану: «Шјај, мјесече, дивове, Да сијемо ланове, Да плетемо коноле, Да вежемо јунаке» (СЕЗ, 65, 1952, 361, Поповић). У једној нашој басми против пробади у грудима као да сама реч лан, која се много пута понавља, има спасоносну снагу: «Посеја' лан, лан на Видовдан, Изиче лан, лан на Видовдан...» и тако стално у народним четрнаест стихова (СЕЗ, 83, 1971, 248, Алексиначко Поморавље). – О веровању да употреба ујамака и урезника изазива несрећу в. горе, с. в. конопља.

Леска. У сну л. предказује сузе (СЕЗ, 61, 1949, 190, Височка нахија) и сиромаштво (ГЕМ, 20, 1957, 184, Левач, Темнић, Белица и Ресаво). «Љешњаци уродише, бит ће дуга зима» – по билогорској пословици (ZNŽOJS, 45, 1971, 498, Бјеловар). На Пештери и Бихору верују да лешњаци неће родити ако грми на Св. Илију (ГЕМ, 43, 1979, 237). У северној Србији л. је посвећена Перуну (штити од грома, ГЕМ, 36, 1973, 60; 42, 1978, 465). У Каставатини «на Велу Стоморину» не пуштају децу да беру лешњике, јер се верује да на тај празник све змије «побегну земљи на лесак» да би им «Мајка Божја змастива главу», па би ујеле свакога ко би лесци пришао, и зато тада не иде

«ни млад ни стар тргач лешњаци» (ZNŽOJS, 39, 1957, 286). У околини Бјеловара употребљавала се у љубавном врачану само она л. која «расте на међи», особито «на сјеверној међи»; са ње девојка која хоће да освоји момка «мора откинути шиблу *Љешторасицу*» и њоме га «лагано три пута ударити по кичми», па после он друге девојке неће ни погледати (ZNŽOJS, 43, 1967, 144). У пределу Јань, да се жена не би облизивала, ни она ни њен муж не смеју да поједу читав лешњик «близнац», него само пола (ГЗМ, и. с., 26, 1971, 45). У околини Зајечара – као и коледарски штан, који чува од болести – од л. је «и штан па помани», а некад су се од л. (и бурјана, лозе, шљиве), на Ваведење, Велики четвртак и Ђурђевдан, палиле и ватре «за оне који су умрли без свеће» (ГЕМ, 42, 1978, 465).

Личув. У Горњем и Доњем Ораховцу л. се даје млади пред улазак у нови дом, а после ручка мези сродници и сватови измењују л. и затим она своје сроднике («погузијеле») на одласку дарује сваког л. (ГЕМ, 39–40, 1976, 281 и 283).

Личура, или срчаник, или орвен. Код Такова, «у хатару села Клатичева непосредно изнад железничког стајалишта Срчаник», једна ливада зове се Срчаник – зато што је на њој некад било много срчаника, која је бран «на Св. Јовану или Ујељковнице, а данас се на њој одржава велики народни сабор» (СЕЗ, 84, 1972, 192). У околини Лесковца личура, која се тамо зове: *орвен* или *ривен* – осим као лек (у ракији) против грознице и других болести код људи и стоке – употребљавала се «и као лек против мађија» (СЕЗ, 70, 1958, 581).

Ловор. На Бањани дан л. ките гробље (СЕЗ, 65, 1952, 208, Поповић). Тога дана ујутру задене се повећа грана л. у звајер на вратима, и ко први дође на честијане стави гранчицу л. на сто, а увече домаћин унесе «балу» л. и сомине и распростре је по кухињи; на Божић грана л. забодје се кроз поморанцу у чесницу (ZNŽOJS, 40, 1962, 497; 499; 503, Бока Которска).

Љубичица. Према једној народној песми, љубичица има већу магичну снагу него све друго цвеће: «Кад би знале дјевојчице Што је мирис од љубице, Све

би ца'јеће потргале, Љубицу би пољевале» (Вук, Пјесме, 1, 320).

Мај. У народној песми (Вук, Пјесме, 1, 534), у кљетви: «Трећу киту мајка бијелога – Да се смакне с овога свијета!» (етимолошка магија).

Маслина. У Боки Которској на Бадњи дан ујутру ките м. границима прозоре, врата, иконе; на наложени бадњак ставља се граничица м.; полагањем предаје домаћица м. (ZNŽOJS, 40, 1962, 494). У Кастанџини м., која се тамо зове улика, носи се у недељу пред Ускрс у цркву да се благослови, и зато се та недеља зове Уличница; верује се да ће падати киша на Уличницу, кад се благослила улика, или на Ускрс, кад се благослила хлеб; благословену м. чувају у кући као средство против урока или кад ко нагази (ZNŽOJS, 39, 1957, 55). У Оребићима, неколико дана после зарука, свекра, уз остале дарове, носи својој будућој снаси прстен наизан на киту маслине, који јој, кад преступи њен праг, натакне на прст љубећи је и говорећи јој: «Било ти срећно и берљетно!» (ZNŽOJS, 45, 1971, 283), а на дан свадбе (која је увек у недељу као и другде), кад мајка отвори врата и изведе девојку, «дивер јој пружа киту маслине» (ibid., 285).

Нана и коњски босиљак. К. б., као и чубар или бели лук, ставља се око болесника, или се њиме баје, да својим мирисом измама или отера болест (СЕЗ, 58, 1948, 353).

Овас. «Кад слабо роди оvas, неће родити кукуруз» – према веровању у Лесковачкој Морави (СЕЗ, 70, 1958, 551).

Одољен. У народној песми пева нила седећи на камену: «Да зна женска глава Што ј' одољан трава, Свагда би га брала, У нас ушивала, Уза се носила» (Вук, Пјесме, 1, 223).

Омана. Сади се у уљанку (СЕЗ, 65, 1952, 253). Многе мајке пред прво дојење «узму коријен од о., па га на једном крају заравне ножем и издубу, онда га свега пробуше, метну на брадавицу од сисе и кроз њ видоје дијете» (често се чује: «Да није руте и омана,

не би мајка дијете одгојила», ibid., 174, Поповица). Водом са о. девојке перу косу – да би боље раста (ГЕМ, 38, 1975, 182, Буџак).

Орах. Он је «једино родно стабло» коме се у Сретечкој жупи «приписује негативан утицај»: ко под њим заспи, мора да се оневести; опасно је ако његова сенка пада на кућу, и зато га нису садили у близини; кад његово стабло достигне дебљину врата онога који га је посадио, тај мора умрети (ГЕМ, 9–10, 115 ид.). Бављење под о. дрветом може да изазове болну немоћ (ГЕМ, 24, 1975, 121). И у сну о. не предсказује ништа добро (сузе, СЕЗ, 61, 1949, 191; превару, СЕЗ, 65, 1952, 265; сиромаштво, ГЕМ, 20, 1957, 184). У гатању на Св. Илију «пул орех означава срећу, а кваран несрећу», и тога дана се, ако загрми, «ставља камење на орехе, да би се сачувало њихов плод од опадања и кvara» (СЕЗ, 58, 1948, 251, Гружа). Насупрот негативном утицају који му се приписује, о. поред лековитог извора, као и тисово дрво, може благотворно деловати: испод жила ореха поред таквог извора у Љубињу (Сретечка жупа) провлаче се деца оболела од кашља и пију воду као лек (ГЕМ, 9–10, 115 ид.); у околини Зајечара провлачили су децу испод о. жила ради заштите од куте, а као лек од туберкулозе болесници су пали зетини у који је стављена о. жила и који је у боци воском затвореној одлежвао годину дана (од једне до друге јесени) у земљи где је жила ископана (ГЕМ, 42, 1978, 474). О. се сади на гробљу (ГЕМ, 25, 1962, 184, Горња Ресави), и у гробљу у Блазнави, које је веома старо, «има остатака од врло давнашњих ореха» (СЕЗ, 64, 1951, 145, Шумадија), који су, очевидно, сеновити и табурани. У врачанима о. се употребљавала ради испуњења различитих жеља: на Св. Варвару полагањем на дрво орасима – «да би кокошке носиле јаја» (ГЕМ, 28–39, 1965–1966, 193, Ресави); у божићну печеницу «момци и девојке стављају и ореха да се окрећу око ражња како би се девојке односно момци на исти начин окретали једни око других» (СЕЗ, 83, 1971, 174, Александарско Поморалје); мајка млади при опраштању «спушта у недра два ореха да би млада рађала мушку децу» (ГЕМ, 28–29, 174);

«породилу посипају орасима како би јој се олакшао порођај» (ГЕМ, 36, 1973, 87, Херцеговина); «ако се жели да следеће дете буде женско, закопавају постелицу под дрво шљиве, а за мушко под орах» (ГЕМ, 28-29, 177).

Палма. И у Манхарта (в. WFK, 1, Register) палмова грана (Palmbzweig). Чајкановић није довршио чланак: из књиге коју је сам уредно (СЕЗ, 50, 1934, IV, 52) није унео веровање (записано у Конавалима) да је «кита палме» (заједно са благословљеном пшеницом) утук против подземних демона (који «у глухо доба ноћ» – у облику «црних људи», па «црних паси» и опет «црних људи» – излазе из гробова да новог мртваца «напухају, да постане лорко»).

Паприка. У сну јести п. значи: «љутина, секирација» (ГЕМ, 20, 1957, 184, Лепач, Темњић, Белница и Ресави). Трудна жена не сме да једе п., «јер би и дете било љуте нарави» (ГЕМ, 27, 1964, 296, Јадар). Кад умре тежак болесник, «запаље у одељењу где је лежало паприку и сумпор», и то тамо (иза добро затворених врата и прозора) «дими дан и ноћ» (СЕЗ, 68, 1955, 85, Горња Пчиња). Пре него невесту (да би је заштитили од сваког зла) изводе «мушкарца окривеног луком и везицом паприка» (ГЕМ, 42, 1978, 372, околнина Зајечара).

Пелен. У народној песми п. је знак несреће и жалости – в. нпр. Вук, Пјесме, I, 609: девојка која враћа прстен јунаку (зато што га њен «род не љуби»), обраћа се пелену као цвету којим се кити мртвачка пратиља: «Ој пелен, пеленче, моје горко цвеће, Тобом ће се моји свати закитити Кад ме стану тужно до гроба носити». – У околини Зајечара за п. се «веровало да штити од русалки, као и да стимулише сексуалну потенцију» (ГЕМ, 42, 1978, 465).

Просо. У Лесковачкој Морави п. се посипа око куће и ставља се изнад врата да вампир не уђе у кућу (јер не може да преброји просо, СЕЗ, 70, 1958, 566; в. и 388). У Врањском Поморављу, на Бурђевдан ујутру, «ухвативши се рукама за древново гране, високо према сонцу», узвикују девојке: «Просо сејем, да ме проси!»

а момци: «Просо сејем, да је проси!» (СЕЗ, 86, 1974, 105).

Пшеница. И у касније објављеним веровањима п. има изванредно место (в. нпр. СЕЗ, 86, 1974, 206), веће чак него босиљак и јабука. Она је на првом месту у скоро свим обредима, породичним и сеоским. Она је на првом месту у благословима и клетвама (а за њом винова лоза и конопља, која је некад имала огроман привредни значај). Али сва та каснија објављена веровања о п. углавном су понављање оних веровања која је Чајкановић у «Речнику» размотрио, класификовано и протумачио. Ретке су чак и друкчије појединости, какве су следеће. У Неготинској крајини, кад се гата о женидби и удаји, стављају се на натрап два зрна п. која представљају момка и девојку; ако оба зрна скоче, значи да се тај пар воли и да ће се венчати; ако само једно зрно скочи, а друго сагори, значи да нема љубави и да неће бити свадбе (ГЕМ, 31-32, 1968-1969, 379). У Оребљима, кад младожењини укућани на своје прагу дочекују невесту, посипају је пшеницом и кукурузом певајући: «Ево нама невесте, Поснимо је пшеницом, Да нам буде плодна» (ZNZOJS, 45, 299); кукурузом је посипају да би рађала мушку децу, а пшеницом да би рађала женску децу (ibid., 288), и ово последње свакако је у вези са женским божанством жита (мајком жита итд., в. нпр. Mircea Eliade, Traité d'histoire des religions, Paris, 1959, § 128 ил). Код Поповица, опет о свадби (последњег дана), пева се песма у којој се благослава пшеница: «Чим махнуо десницом, Родило ти пшеницом! У бусу ти бусато, У класу класато, На њиви ти сложно, А на гавњу плодно!» (СЕЗ, 65, 1952, 198).

Раж. У касније објављеним веровањима р. има много важнију улогу него у онима која је Чајкановић унео у «Речник». Она је средство за изазивање плодности и наплетка, а и утук против демона. У околини Бјеловара, где је жито «стари назив за раж», клас и сламка р. употребљавали се у врачану: «бурђари» (на Бурђевдан), између осталог, носе и клас р. ради плодности, а помоћу р. сламке с празним класом врачач се против лишајава – на тај начин што се свака од десетак

сламки кида на нише делова док се говори: »данас првено, сутра бијело, а прекосутра какво је и било« (ZNŽOJS, 43, 1967, 154). У Сретечкој жупи девојке су се, рано на Ђурђевдан, купале наге у реци и чењале косу »у раж« ради здравља и косе густе као р. (ГЕИ, 9-10, 130). У Врањском Поморављу за обредно умивање младаца употребљава се вода у којој су три јабуке и три класе р. – као симболи плодности (СЕЗ, 86, 1974, 449), а свакако је такав симбол и р. слама од које је постела (на пољу) за породицу и новорођенче (ibid., 415), а можда је и утук против злих демона. У Лесковачкој Морави мајка на дан крштења »једну р. сламку пободје високо у ѕид, да дете расте брзо и да буде високо као раж« (СЕЗ, 70, 1958, 421). Код Поповца струком р. са три класе заштићује се млеко од вештица (СЕЗ, 65, 1952, 255).

Ракита. У Лесковачкој Морави, кад кум ошнџа дете, коса се ставља на р., да расте брзо као она (СЕЗ, 70, 1958, 426), а уочи Ђурђевдана се стављају на врата и испод стреје, и намењују појединим лицима, р. граниче, па се по њима гата: ако се која осуши, онај коме је намењена узмеће у року од године дана; те границе се и за лек чувају (ibid., 381).

Рен. Он је, по народном веровању, и средство које заштићује од море (СЕЗ, 66, 1953, 232).

Ружа. У Призрену се православне жене на Ђурђевдан ујутру »чењају испод руже«, и остављају расплетену косу – да би расла (ГЕМ, 20, 1957, 18). У Каставштину, на Марченицу (25. март, »благдан Мајке Божије«), девојке пресађују р. – да би расле и лепо мирисале, »да Мајку Божију пријажају розице« (ZNŽOJS, 39, 1957, 53); р. које се на Телово носе у литици, кад се осуше, жене увијају у крпиче и чувају као средство против урока (ibid., 68); р. ките мртво дете, момка и девојку (ibid., 100).

Рузмарин. У народној песми девојка: »Све сватове на венцу превезе, Младожењу на струк рузмарина« (Вук, Пјесме, I, 74).

Семе. Касније објављена веровања о с. и севти већином су исти као у »Речнику«, мало је друкчијих

или различитих, која се могу узети као допуне. У Гружи, на пример, »да се усев не главични«, не ставља се у с. земљани лонац; »да усев не полетне«, на с. се не седе; »да град не туче усев«, по с. се промеша угљен; да не ниче коров, роник се окали волујском мокраћом; »ради напретка усева«, на прво орање носе се сува храна; жито (пшеницу) не сеје човек левак; ђути ко иде да сеје конопљу, »да птице не чепрају посејано семе!« (СЕЗ, 58, 1948, 328). Код Поповца »се сјеме не даје из руке у руку, него се спусти на земљу – да га други узме са земље« (СЕЗ, 65, 1952, 244). У околини Бора, на Св. Варвару (17. XII), на пољачу међу »све семе које сеју: кукуруз, жито, конопљу, сунцокрет«, на ово с., ради плодности, помешају са с. које се сеје у пролеће (ГЕМ, 38, 1975, 172), а подаженик, такође ради плодности, обавља симболично сејање, проситајући кроз сито разно с. (ibid., 173). У околини Зајечара, пред кућом младожењаном, млади, поред осталог, »дају и сито, са свим врстама жита па и другог семена« (ГЕМ, 42, 1978, 374). У Бузаку (у југоисточној Србији), кад неко умре, »семе од кукуруза, од свих стрмих жита, пасуља и др. провуку кроз његову кошуљу и рукав, док је још обучен у одећу у којој је умро, да не би, ако је био срећан, однео са собом срећу у гроб« (ГЕМ, 37, 1974, 212). У Горњој Ресави, »кад неко умре на почетку године, из куће износе све семе« (верујући да тако отклањају опасност од неродне године) и праћају га тек после четрдесет дана, а кад неко умре у доба севте, »семе се одмах носи на њиву« или се, ако се то не учини, замењује (обично код суседа); сем тога, »узму мало семена у крпу и провлаче кроз недра мртваца, јер, ако то не ураде, неће живот да роди« (пшеница неће родити у тој години)« (ГЕМ, 25, 1962, 176).

Сиво. На везу с. са култом предака укатује и обичај у Доњој Лепеници да стари сват (или девер) прстенује снаху пошто је наведе на њилим ставлен преко сена (које су војвода или домаћин пространи урх совре) и обрати се присутнима: »Опростите и благословице, куме и сватови, да снаху прстенујем« (ГЕМ, 46, 1982, 139). С. је у вези и са вукодлаком: он помиче

пласт с. (СЕЗ, 66, 1953, 158 и 178). С. од првог откиса меће се у колевку – да дете не мокри испод себе (СЕЗ, 58, 1948, 324).

Смоква. Употребљана се и у љубавном гатању и врачану. У Касташтинци, уочи Ивандана, девојка, мислећи на некога младича, откисне лист са смокве и метне га на прозор: ако сутрадан ујутру перо буде свеже и зелено, то значи да је младич воли, а ако је увело, оца не (ЗНЗОЈС, 39, 1957, 69). Код Поповица девојка се боље игло и пусти кап крви у смокву коју шаље момку, и верује да ће он за њом аудовати ако такну с. поједе (СЕЗ, 65, 1952, 250). С. је и демонска воћка: под њом седи «укодлачица» и чешла се (СЕЗ, 66, 1953, 191). На Бадње вече «смоква, које мора бити, у многим насељима се не једе, него само обзине», и «чува се као лек против болести (СЕЗ, 70, 1958, 345, Лесковачка Морави).

Суншокрет. У љубавном врачану с. употребљавају и девојке и невесте. На св. Илију, пре сунца, гола девојка откисне цвет «сунчогледа» у башти, па га пробије дружицом (већим вretenом) и кроз ту руну гледа момка с којим жели да се здружи и да му окрене памет (етимолошка магича, СЕЗ, 58, 1948, 254, Гужа). На дан свадбе у Сретечкој жули млада кршном посматра младожењу кроз суншокрет, уз басму у којој се помиње и «бор самошник» и која мора бити веома стара с обзиром на то да је бор одавно уништен у овом крају (ГЕИ, 9-10, 1960-1961, 121).

Тамјан. Употребљана се и у врачану за подстицање плодности: у Буцаку, на Бадње вече, «излазе у воћњаци и врте руне у воћкама које прошле године нише дале род, и у њих стављају помало тамјана, с уверењем да ће од тада боље рађати» (ГЕМ, 37, 1974, 217). Њиме је и покојник, ако му је стављен у нос, заштитен од вампирења (ГЕМ, 25, 1962, 176, Горња Ресави).

Тис. Т. дрво «не сме се горети, а ко то учини, верују да мора умрети исте године» (ГЕИ, 9-10, 115, Сретечка жула). «Код Куча, у Васојевићима и код племена у околини Колашина у великом је поштовању

тисовина, особито *преговорна тисовина*. До ње се долази на овај начин: Донесе се у кућу т. дрво и «превори». Целе ноћи седе три човека, међу којима мора да буде у кућни домаћин. Воде обичне разговоре. Таква тисовина се узима за разне ствари», којима се штити од урока, вештица, нечистивих (СЕЗ, 80, 1967, 204).

Тигрица или иванчица. На Ивандан рано ујутру «ладарице» одлазе у ливаде и «стално пјевајући наберу много иванчица и сплету од њих већи број нијанца», које потом, кад се врате у село, бацају на куће. «Ако се тако не учини код неке куће, оца ће у њој нетко умријети те године» (ЗНЗОЈС, 43, 1967, 139, околина Бјеловара).

Топола. Као виљинско дрво, т. лечи и импотенцију: тога рата мушкарац одне ноћу на реку, свуче се, расцепи «тополов шиш» и провуче се кроза њ. (ГЕИ, 24, 1975, 120). Раширено је и гатање о времену по т.: «Ако у јесен на тополама остане само зелена крошња, «вршина», зима ће бити блага. Ако лишће с топола опада одозго напозже, зима ће бити у почетку јака и око Младенца» (СЕЗ, 70, 1958, 553, Лесковачка Морави; упор. ГЕИ, 9-10, 121, Сретечка жула). – На култ т. указује и тзв. «Топоља» у Русији и Украјини, тј. девојка везаних руку уз колац коју воде по селу певачи (Р. Булат, *Pogled u slovensku botaničku mitologiju*, Zagreb, 1932, 8).

Трешња. У околини Бора, поред другог ноћа, мртвима се шаље и трешња. У Сретечкој жули верују да се «ноће држати деца у кући» ако се употреби за ватру старо т. стабло (ГЕИ, 9-10, 115). У Левчу, Темнићу, Белици и Ресави верују да ће се т. осушити ако се на њу поше «нечиста» жена (ГЕМ, 20, 1957, 176). Поворке лилара – какве су биле у Семберији, на пример – имале су доста јасан религијски разлог: «Уочи Петровдана (12. VII) младичи су припремали мале од трешњевог коре и са запаљеним лилама ишли кроз село унакрст, звонећи звонима, а неки су стављали и маске од тикве на главу. Пред сваком кућом су викали: „Сирш, зарца, мајо, Рикало, бухало, пјевало“. Домаћица их је даровала сиром, јајима и сланином. Веро-

вало се да ће краве боље водити ако их ударе лилом. Када дилари обилазимо село (или заселак), на раскрсницу баце све лиле на гомилу и запале велику ватру, играју, прескачу преко ватре и претерују стоку преко ње. Од сакупљене хране направе заједничку вечеру у једној кући. Обичај је да се лиле «крешу» једна о другу ако се дилари сретну». Дилари су још певали: «Свети Петре, добро твоје вече...» (ГЕМ, 29, 1974, 98). Све те радње карактеристичне су за култ божанства плодности.

Три. О употреби т. или драче против вампира и море в. и СЕЗ, 66, 1953, 175, 189, 194, 199 ил. 208, 232. У Херцеговини за изумрлу кућу кажу: «та су врата затворена црним трном», а девојку куну: «удала се гдје се не кајала, гдје се трном врата затварала» (СЕЗ, 80, 1967, 274), а као утук («сутук») против вештица стављају «више врата у кући» т. шипке на које су набодене дуске од јаја са укршних поклада (ibid., 270). У Лесковачкој Морави – то је занимљива појединост – «кад спровод иде кроз махале, излазе жене на калије и вукте чачкају црним трном», који затим баце у правцу мртваца; понегде «жене држе том приликом т. у обема рукама а један ставе под ногу», па их после баце поред плота или сагоре (СЕЗ, 70, 1958, 504). Колики је био култ трна у прошлости сведоче многи топографски називи: Трнава, Трново, Трновоц, Трновитица, Трновка, Трње и др. (ZNZOJS, 43, 1967, 158, Бјеловар).

Трњина. У народној песми бадање трњином значи исто што и бадање Јабуком или Наранчом (в. чл. Јабук и Наранча у «Речнику»). «Момче иде планином, А девојка градином; Он се меће глогинџом, А девојка трњином: Не мисле се убити, Већ се мисле дубити» (Вук, Пјесме, 1, 487).

Троскот. Зове се (у Србији често) и: *шарашина* (тај назив има и *Šulek*). У Лесковачкој Морави, да пишелицу не би нападао главница и црвенина, праца се на следећи начин: исецка се њихово корење, па се од тога умесе и испеку хлеччићи, који се опогане и баце на раскрснице, тако да прозваница, мислећи да је опоганен прави хлеб, куну: «Дабогда му се никад не родило!» (СЕЗ, 70, 1958, 551).

Турчињак или булка у Грузији се зове: *Паликућа*, и «не доноси се кући због паљенине» (СЕЗ, 58, 1948, 333).

Храст. «Ова врста дрвета готово редовно је у Србији била запис» (ГЕМ, 39–40, 1976, 260). По неким веровањима, х. или дуб је демонско дрво. Дубовима се бију здухачи (СЕЗ, 66, 1953, 245). У старом дубу, као и у бресту, живи ала, и зато га бије гром; само на дуб може вештица да испљује попаневу крв (од чега на њему остају «корубине», које се деци међу у амајлије ради заштите); (због његове демонске природе?) од дуба се сече бадањ «са рукавицама на рукама» (ГЕМ, 9–10, 129, Сретечка жапа); (због његове божанске природе) граница са дуба (границе) забада се у обредни хлеб који се на Бадињ дан мес за «младог бога» (ГЕМ, 42, 1978, 419, околина Зајечара). На различите начине тражи се лек од х.: у околини Такова верују да ће престати грозница кад проврте х. («границу»), уврте клин и запале свећу (СЕЗ, 84, 1972, 213), а у Грузији (у Радмиловићу), да би оздравила болесну децу провлаче кроз шупљину старог х. са рачвастим деблом (СЕЗ, 58, 1948, 346). И у касније објављеним веровањима има светих и знаменитих х.: у Грузији (у Честину) дуго се народ на Јереминдан скупљао код старог х., под којим се, по предању, у доба Карађорђево и Милошево причешћивало, «а доскора су светитељи под њим светили водницу и кришавали децу» (ibid.); код Лесковца (у Спириту) «постоји језеро код кога су два велика храста», које «нико не дира, нити им гране подсеца» и која се поштују као чувари језера (СЕЗ, 70, 1958, 568). О х. као светом и сеновитом дрвету код Словена в. Р. Bulat, Pogled u slovensku botaničku mitologiju, Zagreb, 1932, 2–6.

Цер. Демонско и сеновито дрво; прича се да се ноћу виђају виле код једног цера у Клисури и код Милкове Јабуре у Угљаренцу (тако се зове откако се ту, по предању, обесио неки Милко), а за церове «на тромеђи између Гладња, Честина и Адних Ливада» верује се да су сеновити, «се да и дању злобаде» (СЕЗ, 58, 1948, 348, Грузија).

Чешљања. »Да коса буде честа«, пере се водом са чешљаковином (етимолошка магија, ГЕИ, 1, 1952, 148 и 158). Да не боле очи, на Видовдан пре сунца узима се водом у коју је исцеђен сок из цвета ч. (СЕЗ, 70, 1958, 389, Лесковачка Морава). Ч. са туђег снора лечи се клиновито дете: од ње отац изреже 39 клинова и заокртри их на једној страни; у младу среду рано пође мајка са дететом уз воду и баца један клин на суво а један у воду, верујући да ће први помоћи ако дете пати од сувих клинова, а други ако пати од водених (ibid., 433). Кад је мртвачки спровод на пола пута до гробља, забде се ч. више улазних прата на кући, »да мртвац, ако се повампири, не може ући унутра« (ibid., 504). Деца »становитих имена«, поређана с обе стране, трскама од бодљикаве ч. које су загорене на ватри додирују (ради очишћења) слабије стоци кад се »претерује« између живих ватара (ibid., 538). У Темнићу том приликом такође употребљавају прутове ч. или *ustiljave*, како се она тамо зове – ваљда зато што устала болест и зло уопште (ГЕИ, 24, 1975, 146 ил). У Великом Мокром Лугу 1946. године, на дан Трнове Петке, »противљачка« (тако ту зову овај обичај) изведена је на тај начин што су домаћини протеривали стоку са западне на источну страну кроз руну дубоку око 1 m (уместо некадашњег тунела) са настрешницом од врбовог прућа: десно од излаза поред ватре и нарамка ч. («белешке») седео је дечак Стојан, а лево, такође поред ватре и нарамка ч., девојчица Стојанка, и они су стоку на излазу гаравили (= бележили, отуд назив: *белешка* за ч.) нагорелом ч. по крстима, а затим је свештеник шкропнио стоку осветљеном водом (ГЕМ, 20, 1957, 154 ил). Колика је моћ приписивана ч. поклањује веровање да ни кућа не може ући тамо где се она налази (ZNZOJS, 7, 118, Оток).

Чубар. У народној песми (Вух, Пјесме, 1, 645) једна од девет биљака којима се чине љубавне чини: »Чубра цвећа – да ме добро чува«, тако се хвали жена која је мужу у првој вечери дала деветоро биље (етимолошка магија). Ч. се баје против »власца«, тј. сифилиса (СЕЗ, 58, 1948, 358, Грузја).

Чуваркућа. На Благовести се сади поред улашца узлудобар – »да брани од удеса« (СЕЗ, 65, 1952, 158, Попови).

Шљива. Ко је у сну брао шљиве – плаќаће (СЕЗ, 61, 1949, Височка нахија). У Жупчи код Брезе, уочи Божића, момци или дечаци, идући од банте до банте, завијају («лају») као вукови око шљива да би боље родиле (ГЕИ, 19–20, 1970–1971, 166). У Ресани, »после венчања, нека старија жена обуче младожењу очеву а млади мајчину кошуљу, узме их за руке и доведе до воњака, где три пута обилази са њима родно дрво – шљиву« уз благослове за срећан брак са децом (ГЕМ, 28–29, 1965–1966, 183), а после порођаја, ако се жели следеће дете женско, постелица се закопава под ш. (ibid., 177). У околини Зајечара, »за оне који су умрли без свеће«, палиле су се ватре од ш. на Ваведене, Велики четвртак и Ђурђевдан (ГЕМ, 42, 1978, 465). У Горњој Ресани (код Влаха) »опај који је истих година као покојник« носи у погребној поворци окићену ш., и она ће бити засађена на гробу више главе (ГЕМ, 25, 1962, 189).

II

О БИЉКАМА КОЛИХ НЕМА У «РЕЧНИКУ»

Алске траве (*gramina draconis*). Употребљавају се за лечење и бајање у Поморављу. Име су добиле по томе што расту на местима где се, по народном веровању, јављају але: на «увртима» (где се окрећу стока и плуг при орању и где се «не седа, нити се руча, нити се мала деца везују у љулке») и «во браницима на водо-плавном земљишту». «Ако ко копа те траве, а не зна за што која служи, грешан је» (Зборник Етнографског музеја, 1953, 255).

Бадељ (у Боки) или (у Хрватској) сјекавац или (у Лици) пасиј стриц (*carduus*). «У Боци се приповиједа да у земљи под овом травом ко је срећан може наћи некакав драгоцени прстен» (Вук, Живот и обичаји, 1867, 236).

Бејтуран (*artemisia annua*). В. Симоновић: бајтуран, бејтуран и др. Граном б. помете се место на коме је лежао покојник да би се отклониле нечисте силе (ГЕИ, 19–20, 1970–1971, 163).

Бела рада (*anthemidis argvensis*). Употребљава се у гатању и лечењу. Узабравши цвет б. р., девојка изда листиће говорећи: «оћу, нећу»; ако на последњи листић падне «оћу», верује да ће се удати. Скувану б. р. пију деца од грудних болести (СЕЗ, 58, 1948, 359, Груза).

Бела трава (*peridium*). Трудна жена носи је за појасом до порођаја – да је заштити од бабица (ГЕМ, 28–29, 1965–1966, 181, Ресава).

Било или шушкавац (*alectrolophus minor* = *rhinanthus*). Вук (Рјечн., s. v. шушкавац) даје опис: «трава

у ливади, жута и округла цицјета (с обадвије стране стабла)». У околини Бјеловара верује се да било «може обвити коров по пољима», и тога ради «уочи Видова четири девојке наберу послје подне по ливадама што више цицјетова била. Подвечер обуку бијелу народну мошњу, расплету косе, у прегаче ставе убрано цицјеће и пјевајући прођу кроз поља бацајући било што даље од себе. При томе опходу настоје да прођу преко три моста или преко три крикања, јер ће тада било боље деловати. За већи успјех потребно је тај цицјелни процес обавити још два пута, и то уочи Ивана и уочи Петрова». У току обреда девојке певају песму која почиње стиховима: «Биларнице било беру На Видовско навечерско» (онај други стих је припев у песми). Обред сваки пут посматра већи број људи (ZNZOJS, 43, 1967, 137 ил.).

Боб (*vicia faba*). У чланку *Барва дан и Божих* (СКГ, 11, 1924, 40) Чајкановић истиче «важну улогу» боба и пасуља у мртвачком култу код свих Индоевропљана и наглашава: «Наш народ употребљава пасуљ и боб при гатању, а сви предмети који се при гатању употребљавају стоје у каквој било вези са доњим светом». Међутим, ни боб ни пасуљ није унео у «Речник», по чему се такође може закључити да га није довршио. За гатање или «гледање» у боб в. нпр. СЕЗ, 16, 1910, 273 (Лужница и Нишава); 58, 1948, 351 (Груза); Кулишић–Петровић–Пангелаћ, Српски митолошки речник, Београд, 1970, и, нарочито, РСА, s. v. боб. Међутим, у једној старинској песми, која се певала на бабинама (Вук, Прјесме, 1, 679), боб не служи за гатање, него је симбол семена из кога се дете зачело: «Ој, на делу, на голему, боб се зелени. А ко га је посејао те се зелени? Ранко га је посејао те се зелени; Ружа га се изабала, срце је боли». Можда је овде боб «симбол везе између света природног и натприродног, живих и мртвих» – као и у «причи о зеленој деци из Вулпита која излазе из рупе у земљи и хране се искључиво бобом» (Shirley Toulson, *The Winter Solstice*, London, 1981, 72).

Богородичина рука (*anastatica hierohuntica*). По народном веровању у Вранском Поморављу, штити од

демова, и зато се породица запаја освешћеном водом у којој је потопљена ова биљка (СЕЗ, 86, 1974, 416).

Брзородина (gramen praecox?). Не бележе је ни Шлек ни Симоновић (ни РСА). У Ресави (у Црквеној) породица се ради лакшег порођаја кади брзородином: «сасушену траву ставе на жар у суд, а породицу постане да стоји раширених ногу изнад суда» (ГЕМ, 28-29, 1965-1966, 176).

Бујад (pteridium aquilinum). Митска биљка: ка би имао њено семе, знао би о чему се ипаци разговарају, сама би му се казвала свака леконита трава, мигао би да отвори сваку браву. Али тешко је доћи до семена, јер б. уочи Ивањдана «обоиш парасте, свијета, сазори јој цвијет и опане». Сем тога, ако се испод б. простре «девет свиленије шудара, како море сјеме на њи пасти: оно, како у себи сињу и вољ маде, пробине осам тједе свиленије шудара, и тек једна ће се што на деветом оставити». А читаве ноћи онога који чека да се семе проспе плашиће све утвари којих има на свету, док га најпосле сан не савлада и «ништо дође да сјеме сакрије, ако се уватило на деветом шудару». Уз то, ове биљке «и нема спаће, јер је са вилевске стране: исто је највише у Лици имаде, да се и село од ње зове Бујаднице». У Буковци се за њу зна само «код Грачца у Кривој Дрази». Зоуу је и: ренуа (ZNŽOJS, 7, 1902, 289 на).

Вилина коса (косина) или самовила (suscata). У Грузи се верује да је ова трава (жуће боје) овала вилина коса (СЕЗ, 58, 1948, 331) и да по њој играју виле (ibid., 341). У Лесковачкој Морави «траву самовила, која има цвет као грозд», има важну улогу у обреду за лечење болести које су изазивале самовиле («естре»). Поред ње оставља се колач од брашна просејаног «на ситну пањско окренутом», нарче шећера и нешто од одне болесникове, па се то сутрадан посматра: ако је колач начет, болесник ће оздравити; ако није, он ће умрети. Ако је неко много болестан, овако ће молити самовиле 39 дана, а «четрдесетог ће га врачара, пре сунца, («у туђем синору») направивши круг, посенити водом и «замајавати» самовиле док болесник одлази не осврћу-

ћи се, и тако болест остане код биљке (СЕЗ, 70, 1958, 579).

Вратолом (herba bista). В. доле з.в. костолом. Виле, «у ноћима кади биљке имају нарочиту магичну моћ, предухитре смртне жене и тако рећи испред носа им побегу митска биљка вратолом» (СКГ, 60, 1940, 5).

Георгина (dahlia variabilis). У Ресави, уз бојање, нероткињас се даје г. да би родила женско (ГЕМ, 28-29, 1965-1966; 174).

Дебелина (bryonia alba). Употребљана се у ђурђевданским причањима: у горњој Пчини њоме се опасују жене и ведро – «да би млеко било дебело» (СЕЗ, 68, 1955, 98), а у Лесковачкој Морави њоме се опасују деца (СЕЗ, 70, 1958, 383) и од ње се плете венчић («коло») кроз који «премузу овце и уочи Ђурђевдана и па сам Ђурђевдан» (ibid., 380).

Дулек (scurbita melocero). У Грузи за божићни ручак «на постављену врећу стави се здрав дулек (жућа бундева), да челад буду напредна и здрава као дулек» (СЕЗ, 58, 1948, 231).

Изделина (geum rivale). Њом се лечи жличца (бол испод ребра). Врачара трима и, надене имена, од којих једно мора бити болесниково, па их сутрадан ишчупа, и ако је оној с болесниковим именом начет корен, то је знак да му је и жличца изедена. Пошто је болест тако утврђена, ишчупане и. се скувају, и ту воду пије болесник. После извесног времена врачара повлађа поступак са давањем имена трима и., и ако корен оној која носи болесниково име буде читав, то је знак да му је и жличца излечена (ГЗМ, и. с., 26, 1971, 75 на, Јав.).

Костолом (narthecium ossifragum). У народној песми (Вук, Прјесме, 1, 480) митска биљка, с великом снагом у љубавном врачану. Баба је у брдинама и долинама набрала «Костолома, вратолома, Пристанила у лончиће: Лончић крчи, момак трчи Како папиче преко багиче». Кад лончић – вели Вук у напомени – «стане врети, онда онај за кога се чини мора одмаћ доћи макар где био: ако је врло надалеко, он дове на трци (мјесто коња) јашући».

Куманика или кокотац (*melilotus officinalis*). Према народном веровању у Лесковачкој Морави, к. има веома велику снагу у заштити од болести: кад дође до врата, болест прво погледа горе, па кад види венчић са жутом кумаником, каже: »Овде има кума» (етимологија магича!) и продужи даље (СЕЗ, 70, 1958, 389). К. се на Пресвету (први дан Духова) утапије у венце у цркви и затим употребљана за лечење гушобоље, сугреба и несанице, а и против мољаца у рубљу (*ibid.*, 388).

Маргарета, маргарита, маргетта, или красуљак или обривка (*bellis perennis*). Употребљана се у гатању и пречању. У Купрешком пољу, »уочи празника *Svečilti Jovan* (тј. Ивандан), код православних бере се онолико крупних цветова маргарите колико има чељади у кући, па се задену у кући у брина спола око врата. Сутра гледају по тим цветовима колико ће ко живети; чији је цвет увенуо, први ће умрети» (СЕЗ, 80, 1967, 299). У Каставштину употребљавају је у гатању деца и девојке. Убрини је, дете куда перо по перо говорећи: »Рај, пакал, пркаториј» и ову радњу понавља све док не »приде задње перо на рај»; девојка, пак, »жута зрнаца, ка су наспред маргаретин», окруни и баца у ваздух: имаће онолико деце колико јој зрнаца падне на длан (ZNŽOJS, 39, 1957, 252). У југоисточној Србији, у Буџаку, обривка се употребљавала у љубавном врачану: кроз круг од њених семеники напизаних на конач девојка гледа момка којег воли, да га »обрис» и да он њу заволи (ГЕМ, 37, 1974, 225).

Метла, полска (*hexanthenum annuum*). О метли (која се употребљавала у домаћинству, без обзира на њену врсту) постоје многобројна и разноврсна веровања. Она је у служби разних демона (вештица је јазне, куга је држи пред собом) и штити од њих (од море, на пример, ако је иза врата и наопако окренута, или од бабица, ако је новорођенчету испод узглава или поред колевке). Употребљавала се при бајању и помине: се у басмама против болести (в. нпр. СЕЗ, 19, 1913, 217; 50, 1934, 305; 66, 1953, 231 и 235; 70, 1958, 413; 73, 1958, 19 и 20). Свакако су најстарија веровања везана за

самониклу (полску) м., коју су – према опису из 1958 – на Св. Илију, кад излази сунце, ритуално брале старије жене, »голе, расплетене косе», и »остављале је нине врата као одлично средство против урока» и за заштиту новорођенчади (СЕЗ, 73, 1958, 114, Јарменови). Заштитничку улогу имају и венци од м. којима се на Ивандан ките куће (ГЕМ, 42, 1978, 436, околини Зајечара).

Мрачна трава или трава од девет мракова (*abutilon avicennae*). Њоме се одговни мрак, уз басму: »Мрак у зрак, здравље у мене...» (ZNŽOJS, 43, 1967, 147 илд, околини Бјеловара). Овој трави врачаре често придружују још три: машину траву (*matrubium vulgare*), котрижну траву (*sideritis*) и шусту траву (*gerinthe minor*); мрве осушене траве и бацају на жар, водом у којој су траве куване поливају три ужарена камена од три боје – црне, црвене и беле, и говоре басму: »Женио се мрак и мрачина...» (*ibid.*). И у Каставштини верује се да је мрак дух: »велике ноге има, велике ручници на главе, нима образа»; »тапа ко да би сена, пак га ни чут кад ходи»; »чловек само зграби и весе га ћа», али не »на тујо», и не чини му зло (ZNŽOJS, 39, 1957, 106).

Навала (*aspidium filix mas*). Кад породила пресихне млеко, верује се да ће га повратити ако није изворску воду у коју су стављени навала, млецац и зрваци (ГЕМ, 28–29, 1965–1966, 181, Ресави). – В. доле s. v. папрат.

Петек или недирак (*impatiens noli tangere*) – в. *Додобљак*, III, чл. *Табубаране биљке*.

Облев (*listera ovata*). Има два листића са класом (мушки о.) и без класа (женски о.), па је згодан за љубавно гатање. Увече уочи младе среде, пошто мушки о. намени момку кога воли, девојка један и други о. састави с медом и остави их да преноће: ако се листићи нису раставили, она ће се удати за жељеног момка (СЕЗ, 70, 1958, 582, Лесковачка Морави).

Околочен (*centaurea calcitrapa*). У народној песми једна од девет биљака којима се чине љубавне чини (Вук, Пјесме, 1, 645). »За ту траву се прича да има неку силу, тајанствену моћ. Кад се хоће да извади њезни

корнјем», он «бежи све дубље, а ко би га извадио, тај би био веома срећан», и кад би кроз прстен на његову дру «погледао у саму цареву ћер, вјерује се да би пошла за њ». Да би се корен ухватио, треба испод свега поставити бакрену калајисану тепсију – да испадне на њу кад при откопавању почне да бежи све дубље (СЕЗ, 65, 1952, 250, Поповци, код којих се околочен зове «модра сјекавица»).

Паламида (*cirsium arvense*). У пшевичним њивама са њ (која је штетан коров) закопава се на први дан Божића пасуљ од бадњаданске вечере, и том приликом се говори: «Кад никне овај гра, т'г да никне паламида» (СЕЗ, 70, 1958, 349, Лесковачка Морана). «Кад удари гром у неко дрво, онда се од тога дрвета одсече ивер и стави у гредељ плуга, да не расте паламида» (СЕЗ, 58, 1948, 328).

Папрат (*aspidium dryopteris*, *aspidium filix mas*). П. је митска биљка по чудотворном цвету и семени; по народном веровању, ко се њих домогне знаће немешти језик. Али је тешко домоћи се, јер п. процвета и исемена само уочи Ивањдана, око поноћи, и његов цвет и семе зграбе стухе, вештице и друге «нечисте душе», које би без тога остале без моћи. У једној причи: неком Конаљанину, док је ноћу уочи Ивањдана путовао, случајно је упао п. цвет у опанак, и он је чуо како нешто пева: «Куга је у Банима у горњим Конаљанима!» али чим је нехотице из опанка с несомом истресао п. цвет, «од тога часа није више разумео живине» (ZNZOJS, 13, 1908, 308). Поповци, пак, верују да човек може доћи до п. семена ако ноћу уочи Ивањдана стане на папрат, направив око ње бразду маčem нуковцем, ту бразду поспе благословљеном сољу, и не преспадне се од «нечистих душа», него тако чува до сутра, кад ће моћи да покупи семе (СЕЗ, 65, 1952, 261; в. и 254).

Пасуљ или грах (*phaseolus*, *phaseolus vulgaris*). В. горе с. в. боб. Говорећи о «важиој узлоги» п. у культу мртвих, Чајкановић истиче још и ово: «Он се давна као храна покојним прецима. О римским задушницама, лемуријама, бацао је домаћин душама покојника

пасуљ, да би их заситио и одагнао од куће. Пасуљ који падне са трпезе – веровали су стари Грци – не треба дизати, јер је то (по једном објашњењу који ним је сачувао Аристотел) храна за какву душу која је ту у близини. То је, по свој прилици, био разлог што су Питагора и орфичари забрањивали једење пасуља: «Ако једеш пасуљ, исто је као да си појео гљиву свога оца» (СКГ, 11, 1924, 40). На везу са култом предака указује и то што се код нашег народа п. највише употребљава у гатањима и врачанима о Бадњем дану и Божићу. Он је обавезно јело на бадњаданској вечери; кад се на огњиште наложи бадњак, стави се на њега кашника пасуља – као његова «вечера» (ГЕМ, 22–23, 1960, 151, Петрово село); пре вечере свако од укућана поједе мало белог лука и пасуља (ГЕМ, 27, 1974, 409, у Јадру и другде); «за вечеру домаћин први захвати мало пасуља, па обнесе кашнику око суда, просипајући помало по софри, а затим сви укућани истом кашником «кусну' пасуљ по једанпут» (ibid., околина Јајца); остатак пасуља са ове вечере (и бели лук) «остављају до Крстовдана, кад сви укућани окусе помало» (ГЕМ, 28–29, 1965–1966, 204, Ресана). Божићна чесница не може бити без пасуља, од кога се у њу ставља различит број зрна (према броју чледи), али с истом вером да ће онај који нађе п. у свом комаду бити срећан у онцама (понајчешће у њима, а каткад и у другој ситној стоци и у живини – в. нпр. СЕЗ, 32, 1925, 224; болевачки срез, где бело зрно означава овце, а црно козе; ГЕМ, 27, 416; 28–29, 197, Ресана, где п. означава свиње, овце, кокошке и гуске). Гатању са чесницом слично је каткад са «шареном пројом», у коју су – уз орас, пшеницу и др. – замешени и зрна пасуља, и која се ломи на свадиб после ручка на тај начин што је снако ухвати десном руком, па што ко у комаду добије – то ће му се најбоље патити (СЕЗ, 19, 1914, 177 на, Хомоље). П. се такође употребљава у врачанима при полагању: кад домаћин на Божић ујутру полази овце, даје им јарму у коју је стављен и п. поред кукуруза и жита (ГЕМ, 28–29, 205, Ресана); а на Св. Игњата домаћинца изручи полагањнику преко леђа сито или решето семена у коме је и п.

(СЕЗ, 19, 69, Хомоље). На четрдесет «младенчиња», које месе о Младенцима и намењују мртвима, Влаши «стављају кашнику пасуља» (ГЕМ, 42, 1978, 427, околнина Зајечара). По свој прилици, са култом мртвих је у извесној вези и врачане за проналажење лица «које ће отворати болесника» (побратима или посестрима) и које ће га, по свршеном отварању, трипут запојити оном водом у коју је врачара – уз ливење «коситре» и гашење угљевља – спустила «гранчицу бошњача и три зрна црног пасуља» (ibid., 265). П. се ставља и у бурђевански колач (ГЕМ, 25, 1962, 199, Горња Обсала) – свакако: да благотворно утиче на плодност и обиле (на то указује и веровање да ће породила имати млека ако «једе доста црна лука и пасуља», СЕЗ, 19, 100, Хомоље). Он је и утук за демоне болести: кад врачара бајањем гони издат, на болесниковом пупку морају бити «три зрна кукуруза, три зрна пасуља и три семке од направике» (ibid., 219, Хомоље). П. може и да спречи појаву болести, и тога ради, у Србији и Црној Гори, махари су воловима и кравама на Тодорову суботу «врат и груди куваном кукурузом, пасуљем и белом луком» (ГЕМ, 37, 1974, 167). П. је и лек од уједа осе и пса (ставља се «на уједено место», ГЕМ, 27, 493, Јадар). Због свега тога врач се и при сетви п.: почињу да га сеју (жене) на Велику суботу, да би био дебео као ускршња јаја, и воде рачуна да је тада «уну месец и да још расте», јер, ако би био «празан месец», махуне би остале празне или би зрно било «јакко танко» (ZNZOJS, 39, 1957, 219).

Раскониш (*lasergitium siler, siler trilobum*). «Не-каква (може бити измишљена) трава, за коју се мисли да се од ње (кад се њоме дохвати) свака брава и сваки други закљон отвори сам од себе. Ову траву желе особито они који траже у земљи новаца, јер кажу да су они, особито гдје их је много, тако затворени да се без ње не могу отворити и извадити. Приповиједа се у Земуну да је оиданцима један трговац, желећи такову траву наћи, некаква бабу метнуо у букаџије, па је нуство ноћу да иде по ливади: па као гдје би се букаџије саме од себе отвориле, ондје мора бити раскониш» (Вук,

Речи., с. у.). По народном веровању у околнини Бољевца, р. може и жену да «отвори», тј. да јој помогне да добије дете (ГЕМ, 36, 1973, 84). Та трава, верује се у Лесковачкој Морави, «раскива многе болести» код људи и стоке, не само катане. Дебела је «као рука и мек», «на њој се распознају делови, као глава, врат, руке, ноге, очи», понекад «личи на човека с дедом», па је зато овде зову: *раскон с'е дете*, али не расте осим у Запаљњу, где «се јавља само у пролеће и брзо је нестане» (СЕЗ, 70, 1958, 581 изд.). И у околнини Зајечара верују да је ова трава – што «за једну ноћ израсте, процвета и угине» – «по облику слична човеку» и да ноћу светли као «три свећице које горе изнад кладанца». Према причама из Алексинца и Сокобање, до р. се може доћи помоћу жорнице али (како се она овде зове) жељке. Наћу се њена јаја и ограде да не може да им приступи. Кад то види, она се прати, нађе р., донесе га и метне на ограду, кад се од њега сруши, и она дође до својих јаја. Али тешко ко може уграбити р., јер га она прогута чим сруши ограду (СЕЗ, 72, 1958, 204). У причама из околнине Зајечара до р. се долази и помоћу жежа (коме су ограђени младунци), а и на још једни начин: дугим ланцем који је везан за стожер савне се коњ ноћу и прати се његово кружно кретање, па «где се ланац прекрине, треба тражити ову траву», коју многи кајдучи имају у длану и зато лако налазе скривено благо (ГЕМ, 42, 1978, 465 изд.).

Сијерак (*sorghum*). Кад се окопава с., гледа се како му иду жале: ако «иду правцем доле, у дубину, слуги да ће љети бити суша, а ако се жале развијају у страну, значи да ће лето бити кишовито» (СЕЗ, 65, 1952, 262, Поповић).

Сирдљанич (*relargonium*). Употребљава се за растеривање чини с ливца «која за дуго не може ништа уловити». Уочи среде или петка врачара ову траву «стуче у вагину и потопи у води да преноћи напољу, па је ујутру рано пропустити трипут кроз цев», и, уз басму, «протрља све делове на пушину» (СЕЗ, 32, 1925, 347).

Сомина (*sabina*). У Црној Гори и Сандаку, ако се овице рано мрчу, даје им се, да би се изјаловиле, ова

трава; њом се и метиљ уништава, и стока се од ње гоји (СЕЗ, 80, 1967, 201).

Сочино или **лећа** (*erythronium*). При сетви с. се не ставља на земљу, а »да се роди чисто, крупно, треба пре сејања одвети у шталу и ставити у јасле да га подухни во« (СЕЗ, 70, 1958, 543, Лесковачка Морана). С. је и храна за мртве, и лек: пошто се деца, ради исцељења, провуку испод орахових жица, даје им се по кашника с. (СЕЗ, 83, 1971, 208, Алексиначко Поморавље). У околини Зајечара, као и бели лук, јело се сочино »као заштита од епидемије« (ГЕМ, 42, 1978, 461).

Страшна трава (*glechoma hederifolia*) и **стйрашник** (*setegach officinarum*). У Височкој нахији с. т. (»долица с округлим листом«), употребљавала се при бајању против страве (против последица претрпљеног страха). »Трава се стави у лонац с неначетом водом, који је тако затворен да пара из њега не излази. Кад вода проври, суд се донесе и преврне у басу или лавор над болесником. Ако лонац затим покузи сву воду из баса, знак је да ће болеснику бити помоћи. Тако се уради трипут. Том водом запоји се болесник и умје њом ноге, руке и лице, па се после све проспе на раскришће« (СЕЗ, 61, 1949, 218). У Лесковачкој Морани »од страха се даје одвар од траве страшник« (СЕЗ, 70, 1958, 581). – У Острвници (Сањевачка клисура) баје се дивљом зевалцом (*antirrhinum orontium*) као »травом од стра« (*setegach officinarum*): суву д. з. врачара умаче у воду и шкroupи болесника (ГЕМ, 21, 1958, 225–263).

Трандовиле (триданвиље), **трандовило** (*althaea rosea*). У народној песми, коју по Вуку (Пјесме, I, 671) наводи Šulek, т. се налази међу угледним биљкама у миту и религији (кроз помалено село не може се проћи од момака и девојака и од цвећа свакојака: »Од селена и од калопера, Од босиљка и од трандовила, Од кадине мале и велике И од оне питоме ружице«). Такво место т. објашњава податак из околине Бјеловара: »око 1860. године сматрало се да дјевојке *морију* садити трандовиле у својим вртовима јер ће се прије и боље удати, а неће их ни оставити момак којег су већ изабрале« (ZNŽOJS, 43, 1967, 142). У народној песми из тога

краја (лидарској) *шпановило је сама девојка*; остављено на средини покосиене ливаде, оно вели Ивалу ливадару: »Ко би мене покосио, Ја би њег'ва љуба била«, а на Ивалове речи да би облаубио и оставио одговара претњом да ће га казнити месец, звезде и сунце понајвише (*ibid.*, 143).

Чемпрес (*cipressus sempervirens*). У једној причи »се лорко ствара у чемпрес, те се љула као да га вјетар цула« (СЕЗ, 50, 1934, 174).

Четруна (*citrus medica*). »Као велики лимун« (Вук, Рјечн., ч. в.). У народној песми (Вук, Пјесме, I, 116) башине четруном у љубавном врачану има исти смисао као и башине јабуком (в. чл. *Јабuka*).

ПОВОДОМ ЧЛАНАКА КОЈИ НЕДОСТАЈУ У «РЕЧНИКУ»

1. Као да су у саставу речника, Чајкановић је упутно на чланке о бадњаку (у чл. *Хрост*), о запису (ibid.), о колачу (у чл. *Писаница*), о митском биљу (у чл. *Vreštin*), о сеновитим дрветима (у чл. *Винова лоза*), о сетви (у чл. *Писаница*) и о табуираним биљкама (у чл. *Брест*), али ти чланци недостају. У замену за њих, у следећем осврту указује се на неке податке из обимне грађе о овим темама.

Бадњак. Кратак чланак о б. објавио је Чајкановић 1928: «Бадњак је церава главња која се на Бадњан дан (обично ујутру, пре сунца) сече по строгом пропису (секиром се сме ударити само једанпут или трипут; мора пасти на источну страну, и не сме се задржати на каквом дрвету поред себе), и на врло свечан начин уноси у кућу (посипа се житом, вином, маже медом, кити се ловориком, дочекује добродошлицом) и „налажи“ на огњишту. Б. мора бар једно од чељади чувати док се не „обесели“ (док не прегорни). Кад се то деси, узме се горњи крај у руке (на којима морају бити рукавице), обнесе се око кошница, па потом угаси и остани на какву младу шљиву или јабуку. Б. може бити два или три (б. и њихово дете). – Б. је божанство (нешто као „демон вегетације“), које се ритуално спаљује, да би опет оживело (мотив о божанству које узмире и рађа се у исти мах)» (Народна енциклопедија Ст. Станојевића), – Више података о б. има код Кулишића (Српски митолошки речник, 1970), а још више их има у разним етнографским публикацијама (в. нпр. СЕЗ, 50, 1934, 246 ил; 58, 1948, 222, 224, 227; 64, 1951, 157 ил; 73, 1958,

107–110; ЗНЗОЈС, 40, 1962, 491–503; ГЕМ, 22–23, 1960, 150 ил; 26, 1963, 71 ил; 27, 1964, 403–406; 42, 1978, 410–413; ГЗМ, н. с., 24–25, 1970, 310; 29, 1974, 93 ил; 30–31, 1978, 55; итд.). У СЕЗ, 50, 1934, 246 ил, у «Регистру реализација», која је саставно Чајкановић, набројене су још многе радње и прописи у вези с б. (поред оних у његовом чланку): б. може бити и дубов; одређује се израније и зове се «весељак»; ко га сече мора се окупати и пресушити и навући рукавице; први ивер од б. меће се у млеко (ради деблагг скорупа); при сечењу не сме се ћушкати руком да падне и не сме се кресати; посипа се житом из рукавице; кад се уноси у кућу, такорачи се десном ногом и уноси се «са залуштком» напред; кад се меће на огњиште, помери се три пута унапред и намести се тако да дебла крај дође истоку; где је више б., међу њих на ватру унакрст и тада испалују пушку; може бити онолико б. колико има мушких глава и један б. за домаћину; кад се б. налаже, не пушта се нико стран у кућу и мора се ћутати; б. кити се и маслином; налија му се здравница; пошто се унесе, не сме нико никог ударити (да не добије чиреве) и не сме се дувати у ватру три дана; кад б. прегорни, домаћин га хвата у рукавцима и прелива вином; гранича од б. употребљавана се уместо ватраља док не дође полагањик и за шарање чеснице (коју меси доносилац б.); гранича од б. повеже се повесом и задене за стреју; полагањик цера ватру комадом б. пошто га дарује новцем; гранича од б. мећу се на младе воћке, а угањ од б. меће се на сваку воћку и посипа се по корењу губаве смокве; сви укућани пију од вина којим је б. преливен. Међутим, веома сложен обред око бадњака садржи у разним крајевима различите појединости. Б. се најчешће узима од цера и хроста или границе (в. горе наведену литературу и чланке о цери и хрсту у «Речнику»), али, ређе, и од других дрвета: буковог (ГЗМ, н. с., 15–16, 1961, 222, Ливањско поље), крушковог (ГЕМ, 31–32, 1968–1969, 369 ил, Неготинска крајина; 42, 1978, 411, Зајечар и околина), од дуње и граба (ГЕМ, 42, 1978, 411, Зајечар и околина), од лесе и шљиве (в. Чајкановић, Речник, s. v.). Међу различитим појединостима

нарочиту важну заслужује поступање с б, као с личиошћу: у Петровом Селу, кад се б. стави на огњиште, даје му се да «вечера» (тј. стави се на њега кашника пасуља и преспе се вином) (ГЕМ, 22-23, 1960, 190 ид.); у Јадру домаћин дуби б. кад прегори, «превесели се», и на тај начин се с њиме поистовећује (ГЕМ, 27, 1964, 403 ид.); у околини Зајечара, на Косову и у Лесковачкој Морави б. се увија у мушку (домаћинову) кошуљу и држи на рукама «као дете», и тако постаје члан уже породице (ГЕМ, 42, 1978, 411). У розним крајевима постоје и многа и различита врачанја и гатања са б.: у околини Дервенте првим швером замеси се чесница, која се на б. и пече, а две главње (на Божић ујутру) носе се пред кошару и, пошто се преко њих претера стока, остављају се на шљаву или другу вошћу (ГЗМ, и. с., 30-31, 1978, 55); у Семберији један комадић од првог швера ставља се у чесницу «ради чела» (ГЗМ, и. с., 29, 1974, 94); у Липитци (у Херцеговини) домаћин посила бадњаке «оном прстом жита за коју жели да најбоље роди у идућој години», а на једноме уреже «јарам» или «криж», па га упали на Нову годину и изнесе у њиљу (ГЗМ, и. с., 24-25, 1970, 310); у Јадру гатају по жеравицама од б. које међу на чесницу намењивши их разном житу, стоци и вонцу: биће највише онога чија жеравица најдуже сија и на којој остане највише пепела, а пепео од б. бацају на усеве и, закуван у мекњићама, дају стоци и живини (ГЕМ, 27, 1964, 403-406); итд. - Да б. представља божанство била и плодности «које умре и рађа се у исти мах», о томе је сачувано најпотпуније сведочанство у двема старинским песмама од коледи (Вук, Прјесме, 190 и 191): и у првој и у другој колеђани Бога моле.

За старога - за Бадњака,

За младога - за Божића.

Уз прву Вук је назовеноу: «Овдје се бадњака спомње као некакав човјек или Бог (као и Божић)!» У другој, сем тога, нико други него свети Петар «на јелену златорогу» (дакле: са атрибутом паганског божанства) сусреће стару мајку, која је «урањила светој цркви на јутрењу», и враћа је (као чувар старог, паганског

култа) гостима колеђанима, који моле за Бадњака и за Божића, и то (као и хипокористика Пера, в. чл. *Ботина*) указује да је Петар заменио Перуна. Бадњак, ритуално спаљен у току ноћи, догорева сутрадан: божанство плодности умре (као Бадњак) и рађа се у исти мах (као Божић), а остаци спаљеног божанства (комадићи и пепео) задржавају своју моћ и употребљавају се за подстицање плодности.

Запис. О з. Чајкановић је објавио кратак чланак 1928: «Сеновито дрво, фетиша, које се налази у пољу, и у коме је урезан крст. Кад се лосе крста» обиђе се око з. три пута, обнови се крст, и обедаје се ту. З. је табуиран и неприкосновен: на њ се не сме петити, нити се с њега дирати плодови» (Нар. енцикл. Ст. Станојевића). Више о з. види у СЕЗ, 7, 1907, 137 ид.; 14, 1909, 212 ид.; 16, 1910, 134, 137, 151; 17, 1911, 94 ид.; 19, 1914, 208 ид.; 58, 1948, 214 ид.; 316, 64, 1951, 155 ид.; 70, 1958, 226, 231, 234, 377, 392, 504, 83, 1971, 202 ид.; 84, 1972, 134, 170, 199, 219; ГЕМ, 31-32, 1968-1969, 385; 36, 1973, 45 ид.; 49-55, 58-61; 37, 1974, 220 ид.; 223; 39-40, 1976, 260; 42, 1978, 434 ид.; ГЕИ, 24, 1975, 147, 149. Највише података и занимљивих објашњења дао је Слободан Зечевић у раду о з. у северној Србији (в. ГЕМ, 36, 1973, 44-47, 49-55, 58-61). По њему, «функција записе углавном припада храсту» (ibid., 49 ид.) - као Перуновом дрвету, које штити од непогоде. «Ова врста дрвета готово редовно је у Србији била запис» (ГЕМ, 39-40, 1976, 260). У источној Србији запис се понегде зове Церман, а у Русији је Јарило имао и име Горјун, које је старословенски назив за храст (ibid.). [Упор. чл. *Горун* у «Речнику»]. Али, ребе, за записе су се узимала и друга дрвета: цер, брест (в. Чајкановић, *Речник*, х. в.: СЕЗ, 16, 1910, 151; за цер и ГЕМ, 42, 434), јасен (ГЕИ, 24, 149), дивља крушка (СЕЗ, 83, 1971, 202 ид.). Како се види из наведених извора, поред више записа у пољу, постоје и главни или општи запис у насељу или поред њега, и ту се обавља главни обред (в. ипр. ГЕМ, 36, 53, 55, 58). Сваки запис се освети и причисти, тј. обнови се крст и сипа уље с тамјаном у рупу проврћену срдлом (ibid., 55), а главни се још и

кити, и под њим се сече колач и коље брав (ibid., 58 ил; упор. и ГЕМ, 31–32, 385; 42, 434), тј. приноси му се жртве. При томе се и врача: у Темноћу, на пример, у окретању колача учествују и деца – «да се омлади стока», и шкрене се освешаном водом трнце које ће се давати у храни стоци ради здравља (ГЕН, 24, 147). Дobar бериџет се призива и у песми коју девојке и момци певају у литији: «Од два класа шиник жита, Од две глице чабар вина» (ГЕМ, 31–32, 385; 36, 55). Осим тога, под з. врше се и друге радње: на пример, паљење ватре на Простетево покладе пред ускршњи пост (Зборник Етнографског музеја, 1953, 263, Пек и Зинада) и давање новца на зајам (СЕЗ, 58, 316, Груза).

Кoлач. Чајкановић је о к. објавио чланак 1928: «Кoлач је врло често жртва прецима (божјини к., славици и крсни к., младенчици и др.). К. се за њих спрема и о даћи (најчешће на врло старински начин, без класца), о општим заједницама (Божји, крсно име, Младенци, Велики четвртак), и у свима случајевима кад се очекује, или тражи, присуство предака (на пример, о свадби, о бацању проклетства). К. је по правили од пшенице, и приноси се увек у вели са (црним шином. К., као жртву, добијају и домаће животиње (нарочито о Ђурђевдану и Божићу). Са хришћанством добио је жртвени к. нарочити облик и име (поскуре, поскурнице, литургија). К. се приноси и у већем броју (који треба да буде непаран). За божјине к. везује се, данас, извесна симболика» (Нар. енцикл. Ст. Станојевића). Као литература извод овога чланка наведен је само E. Schneeweis, Die Weihnachtsbräuche der Serbokroaten (1925). Међутим, о к. постоји веома обимна литература (в. библиографију у ГЕМ, 41, 1977, 253–319). Има и радова ширег опсега и са занимљивим тумачењима – као што су о обредним пецима у Војводини (ГЕН, 16–18, 1967–1969, 125–155) или о пореклу и значењу божјиног обредног хлеба у Јужних Словена (ГЕМ, и. с., 8, 1953, 7–47; упор. и Срп. мит. реч., чл. Божјини хлебови – од истог писца, Ш. Кулишпаћа). Највећи део грађе односи се на к. (и хлеб уопште) о Божићу, о свадби и о крсном имену. Обреди у вези са тим к. су

веома сложени, и са различитим појединостама у разним крајевима. Постоји низ обавезних прописа о томе ко к. меси, кад се меси, како се ломи или сече. – О Божићу, на пример, у околини Зајечара (ГЕМ, 42, 1978) домаћица «меси већи број обредних хлебова». Пре него што захвати воду за то, на Бадњи дан ујутру, «окити бунар босиљком и после га кукурузом, што представља жртву води, чија се плодносна снага жели пренети и на обредне хлебове». Сем тога, мешајница мора бити чиста, у новој одећи, и да није била с мужем – да «жито не би било главичасто» (418). Најглавнији обредни хлеб је чесница (која се, у Лубинци, зове «срџа»). Њу понегде месе (од пшеничног или кукурузног брашна), на Бадње вече, кад и к. «бадњак», тј. «погачу од киселог теста, украшену крстом и ознакама које представљају овце, краве, коње, осталу стоку и живину» итд., а највише на Божић ујутру. У њу се ставља новац (за срећу у кући), слама (за овце), босиљак и трава (за здравље), пасуљ (за свиње), мало винове лозе (за виноград), делић јарма (за волове), пшеница и кукуруз (за усеве), комадић прага (за домаћина), па шта коме од тога за време божјиног ручка падне у део, у томе ће и бити срећан те године (419). Уз чесницу месе се и мањи обредни хлебови: законични или крваји, који се зову: њива, ложе, кућа, свиње, волови, овце (и овчарник), краве (и краварица, крава и теле, краве у јарму), коњи и кобиле, кртица, куче, гуска, голуб, кошица, бачва, срп, кошир, коса, месец, сунце итд., и који (у облику и с знацима према називу) треба да утичу на плодност и благодатење (420). На Божић се меси божјини колач. Он је «исти као слашки: украшен је крстом од теста и на четири места поскурником», и, као и на слави, сече га домаћин са сином (понегде са гостом), а «кад га пресеку, половине прелију вином, пољубе га и дигну увиц да би порасла пшеница и да би година била родна» (421). О чесници и разним божјиним к. (за вола полаженника и за човека полаженника, за пастиро, за њиву, за овце, за пчелу итд.) в. ипр. СЕЗ, 50, 1934, 291, 353; 86, 1974, 98 (Врањско Поморавље); ГЕМ, 26, 1963, 75 (Косово, Левач и

Темњак): 27, 1964, 410 ил., 414-417 (Јадар); 31-32, 1968-1969, 372 ил, 376 ил (Неготинска крајина); 33, 1970, 160 (Банат); 37, 1974, 217 (Бузак); 38, 1975, 177 ил (околина Бора); ГЗМ, н. с., 10, 1955, 125 (Гласинац); 15-16, 1961, 224 (Ливанско поље); 17, 1962, 145 ил (Имљани); 29, 1974, 94 (Семберија); 30-31, 1978, 56 ил (околина Дервенте). - О свадби месе се и употребљавају разни к. или погаче почев од просидбе па до невестиног првог доласка у род после удаје: на пример, у Врањском Поморављу просноци међу своје погаче једну преко друге испред свекра, а он своју поврх њих (за успех и плодност), у четвртак пред свадбу погачом се позивају сватови, у суботу се месе обредни к.: »грабена погача« и »баница«, младожења држи сито са к. докле га старојко »брија« дрвеном бритвом, пуница дочекује младожењу дајући му торбу са погачом, у невестиној кући износи се једна погача пред свекра и једна пред њеног оца - обе са сољу и вином и ракијом («пресишањем соли узете са обе погаче, кроз невестин прстен, што чини сваки сват, симболички је представљено сједињавање два рода путем брачне везе»), свекрва невести преко прата додаје »под сваку мишницу по једну погачу«, на крају свадбе ломе се кумова погача, па погача старог свата, који одлази последњи (СЕЗ, 86, 1974, 431-449); у Горњој Ресави, у петак пред венчање, девојка из момкова рода месн бутећи »главу« или »мутапу« проју (која се износи по повратку са венчања), у момковој кући месн се »саборник« а у девојачкој »млади колач«, свекрва на вратима даје млади погачу, старојко и кум ломе »саборник« (око чијих се комада грабе сватови), воховани носе »девојачки колач«, при првом младином доласку у род носн се погача за »повраћање«, месн се и погача за мирење - кад одбегне девојка (ГЕМ, 1925, 1962, 145-158); в. о разним свадбеним к. и СЕЗ, 16, 1910, 226 (Лужница и Нишава); 19, 1914, 135, 139 ил, 158 ил, 162, 167 ил, 172 (Хомоље); ГЕМ, 38, 1975, 129-142 (околина Бора); 42, 1978, 360-377 (околина Зајечара); у Нишани »саборњак«, који је главни свадбени к., месн (у младини и младожењиној кући), у четвртак ил. у суботу пред

венчање, девојка којој су родитељи живи, и он се у суботу увече навити гранчицама дрвеном (да младенци буду здрави) и јабуковим или дузовим (да имају порода), а на те гранчице набуду се још и јабуке и кравајчићи, па се тако накићен ставља сутрадан на трпезу испред кума и старог свата, те га они изломе над главама младенца, и тада се девојке грабе око гранчица и јабука, јер верују да ће се прва удати која прва уграби (ГЕМ, 34, 1971, 91 ил). - За славски к. важе такође строги прописи, али и они су у разним крајевима у понечему различити. Може бити један, а могу бити и два, и у томе се случају један сече уочи крсног имена, а други се сутрадан носи у цркву (в. нпр. СЕЗ, 16, 1910, 124, Лужница и Нишава; упор. и СЕЗ, 58, 1948, 203, Груза; 86, 99, Врање). Поред главног к. месе се и споредни, два или више: у Хомољу вечерњача и поскур (СЕЗ, 19, 1914, 192), у Грузи погача и »летурђија« (СЕЗ, 58, 203), у Перасту »онолико колико има мушкараца у кући и један више за напредак« (ГЕМ, 22-23, 1960, 211). Домаћина, пре него што оде по воду за мешене славског к., умије се, »обуче ново и чисто одело«, и завити се босњаком (СЕЗ, 19, 191; упор. и 32, 224; 86, 467). Славски к. се обавезно шара: већем од теста, словима, листињима, цветињима итд. (СЕЗ, 19, 192; 50, 291; ГЗМ, н. с., 10, 1955, 124, Гласинац; ГЕМ, 22-23, 211; 42, 431). Славски к. гости љубе и при доласку и при одласку (СЕЗ, 16, 124 ил). Најважнији део обреда је сечење славског к. У томе, поред домаћина и најстаријег госта, у Грузи учествује и други гост (да би се »отроријачило«). Домаћин подиже колач унис, да буде висока пшеница, пољуби га и преда другом госту», а овај му га врати пошто га »унакрет ножем« засеке. Затим домаћин и најстарији гост три пута окрену к. слева надесно (уз молитву), па га преломе и на обе половине иступу помало вина. »То вино срце домаћин и гост, и то тако да домаћин срце са половине колача која је у њиховим рукама до госта, а гост срце са половине која је до домаћина, па се уз то љубе по пет пута и истовремено благосиљају«. »Половине колача се опет окрену три пута, преломе се, па се четвртине

прелају вином и настане обред као и са половинима колача. Напоследку домаћин стави четвртину колача из десне руке на плочу, да буде висока пшеница и конопља, а гост ставља четвртину из десне руке у сито, да буде сита година. Отиске од «слова» на славском колачу повлади домаћица и стави у жито, да се сачува од квара. Ситом се куцне о таван, да се испуни жеља. Друге две четвртине колача се исеку и разделе гостима. Први залагај о славском ручку треба да је домаћину и његовим гостима парче од славског колача» (СЕЗ, 58, 207; упор. СЕЗ, 86, 470). – К. има важну улогу и у многим другим приликама од човскова рођења до смрти. Новорођенчету за прво дођење «застојка» доноси на дар кравај, а жене, док дете доји, држе над њеном главом сито с кравајем – «као симболе плодности» (СЕЗ, 86, 419 ид. Вранско Поморавље). «За мале бабине доноси се *бушан колач* кроз који мати треба да подоји дете», а за бабине цела погача (ГЕМ, 27, 1964, 294, Јадар). За дочек сувеница спрема се погача (ГЕМ, 28-29, 179, Ресава). У Вранском Поморављу (СЕЗ, 86): на крштењу мајка дарује кума погачом, а по повратку из цркве дете се уноси са кравајем (422); повојница се зове «кравај» – по колачу који обавезно доноси свака жена на дар новорођенчету (423); погача се спрема и за стрижбу (427), а кад дете пође у школу, мајка му умеси колач (с «целим јајетом») – ради доброг успеха (428), и то је, очевидно, нова функција к., настала тек после отварања школа. – К. се месн и за разне даће (за дан сахране, за прву суботу, за четрдесет дана) и задушнице (в. нпр. СЕЗ, 86, 461, ид. ГЕМ, 25, 179-182; 38, 161). К. се месн и о разним празницима, сеоским славама, заветинама, литијама: у Лужници и Нишави (СЕЗ, 16, 1910), на пример, на Власовдан – «за здравље волова» (129), на Младенце (131), на Ђурђевдан (133 ид. 137), на Петковачу («Пејчиндан»), – такође «за здравље стоке» (141), на седми дан Мратинаца (тзв. растурњак) – ради заштите од вукова (142), на Игњатовдан – за «здравље и богатство» (143 ид.), на дан литије (150, 153). У Буцаку и другде обавезни су и к. за «гонећу славу» (Св. Василија, 24. II) и за «коњску славу» (Тодорову суботу, 26. II,

ГЕМ, 37, 218). Меси се к. и на Чисти понедељак – «чиста погача» (СЕЗ, 86, 99), и на Нову годину – за стожер на гумну (ГЕМ, 26, 77), и на Св. Трифуна – за виноград (ГЕИ, 28, 115 ид.) и о Ускрсу – погача за «прочку», тј. узајамно праштање (СЕЗ, 86, 472; упор. за ускршњи колач и ГЕМ, 31-32, 386; 36, 177 ид. 42, 428), и на Лазареву суботу – за лазарнице (ГЕМ, 42, 432), и на Јеремидан – за јеремеје (које су сличне лазарницама, СЕЗ, 58, 246), и на Духове чобански к. као и бадњидански и ђурђевдански (СЕЗ, 86, 99), и о литијама – за запис (СЕЗ, 16, 153; 58, 215; ГЕМ, 42, 434 ид.) и у доба орања – за орача (СЕЗ, 86, 98), и о сетви – за сејача (ГЗМ, н.с., 10, 132; 19, 205), итд. «За сваки посао на њиви, за сваки прилик намесн њиви и стоци, наменивао се «кравај», «погачка» (СЕЗ, 86, 98), а «нарочита моћ у мађији плодности приписивала се обредним колачима одређеног облика» (ГЕМ, 37, 167) – какав је, на пример, ђурђевдански шупљак колач, помоћу кога се и врача и гата (чобански музе стоку кроза њ да би имала млека, а затим га котрљне између оваца: «ако колач падне са шаром нагоре – јагњаци се женски јагњаци, а ако падне на лице – јагњаци се мушки јагњаци», ГЕМ, 42, 429).

Митско биље. «Митских дрвета и биљака има много. Кома одмах не би пале на памет са букве јабукве, или јаворове, или јовове, или златне јабукве, које у неприступачној шуми чува змија или аждаја, или јабукве од којих се ствара злато, или од којих расту рогови? Довољно је уз њих подсетити на јабукве хесперида и на плодове са *droevia vivoitia* у рају (које је, у првобитном миту, такође чувала змија), па ћемо се уверити да се овде доста налазимо у пуној митологији. У митске биљке долази и толико спомињани расковник, који отвара сваку браву и проналази скривено благо. Ко хоће да га нађе, треба сам себе да стави у окове и да иде ливадом; па где окови сами од себе спадеу, ту ће га наћи; или ћемо га наћи код жежа, који се у приповеткама сматра за врло мудру животињу, и који га држи под језиком. Од животиња можемо добити и «земаљски кључ», који има исту моћ као и расковник;

ту травку poznaје тига жуња. Када она излети из гнезда, треба затворити излаз и подметнути црвену мараму, па кад жуња види да не може ући, донеће то магичну травку и отворити улаз; али чим то учини, гледаће она да травку уништи, па ће је бацити на црвену мараму, мислећи да је ватра, и онда је човек може узети. Постоји, најзад, и травка за којом су чезнули и тражили је многи јунаци из епских песама и из народних приповедака; то је *Шрвака животића*. Ту травку познаје змија, која је „лукава мимо све звери полске“. Ако једну змију убију, лако се може десити да њена другарица донесе травку живота и оживи је. Има још једна биљка – или, боље рећи, један биљни супстрат – која нам може осигурати вечити живот – то је једна на први поглед тако обична ствар какво је семе од белог лука. Али то семе никда никада није видео ништа за њега чуо. За њега знају само виле. Као што су грчки богови јели амброзију, тако наше виле једу семе од белог лука, и живе докле им се живот не досади; а кад им досади, оне то семе одбаце, и тако без бола умру» (Чајкановић, Мит и религија у Срба, 1973, 14 ид; упор. СКГ, 60, 1940, 1-6). О разним митским биљкама у *Речнику* (на многим местима) и *Додатак*, II (на више места). В. и СЕЗ, 72, 1958, 195 (где је наведена и литература о митским биљкама); СЕЗ, 58, 349; ГЕМ, 44, 1980, 169. Поред многих других митских биљака, постоје и безимене и са именима која се не налазе ни у једном речнику. Таква је, на пример, »доскочица трава»: она »расте на праведникову гробу из крижа при земљи», и помаже »да се човек никда не смеће, него да може свакому одговорити» (ZNŽOJS, 7, 1902, 118). Таква је и »коријен од траве»: он, кад напућу на њега, отвара коњма букације, а ловцу растура пушку на најситније делове и откопчава све што је закопчано, али и тај корен познају само змије и знају за још једну његову моћ: да оживи убијену змију ако се њиме намаже од репа до главе (ibid., 289). То су, наравно, чисто митске биљке, измишљене, каквих има у *Додатку*, II, али не и у *Речнику*. У народној песми помињу се и митске (нестварне) горе: »Три су горе упоредо расле: Једна гора од биљки-биљ-

ура. А друга је од мави-шруза, А трећа је од цкрли-мерцана» (Вук, Прјесме, I, 462). Најраније забележена чисто митска биљка налази се у *Ебу о Гилгамешу* (XI таблица): она расте на дну мора, има трње као дијала ружа и цвет који »даје вечну младост» и чак »старица подмлађује», али до њега је могао да дође само Гилгамеш, који је био више бог него човек, па ни он није могао да га сачува од змије. Другу категорију чине стварне биљке са неким митским особинама, и таквих у *Речнику* има много.

Сеновата дрвета. У *Живошу и обичајима народа српскога* (Беч, 1867, 236 ид), у чланку *Сеновати*, Вук каже: »у Грбљу се приповиједа да између великих дрвета (букова, растова итд.) имају гдјекоја *сеноватића*, која у себи имају такву силу да онај који их посјеће – одмах умре или дуго година до смрти остане болестан; кад се ко боји да није сеновито оно дрво које је посјекао, пада да на пању његову живог кокоши оснече главу оном сјекиром којом је дрво сјекао, па му неће ништа бити, ако би дрво и било сеновито». Чајкановић, у *Кулшу дрвошта и биљка код старих Срба*, објашњава ову појаву потпуније: »Према старинским схватањима и нашег народа и других народа, дрвета и биљке могу бити – мада то нису увек – *сеновити*, то јест, оне припадају или каквој души (то су, на пример, воћке и лозе које се саде по гробовима; ружа која је поклекла на гробу невино погинуле Јованбеговице; косовски божур; босиљак који је самоникао на Исусовом гробу) или каквом добром или злом демону (брест, јасен, јела, бор припадају виллама; зова и орах неким злим демонима), или дивови, који су у ствари најстарије форме паганских богова (отуда дијале воћке и дијале животиње – тј. које припадају дивовима), или, најзад, божанствима (хрост богу громовнику, леска неком великом женском божанству, липа такође неком великом божанству)» (Мит и религија у Срба, 6). А млање кокоши на пању одсеченог дрвета Чајкановић тумачи као »жртву замене, исто онако као што се, када у једној кући убрзо двоје једно за другим умру, са оним другим сахрањује петлао

или кокош, као замена за трећег људског мртвца (ibid., 13; упор. и Д. Зеленин, Тотемы – деревња в сказаниях и обрядах европейских народов, Москва – Ленинград, 1937, 41 ид). У Речнику су као сеновите означене многе биљке, и ситније поред дрвећа, па би био тачнији назив «Сеновите биљке», али је остављено онако како је у рукопису.

Сетва. У литератури о обичајима и веровањима у вези са сејањем (и сађењем) и другим радовима (окопавањем, жетвом, вршидбом, бербом) налази се обидна грађа, која тражи посебну и опширну студију. Један део те грађе (углавном, о сетви) садрже поједини чланци у Речнику: о бундеви, конопљу, краставцу, кромпиру, кукурузу, купусу, лану, пшеници, а понављене чланак *Сење*. За остали, већи део грађе (не само о сетви него и о другим радовима) в. нпр. СЕЗ, 16, 1910, 257–264 (Лужаница и Нишава); 19, 1914, 360–369 (Хомоље); 32, 1925, 5–20, 37, 39–43 (Левач и Темњић); 58, 1948, 321, 328 ид (Гружа); 68, 1955, 100 ид (Горња Пчиња); 70, 1958, 539 ид, 543 идд, 551 (Лесковацка Морана); 86, 1974, 94 идд (Врњачки Поморавље); 83, 1971, 149, 163 ид (Александричко Поморавље); ГЕМ, 19, 1956, 10 идд, 13 идд, 89 ид (у разним крајевима); 33, 1970, 120 ид (у околини Будимљеште Срби), 166 (Банатска црна гора); 37, 1974, 165 (у Југославији); 42, 1978, 410 (околина Зајечара); ГЗМ, и. с., 10, 1955, 132 (Гласина); 26, 1971, 52 (Јањ); итд. Од свега тога овде се може само мало напоменути. Припреме (и враћања) за сетву (и за следећи род) почињу већ на крају жетве или бербе: од последњих класова жита прави се тзв. «божја брада», и семе из ње или се помеша са семеном које ће се посејати (в. нпр. СЕЗ, 83, 163) или се ова цела зоре у бразду («жетвени венац», ГЕМ, 33, 120 ид); кукуруз за семе «обично одаберу још при брању, сплету корене у венце и обесе га» «обично под стреху, у димњаци» (где бораве душе предака), па пред сејање «скину венце и расплету их, а не кидају, да не би ветар ломио и кидао струкове на њиви», затим «корене окупне само из средине» за семе, а «тулуске (палушине) заједно са шапном што је на њима пуштају, по заласку сунчеву, низ реку,

те да и кукуруз потече (побуја) из земље као вода низ реку» (СЕЗ, 19, 361; 70, 543); «Кад се полази у бербу грожда, онда се кола оките разним цвећем (најобичније невенем, смљакитом и босилком), те да би виноград (лозје) окитио родом и догодице» (СЕЗ, 32, 43). На Божић се обавља симболична сетва: око полаженика «поређају све што треба да роди у пољу: кукуруз, пшеницу, пасуљ» и врше разне друге радње с цилем да наредна сетва успе (ГЕМ, 42, 410). На Богојављење носи се у цркву на освешћење воштаница приправљена на Бадњи дан и завијена «у чисту белу марамицу, уз коју се привезује црвеним концем један стручак босиља и по једна мала грагница од сваког воћа у башти», па се то, после освешћења, чува све до јесење сетве, кад домаћин онај црвени конач привезе за средњи прст своје десне руке, да га тако носи до краја жетве (ibid., 166). Семе се држи у белој марами – да би жито било бело (СЕЗ, 86, 94). После оваквих припрема израније, које се разликују од области до области, око орања и сејања постоје многа и различита враћања и гатања – по одређеном пропису од поласка на рад до његовог спрешетка. После ранијих припрема, уочи дана орања или на сам тај дан ујутру, са семеном се помеша гомила жита изнад кога је – као жртва – заклан петак (тако «да кадне некога кап крви у жито»); и, сем тога, ставља се у семе бела пара (да пшеница буде чиста и бела), јаје (да буде крупна и једра), чешљ (да буде густа). Пре поласка раоник се «окали вољујском мокраћом», да не би ницао коров, или се на раоник метне жар и преко њега се преведу волови, а, да не би расла паламида, стави се у гредаљ плауга извер од дрвета у које је ударио гром (СЕЗ, 16, 258; 58, 328; 70, 540). Уочи сетве орач се окупа и не прилази жени, да би пшеница била чиста, и обуче чисто бело одело, да би и зрно било бело, а на глави носи белу мараму, и преко беле мараме претерује волове с плаугом (СЕЗ, 86, 95). Орач не сме бити левак (СЕЗ, 58, 328). Прву бразду орач заорав пре сунца – да би избегао штетне сусрете и зле утицаје (СЕЗ, 86, 95). У прву бразду се закопава глава закланог петла и јаје, да не бије гром (СЕЗ, 16, 259; ГЕМ, 20, 6

ид). Орач ћути док оре прву бразду – «да га не фатим миђије» (као што и жетвар ћути док носи последњи клас до амбара – «да мнзвечи не гризу семе», СЕЗ, 86, 95). Пре сејања закопава се (наспред њиве) «големо шешче», или здравца и корен од коприве (СЕЗ, 16, 259; 19, 361; 70, 541). Прва прегршт семена не баца се у прву бразду, него преко њиве, «за тице», тј. за душе предака (СЕЗ, 86, 96). По птицама се и гата каква ће година бити: биће родна ако араџак падне на прву бразду (СЕЗ, 83, 162), свраке на њиви за време сетве предскажују да ће жито издати, врानе – да ће добро родити, а свака певачица – «тежачица», тј. пријатељ тежакон – предсказује срећу, и њој орач и сејач остављају од свога јела, говорећи: «Ово тици тежачици. Која тици бога моли Да тежаку жито роди» (ГЗМ, и. с. 26, 52; СЕЗ, 70, 542). Гата се, наравно, и по доловима: ако се распрене жуманце кад се сломи јаје о чело вола дешњака, година ће бити родна (СЕЗ, 70, 540); ако се во док се одмара лазне по предњем делу, родиће боље што је најраније посејано, а ако се лазне по средњем или задњем, родиће боље што је касније или најкасније посејано (ГЗМ, и. с. 10, 132). Сејачу (као и орачу) доноси се, поред осталог, и кољач или вогаџа (од белог бришна: «пред орача бела погаџа»), у белом пешкиру, да би жито било бело и чисто, и он од тога хлеба једе тек пошто га пољуби и (понекад) пошто га загризе во дешњак (СЕЗ, 70, 542; 83, 163). Ако орачу на њиви помажу жене, «обичај је да се оне мало раскомоте, расплашу, да се „ч’чкају око учкур“, да се шивеница штри» (СЕЗ, 70, 542). Осим на овај (сротичан) начин, жене помажу рад на њиви испуњавајући прописане дужности у кући: на пример, «не врте аретеном, да врана не врти семе у њиву»; не дају ништа из куће (ни оно што је позамљено); ако месец, не додирују ништа црно; на софру не стављају судове са црним двом; ручак спремају само оне које су «чисте», тј. без менструације (СЕЗ, 86, 94; 70, 541 ид) – дакле, не раде све оно што би могло утицати да зрно не буде чисто и бело. – После ових (и многих других) араџања у доба сетве (и сиђења), док биљке расту, и кад се плодови збирају

врше се такође разне магичне радње. Уз оно што је о њима речено у *Речнику* и *Додатаку*, I – у чланицама о појединим биљкама, још неколико напомена. «Кад се први пут иде на копање, на мотике код ушњу завежу црвен вунен копаџ» и носе их «у рукама, а не на раменима» (СЕЗ, 70, 543). «При огртању кукуруза копаџи оставе у средини по један струк непрестрижен и неокопан. Пошто на њега баце сав по једну мотику земље, оките га разним пољским шешем и онда поседују око њега. Један од копаџа донесе заструг соли или сланицу и метне на овај оцак, а три копаџа унакрст умоче по један залогџ у со и поједу. Ово се ради зато да се из те њиве има шта јести са сољу. Многн украду из туђе њиве по један струк кукуруза с мало земље, па га укопају у овај оцак. Ово треба да не виде копаџи, па чак и да не знају из чије је њиве. Овим се као бајати краде и превози род са туђе у своју њиву. Овај струк краде домаћин или његов син, а некад жена или кћи. Кад радници сврше копање у њиви, долазе овом струку и над њим укрсте мотике, како би се и корене у њиви укрстило на све стране. Затим кад истресају мотике од земље над њим и ударају ушницама једну о другу мотику, шалећи се и вичући: „Тoliko кола кукуруза!“» (СЕЗ, 16, 362). Налик на ово је и араџање око последњег струка кукуруза (СЕЗ, 70, 543; 83, 163). Више него при окопавању араџа се о жетви и аршдџи. Између осталог, жетеоци на леву руку везују црвен вунени копаџ, прим струковима се ките (да их не буде леђа), не трљају руке док жене («да се клас не отрине»), усправљају први сноп с «класом нагоре» (да би жито у идућој години било још веће), а на крају жетве «хватају се сламке»: «свако по за један крај од сламке», па се љубе ко се с ким ухватио (СЕЗ, 70, 544 ид; 83, 163 ид; Вук, Пјесме, 1, 254). Сем тога, на крају жетве, правн се и «бојба брада». Између осталог што се том приликом чини (или се чинило) у неким нашим крајевима (и што подсећа на обичаје око последњег снопа код других народа, а. ипр. Mannhardt, Wald- und Feldkulte, I, Register, s. v. Garbe; M. Eliade, Traité d'histoire des religions, § 128), нарочито је занимљиво ово: последње стабањке

(тридесет или за jednu руковет), док у круту око њих седе жетеоци (или су срвови тако поређани), везује црвеним вуњеним концем, кити цвећем, и онда одсече (или ишчупа) најлепша девојка (која мора бити у некој вези са женским божанством жита), а затим «божју браду» (пошто је понегде и пољубе) носе кући ћутећи (да мишкови не једу жито) и држе је – због њене магичне моћи – до идуће сетве на прозору, «над кућним вратима или амбарима», на стојеру (о вршидби), у винограду (СЕЗ, 70, 544 ид; 83, 163 ид; 68, 100; ГЕИ, 9-10, 127 ид; упор. и Срп. мит. речник). Као жртва, «кад се сарни жетва, коље се пиле, а коље се опет пиле или певац кад се вршидба заврши» (СЕЗ, 70, 545). У працањма на крају вршидбе употребљава се, поред осталог, и «метла окићена цвећем» (ibid., СЕЗ, 83, 164) – свакако ради тога да се «овршено а невејано жито» заштити од нечастивих сила. По свој прилици, такву функцију има и цвеће којим се ките ветрењача и амбар (СЕЗ, 70, 545).

Табуиране биљке. На више места у *Речнику* и *Додатку* означене су табуиране биљке (в. нпр. чл. о бору, бресту, јасенку, храсту). Неке су табу (тј. неприкосновене, недодирљиве) у свему и увек (као запис, на пример), многе донекле (рецимо, буква), неке приремево (грожђе само на дан Усековања), неке за поједине особе (на пример, за труднице, којима су забрањени разни плодови). Једна има име које значи табу: *nešček* или *netrak* (*impatiens noli tangere*). Нетек, који расте самоникао по вишим пределима Билогоре, има плод као «подуљи тоболац», који «се у доба зрнобе и на највишим додир нагло отвара, а сјеме му тада буде избачено на све стране», и који, по народном веровању, не смеју додиривати девојке пред удајом – «да не би и њихов плод – фетус – такођер био тако нагло и прије времена избачен» (ZNŽOJS, 43, 1967, 151). Као што се нетек не сме додирнути, тако се ни храна од табуираних биљака не сме узети и чак ни пожелети; ако трудна жена пожели такву храну и уз то дотакне руком до свога тела, «дијете ће добити на истом дијелу тијела знамен или знак који ће имати исти облик

какав је имала и та храна» (ibid., 152; упор. СЕЗ, 19, 88). Нарочито је опасно и стога забрањено себи табуиране биљке; ове су у сваком крају одређене и познате: на пример, у Горњој Пчињи храстови (СЕЗ, 68, 103), у котлини између Битола и Прилепа нека дрвета «крај црква, цамија, старих гробова» (ZNŽOJS, 43, 647), у Скопској црној гори храст, брест и клен (ГЕИ, 24, 129-136), у Височкој нахији брекњина, трешња, оскоруша, крушка дивљака, храст и свака воћка «свм која се осушила» (СЕЗ, 61, 200), и ко би такву биљку посекао задосила би га неизбежна несрећа. Освети табуираних биљака Д. Зеленин је посветио цело једно (одлично) поглавље (Тотеме – дрвена, 37-47). Али то може учинити и биљка која није табуирана, јер многе су сеновите, становици демона или божанстава, сама божанства и чак родитељке првих људи (упор. СКГ, 60, 1940, 1-6), и склоне су да на повреду одговоре казниом. О томе говори и једна старинска песма (Вук, Прјесме, 1, 421): «Кад бјеше гором зеленом, Пушта се грана од јеле Да дигне Јане копрене. То виђе млади Милско, Повади ноже од паса Да уд'ри јелу по грани; Не уд'ри јелу по грани, Нег' млади Јану по глави». И у томе је, свакако, један од узрока што су примерци многих дрвета поштовани као свети, па и онда кад би нестали: «Понекад и пањеван неког великог дрвећа представљају својеврсне култове. Тако, нпр., у граничној планини између Јања и Скопља, познатој под именом Крива јелника, сматра се да је расло огромно дрво које се звало тим ињевом, по чему је и поменута планина добила данашње име. Чак се 'лиг' и мјесто, односно пањ, гдје је расло то дрво. Путници који иду у Скопље или се враћају из Скопља у Јан, одмарају се на том мјесту и бацају на њега по једну грану, да их лећа 'не боле'» (ГЗМ, и. с., 26, 1971, 67). Судећи по именима неких манастира (Грабован, Крушедол, Ораховица), они су подизани код светих дрвета или у светим гајевима (СКГ, 60, 1940, 1). На то упућује и народна песма: «Извила се света гора зелена. То не била света гора зелена, Већ то била света црква Софија» (Вук, Прјесме, 1, 202).

2. *Речник* би био потпунији кад би садржао и чланке о веровањима (магичним радњима, врачанјима, бајањима) везаним за родно дрво (било које) или вошку (било коју), за разна биље (помешано), за делове биљака (гранчицу, цвет, сламку), за венца, за разне дрвене предмете (на кући, у кући и ван ње). О томе има података и података свуда где су описани народни обичаји и веровања, и на многим местима у *Речнику* и *Догришћу*, а посебно о венцу и. одличан чланак у *Српском митолошком речнику* и о цвећу код Софрића (213 изд.). Овде још само неколико речи у вези са »деветорим биљем«.

Биље разно (помешано) у једној магичној радњи представља веома честу појаву. Употребљава се за бојење и шарање јаја (ГЕМ, 20, 26-30, 40 изд; ГЗМ, и. с., 20-21, 109) и у љубавном врачанју (СЕЗ, 61, 137), даје се жени без деча у чају (СЕЗ, 65, 247) и невести да роди мушко или женско (СЕЗ, 19, 84), носи се на капи ради заштите од злих духова (СЕЗ, 84, 164), бере се и плете у венце о Бурђевдану (ГЕМ, 20, 17 изд) и у многим другим приликама, међе се на бањак (ZNZOJS, 40, 494), наме се причешћује на Ускрс (СЕЗ, 68, 98), итд. Али највећу пажњу заслужује тзв. »деветорим биље«. У истоименој песми народној (Вук, Пјесме, 1, 645) објашњава дилбер Анђелија како је (служећи се и етимолошком магијом) приводела мужа да је не отера наоко му није родила дете: »Како би ме отерао Павле! Кад сам прву вечеру донела, У вечери деветора биља: Милодуа – да се милујемо, Калопера – да ме не отера, Љубичице – да ме свагда љуби, Каранфила – да се не карамо, Чубра швећа – да ме добро чува, Боснока – да м' не смеће с ока, А невена – да му срце вене, Самдокаса и околочена«. »У Херцеговини народ верује да има девет врста трава од змије и, кад би човек саставио све девет, то би био сигуран лијек од сваке змије« (ГЗМ, и. с., 15, 168). У митологији број девет (већ од мисирске »велике Деветке богова«) има значајну улогу (упор. код нас »браће деветоро«), и за снагу деветорог биља знају и други народи: на пример, Словаци, код којих девојке уочи 24. априла плету венце од гранича

са девет дрвета (Melicherčík, Slovenský folklór, 57), и Немци, код којих такође у врачанју имају своју улогу »траве од девет врста« (»neunerlei Kräuter«, Wuttke, Der deutsche Volksaberglaube, Berlin, 1869, 120 изд.).

РЕГИСТРИ

РЕГИСТАР
СРПСКОХРВАТСКИХ НАЗИВА И
ПОЈМОВА

- киске траве 256
кљма 21, 221
- богрен 21, 221
багаљ 256
бадем 22
бадњак 268
бејгураи 256
бела лоза 22
бела рада 256
бела трава 256
бела крн 23
бела лук 23, 221
бела слез 28
бабер 29
било 256
биље разно 286
боб 257
богвиша 30, 222
богородична рука 257
богородична трава 31, 222
божиковина 32
божур 32, 223
боква 33
бор 34, 223
боровница 36
босиљак 36, 223
бостан 43, 224
бреберина 44
бреза 44, 224
брекњак 45
бресква 46
- брест 47, 225
брзородница 258
броћ 48, 225
бриљан 49, 225
бујад 258
буква 50, 226
булка а. турчинак 205, 253
буцана 51
буника 51
бурајак 52, 226
буен 53, 227
- веша 53, 228
ветрена трава 54
внд 55
внлина коса 258
вннова лоза 56, 228
внлага 57
внсебаба 57
вншма 58, 228
вратец 59, 228
вратолом 259
врба 59, 228
- гавез 64
георгина 259
главоболка 65
глаг 65, 230
горун 70
горушица 70
граб 70
граб а. пасуљ 262

грохље 71, 230
гуња 72, 230

данџоф 73, 231
дафина 74
дебелица 259
двостале в. оман 136, 244
двосторо биле 286
дегелина 74
девица 76
днвала звалница в. славна
трава 266
днвала 76
днвала лоза 77
днвала ружа 77, 231
днвала кестен 77
днвала в. бостан 44
драгоуић 78
дрота в. три 200, 252
дрен 78, 231
дуван 81, 232
дух 82
дулек 259
дуња в. гуња 72, 230

дубар 83
дурбенак 83, 232

единија 83

жалосна врба 84, 233
жађаја 84
жученица 85

живот 85
зипс 271
зравац 86, 233
зебрица 87
зимзелен 87
златоглав 88
зоб в. омас 154
зона 88

ина 90, 233
ивачина в. тиграца 198, 251
иванско цвеће 90
ишједлица 259
ишела 91

јаблук 92, 233
јабука 92, 233
јакор 100, 236
јаганка 102, 236
јатода 103, 236
јагорчанка в. јаглока 102,
236
јасек 103, 236
јосењак 104
јоска 105
јела 106
јечам 107, 237
јола 108
јорџанан 108

кадифица 109, 237
калем 109
калотор 110
кармафил 110, 237
кармафић 111
кађун 112
кафа 112, 237
кестен 112
кич 113
кичица 113
клека в. ветла 53, 228
клен 100
ковале 113, 237
кокотац в. куманка 260
кољач 272
коморач в. мирођија 150
комонла 114, 238
коњски босилак 152, 244
копитњак 118, 239
коприва 118, 239
костолом 259
котржиња трава в. мрчиња
трава 261

кошћена 122
коштница 122
кроставац 122
красулак в. маргарета 260
крин в. бели крин 23
кромпир 123, 239
крушњак 124
крушка 124, 239
кукољ 126
кукурек 126, 240
кукуруз 127, 240
кукута 131
куманка 260
купица 131, 241
купус 133, 242

лазорница 134
лапа 134, 242
лап 135, 242
лоска 137, 242
лећа в. очино 266
лнџун 141, 243
лнџура 141, 243
лпа 141
ловор 144, 243
лоза в. винола лоза 56, 228
лозовина 145
лубеница в. бостан 43
луч 145

љалан в. бели крин 23
љубичица 146, 243
љутњак 146

мајина душица 147
мајоран 147
мак 148, 244
маргарета 260
маслачак 148
маслина 148, 244
маховина 149
машина трава в. мрчиња
трава 261
метина 150
метла, польска 260

мирођија 150
митско биле 277
мелница 150
мировина 151
мрчиња трава 261
мрчиња коприва 152
мушмула 152
навала 261
нана 152, 244
нар в. шипак 216
нарџан 153
невен 154
недирак в. метек 261
незаборњак в. спљенак 191
метек 261

облеа 261
овас 154, 244
овољен 155, 244
околочен 261
оман 156, 244
оморика 158
опак 159
орак 159, 245
орашчић 161
оскоруша 161

панет в. бели лоза 22
паламода 262
палма 161, 246
памук 161
папрат 262
паприка 162, 246
паприца 163
парадајз в. црвени патлиџан
210
пасуљ 262
пелен 163, 246
перуника в. богиња 30
перџун 164
петрост крст 164
персина в. троскот 205, 252
перинак 165

шеславац 165
шобел 166
шоморача в. карача 153
шомбаница 166
шопљача 166
шоро 167, 246
шострео 168
шпанча 169, 247

раж 175, 247
разон 175
рашита 175, 248
рашкост 176
раскомок 264
раштан 176
рен 176, 248
ретра 177
рогач 177
рогоз 178
ротка 178
ружа 179, 248
ружаран 181, 248
руј 181
рута 182

самовила в. вишна коса 258
селен 183
семе 184, 248
сено 187, 249
сеновита дрвета 279
сетва 280
сјерах 265
слатка пштраг 188
слез в. бели слез 28
слезље 188
слезња 190, 250
слезњак 265
слезњак 190
слезња в. зема 33
солница 265
солчно 266
спанах 190
спонскак 191
спораш 191

стежа 192
стежак 192
страдак трава 266
стражник 266
сунцокрет 192, 250

табуиране биљке 284
тамајан 193, 250
тагула 195
тетиванка 195
тиква 195
тис 196, 250
тигрина 198, 251
топола 198, 251
трава од десет мракота, в.
    мрачна трава 261
трандовиле 266
трешња 199, 251
три 200, 252
триња 204, 252
троскот 205, 252
трска 205
турчинак 205, 253

хајдучка трава 206
храст 206, 253

цвекла 208
цлер в. отех 159
цер 209, 253
цмет 210
црвена патлацак 210
црни лук 210

чепрес 267
чегрувак 267
чешљанка 212, 254
чичак 213
чикал 213
чубар 214, 254
чуваркућа 215, 255

швар 215
шмшар 216

шних 216
шнурак в. днала ружа, 77, 231
шњанка 217, 255

шустри трава в. мрачна трава
    261
шущавац в. било 256

Бранимир Жилић

РЕГИСТАР

ЛАТИНСКИХ НАЗИВА И ПОЈМОВА

abies pectinata 106
abutilon avicennae 261
acer campestre 100, 236
acer pseudoplatanus 100, 236
acer platanoides 100, 236
achillea millefolium 206
aesculus hippocastanum 77
agropyrum repens 205, 252
agrostemma githago 126
alektorolophus minor 256
allium ascalonicum 21, 221
allium cepa 210
allium sativum 23, 221
alnus glutinosa 108
althaea officinalis 28
althaea rosea 266
amygdalus communis 22
amygdalus persica 46
anagallis arvensis 55
anastatica hierobuntica 257
anemone nemorosa 44
anethum foeniculum 150
anethum graveolens 150
anthemis arvensis 256
antirrhinum orontium 266
apium graveolens 159
arctium lappa 213
artemisia absinthium 163, 246
artemisia annua 256
asarum europaeum 118, 239
asphodeline lata 88

asphodelus albus, asphodelus ramosus 88
aspidium dryopteris 262
aspidium filix mas 261, 262
avena sativa 154, 244

bellis perennis 260
beta rubra 208
betonica 176
betula 44, 224
brassica oleracea 133, 242
brassica oleracea acephala 176
bryonia alba 259
bucus sempervirens 216

caespes 53, 227
calendula officinalis 154
cannabis sativa 114, 238
capsella bursa pastoria 54
capsicum annum 162, 246
carduus 256
carpinus betulus 70
carum carvi 113
caryophyllus aromaticus 111
castanea vesca 112
caucalis grandiflora 192
celtis 122
centaurea calcitrapa 261
cerasus sponianam 58, 228
ceratonia siliqua 177
ceterach officinarum 266

chelidonium 124
chrysanthemum leucanthemum 198, 251
cichorium endivia 83
cichorium intybus 85
cinnamomum cassia 210
cirsium arvense 262
citrus aurantium 153
citrus limonum 141, 243
citrus medica 267
clematis vitalba 22; *cl. v. = vitis silvestris* 77

cochlearia armoracia 176, 248
cochlearia officinalis 134
coffea arabica 112, 237
colchicum autumnale 151
cosium maculatum 131
convallaria maialis 83, 232
coriandrum sativum 163
cornus mas 78, 231
corylus avellana 137, 242
crataegus monogyna, crataegus oxyacantha 200, 252
crataegus nigra 65, 230
crataegus oxyacantha 65, 230
cucumis melo 43, 224
cucumis sativus 122
cucurbita lagenaria 195
cucurbita melo 51
cucurbita melopepo 259
cupressus sempervirens 267
cuscuta 258
cydonia vulgaris 72, 230
cytinus capitatus 85

dahlia variabilis 259
datura stramonium 195
daucus carota 192
dianthus caryophyllus 110, 237
dictamnus albus 104
dipsacus 200, 252
dipsacus silvester 212, 254

clacagnus angustifolia 74
eruvum lens 266
erythraea centaureum 113
euphorbia 150

fasus silvestica 50, 226
figas carica 190, 250
foenum 187, 249
fragaria vesca 103, 236
fraxinus excelsior 103, 236
fritillaria meleagris 12^a

galanthus nivalis 57
galium aparine 166
galium verum 90
gentiana cruciata 168
gentiana lutea 141, 243
geranium macrorrhizum 86, 233
geraniaceae minor 261
gram rivale 259
glechoma hederaceum 266
gossypium 161
gramen praecox 258
graminis draconis 256

hedera helix 49, 225
helianthus annuus 192, 250
helichrysum arenarium 188
helleborus niger 65
helleborus odorus 126, 240
herba ficta 259
hordeum vulgare 107, 237
hyocymas niger 51
hypericum perforatum 31, 222

ilex aquifolium 32
impatiens noli tangere 261
inula belenium 156, 244
iris germanica 30, 222
iuglans regia 159, 245
juniperus communis 53, 228

lamium 152
laserpitium siler 264

lana nobilis 144, 245
lucoides curvata 148
lupulus 256
lychnis hirsuta 183
lychnis scaberrima 25
lychnis vernalis 133, 242
lychnis vicia 261

maritima vulgaris 261
medicinalis officinalis 260
montana aquatica 153, 244
montana yperica 152, 244
montana ypericum 150
montana ypericum 152
montana 82
montana 149
montana palustris 191
montana subcaerulea 161

montana cavifraga 239
montana officinalis 78
montana subcaerulea 81, 252

montana bellidifolia 36, 223
montana europaea 148, 244
montana montana 213
montana 112
montana subcaerulea 147
montana vicia 145

montana bellidifolia 32, 223
montana aculeata 240, 253
montana bellidifolia 167, 244
montana vicia 205, 253
montana vicia 145, 244
montana vicia 164
montana vicia 37
montana vicia 265
montana vicia 164
montana vicia 252
montana vicia 205, 215
montana vicia 158
montana vicia 34, 223
montana vicia 29

montana vicia 124, 239
montana vicia 72, 230
montana vicia 92, 232
montana vicia 33
montana vicia 186
montana vicia 198, 251
montana vicia 92, 233
montana vicia 165
montana vicia 192
montana vicia 102, 236
montana vicia 76
montana vicia 199, 251
montana vicia 217, 253
montana vicia 204, 252
montana vicia 254
montana vicia 216

montana vicia 209, 253
montana vicia 70
montana vicia 205, 253

montana vicia 161, 246
montana vicia 146
montana vicia 178
montana vicia 112, 244
montana vicia 251
montana vicia 181
montana vicia 21, 221
montana vicia 77, 231
montana vicia 179, 240
montana vicia 151, 244
montana vicia 88, 225
montana vicia 131, 241
montana vicia 182

montana vicia 265
montana vicia 39, 229
montana vicia 84, 213
montana vicia 173, 248
montana vicia 91, 233
montana vicia 84
montana vicia 52, 226
montana vicia 88
montana vicia 214, 254

montana vicia 173, 247
montana vicia 87
montana vicia 184, 248
montana vicia 213, 254
montana vicia 261
montana vicia 264
montana vicia 70
montana vicia 151
montana vicia 210
montana vicia 166
montana vicia 123, 239
montana vicia 190
montana vicia 161
montana vicia 45
montana vicia 261
montana vicia 280, 252
montana vicia 190
montana vicia 113, 237
montana vicia 165
montana vicia 180
montana vicia officinalis 84
montana vicia 108

montana vicia 145
montana vicia 185, 237
montana vicia bellidifolia 110
montana vicia 30, 228
montana vicia 59, 228
montana vicia 156, 250
montana vicia 193, 230
montana vicia 147

montana vicia 143
montana vicia 74
montana vicia 169, 247
montana vicia 154, 242
montana vicia 166
montana vicia 177
montana vicia 178

montana vicia 47, 225
montana vicia 118, 238
montana vicia 71, 230

montana vicia 34
montana vicia 125, 244
montana vicia 76
montana vicia 191
montana vicia 175
montana vicia 157
montana vicia 87
montana vicia 146, 240
montana vicia 73, 231
montana vicia 91
montana vicia 77
montana vicia 56, 228
montana vicia 143

montana vicia 269

montana vicia 177, 240
montana vicia 83

montana vicia 112, 244

САДРЖАЈ

Војскава Бурџа: Предговор другој изданоу ----- 5

ВЕСЕЛИН ЧАЈКАНОВИЋ

РЕЧНИК СРПСКИХ НАРОДНИХ ВЕРОВАЊА
О ВИЉКАМА

БОЛСЛАВ ЂУРИЋ

ПОДАТАК ЧАЈКАНОВИЋЕВОМ «РЕЧНИКУ»
(ПРЕГЛЕД ВЕРОВАЊА ОБЈАВЉЕНИХ ПОСЛЕ II
СВЕТСКОГ РАТА И НАПОМЕНЕ)

I Уједињене чланке у «Речнику»	221
II О вилмама које живе у «Речнику»	256
III Писмени чланци који веома су у «Речнику»	268
Реци Шар-србскохрватских имена и вилмова	291
Реци Шар-крпачких имена и вилмова	296